

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

80

1964

2. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 80. ÉVF. 2. SZÁM 113—200 I. BUDAPEST, 1964. ÁPR.—JÚN

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY,
V. WALDAPFEL ESZTER

Felelős szerkesztő
KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: SIKLÓS ANDRÁS egyetemi adjunktus, SZIGETI KILIÁN tanár, Pannonhalma, BÁLINT SÁNDOR egyetemi tanár, a néprajztudomány kandidátusa, RADÓ GYÖRGY tudományos kutató, MÓRA LÁSZLÓ, a budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának osztályvezetője, KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, HOLL BÉLA tudományos kutató, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KELECSÉNYI AKOS tudományos kutató, DÖRNYEI SÁNDOR, az Országos Orvostudományi Könyvtár munkatársa, GERGELY PÁL, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, KENÉZ ERNŐ, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának osztályvezetője, ZÁDOR ANNA, a művészettörténeti tudományok doktora, egyetemi docens, BERZA LÁSZLÓ, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár osztályvezetője, MOLNÁR NÁNDOR, az Agrártudományi Egyetem Könyvtárának munkatársa, KÓHEGYI MIHÁLY muzeológus, Baja, TAKÁCS MENYHÉRT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, GALAMBOS FERENC tudományos kutató, WEGER IMRE, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, GOMBÓCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, SCHNELLER KÁROLY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, FERENCZYNE WENDELIN LIDIA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DÁN RÓBERT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, PÉTER LÁSZLÓ, a Somogyi Könyvtár munkatársa, Szeged, FÖLDI TAMÁS, a Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárának vezetője KOZOCSA ISTVÁN főiskolai hallgató

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

A szerkesztőség egy ívnél terjedelmesebb cikkeket nem fogad el. A kéziratokat az MSZ 9651. szabványnak megfelelő formában kell kiállítani.

Kéziratokat a szerkesztőség nem ad vissza

Szerkesztőség: Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16. Telefon: 134—400

A kiadvány előfizethető vagy példányként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21.

Telefon: 111—010, MNB egyszámlaszám: 46

Csekkbefizetési számla: 05.915.111—43

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22.

Telefon: 185—612

a POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODÁ-nál, Budapest V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850

Csekk számla: egy/ni 61.257, közületi 61.036

SIKLÓS ANDRÁS

Adatok az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak könyvkiadásának történetéhez

Magyarországon az első világháború idején az úgynevezett háborús irodalom iránti érdeklődés ellanyhulása, az ilyesféle kiadványok számának csökkenése egyrésről, a Népszava könyvesbolt forgalmának emelkedése, a szocialista irodalom iránti érdeklődés növekedése másrésről, biztos mutatói voltak az idők változásának, a közelgő forradalomnak.

RÉVAY MÓR JÁNOS, a Révai Rt. vezetője a háborús könyvkiadás alakulásáról többek közt a következőket jegyzi fel emlékirataiban (*Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai*. Bp. 1920.): »A világháború kötelességeket rótt azokra is, akik itthon maradtak... elhatároztuk, hogy egy olyan munkát bocsátunk közre, amely a világháború összefoglaló képét tartalmazza, az események rendszeres leírását, folyamatos és könnyen áttekinthető előadását. Ennek a célnak a szolgálatában indítottuk meg. »A világháború képes krónikája« című füzetes vállalatunkat... Erre a munkára szükség volt, igazolta annak sikere, majdnem hatvanezer példányban fogytak el a füzetek a munka megindításakor.

De azután lassan-lassan mind lejjebb és lejjebb szállt az eladott példányok száma... Több mint négy éven át adtuk ki a »Világháború képes krónikáját«, füzetről-füzetre apadó példányszámban, míg azután végül be kellett szüntetni, mert nem volt már kinek kiadni, annyira leapadt az itthonmaradtak száma és annyira nőtt a háború gyűlölete és a háborúval foglalkozó írárok ellen az ellenszenv". (2. köt. 348. l.)

A szociáldemokrata pártnak az 1917. évi országos értekezlet elé terjesztett jelentéséből kitűnik, hogy 1916. augusztus 1 és 1917. január 31 között, vagyis egy félév alatt a könyvkereskedés bevétele közel 50%-kal több volt, mint a háború elején egy teljes esztendő alatt. (*A Pártvezetőségnek az 1917. évi értekezlet elé terjesztendő jelentése*. Bp. 1917. 12. 1.)

A polgári demokratikus forradalom kiadványai

A polgári demokratikus forradalom, amely 1918. október 31-én győzelmet aratott, eltörölte a háborús cenzúrát, és törvénybe iktatta a sajtószabadságot.¹ A nyomdákhoz és kiadvállalatokhoz a forradalom azonban polgári jellegénél fogva nem nyúlt, azokat továbbra is meghagyta az addigi tulajdonosok kezén. Ilyen körülmények között nem annyira a sajtószabadság deklarálása, mint inkább az a körülmény változtatott a kiadásra kerülő könyvek jellegén, hogy a forradalmi hangulat nyomására még a reakciós, konzervatív kiadvállalatok is idomulni igyekeztek a megváltozott viszonyokhoz, az új közszellemhez.

Jól jellemzi ezt a helyzetet GELLÉRT Oszkár visszaemlékezése. Az októberi forradalom egyik reprezentáns kiadványát, *A diadalmas forradalom könyve* című, vörös fedő-

¹ 1918. II. néptörvény.

jappal megjelenő gyűjteményes kötetet a konzervatív és nacionalista Légrády cég adta ki. GELLÉRT e munka keletkezéséről a következőket írja: „1918 november első napjaiban arra kértem Légrády Imrét, mentsen fel engem a Pesti Hírlapbeli minden munkáimtól és bizzon meg inkább azzal, hogy könyvet szerkesszek a forradalomról. Ajánlatomat örömmel fogadta; a Légrády-házban én lettem volna — mint a Nemzeti Tanács tagja — az a híd, melyben a lap és könyvkiadó átsétálhatott volna az új magyar valóságba; a Légrádyak legalábbis így képzelték”. (GELLÉRT Oszkár: *Egy író élete*. 1. 1902—1925. 335. l.)

A „másik Magyarország”, az üldözött és elnyomott eszmék hangja 1918 őszén a felszínre tört és utat talált a nyilvánossághoz. Magyarországon évtizedek óta nem lehetett kiadni Habsburg-ellenes könyveket; most első ízben jelentek meg ilyen jellegű kiadványok és röpiratok.² A háború idején a cenzúra elnyomott minden, a hadvezetést bíráló, a háborús visszasságokat leleplező, a felelősség kérdését boncoló megnyilatkozást; most szabaddá vált az út a háborús korszak bűneinek bemutatására.³

A forradalmi napok eseményeiről — ami jó ideig az érdeklődés középpontjában állt — a brosúrák egész sora számolt be.⁴

A forradalom által hatalomra segített koalíciós kormány pártjai nagy példányszámban adták ki addig csak kevésbé ismert programjaikat.⁵

A könyvkereskedések kirakatait társadalomtudományi, különféle szocialista irányzatokat képviselő könyvek, KAUTSKY, SZABÓ Ervin, KROPOTKIN, OTTO BAUER, KARL KRAUS, JÁSZI Oszkár és mások írásai lepték el; nagysietve elkészült WILSON beszédeinek és üzeneteinek magyar fordítása is.⁶

Jellegzetes dokumentumai az időszak kavargó politikai közszellemének a *Forradalmi Könyvtár*, *Károlyi Könyvtár*, *Táltos Könyvtár*, *Természet és*

² BÍRÓ Zoltán: *A Habsburg-ház bűnei. Magyarország 400 éves szenvedésének története*. Bp. 1919. *Magyarország veradója, melyet a Habsburgoknak fizetett 1914-től 1918-ig*. Bp. 1918. *Az osztrák császárok bűnei*. Bp. 1918.

³ BALÁZS Bence: *Borevic nyuj. tábornagy bűnei*. Bp. 1919. DIÓSZEGHY Tibor: *Vádirat az „uzsoki hős” (Szurmay Sándor) ellen*. Bp. 1919. BÖHM Vilmos: *A háborús korszak bűnei*. Bp. 1919.

⁴ *Néhány nap a magyar történelemből. (Az októberi forradalom.)* Bp. 1918. VÁGÓ Géza: *Hogyan tört ki a forradalom. (Anégy nap 1918 okt. 28—31.)* Bp. 1918. RÉVÉSZ Mihály: *A győzelmes magyar forradalom*. Bp. 1918. *A polai matróz forradalom története. A „Viribus unitis” csatahajó elsüllyesztése. A polai matrózok hazajövele*. Bp. 1918. *A diadalmas forradalom könyve*. A népkormány tagjainak, a forradalom szereplőinek és 75 magyar írónak. önvallomása. Szerk. GELLÉRT Oszkár. Bp. 1918. MAGYAR Lajos: *A magyar forradalom. Élmények a forradalom főhadiszállásán* Bp. 1918. BÚSFEKETE László: *Katonaforradalmárok*. Bp. 1919. *Forradalmár. A diadalmas vérnélküli magyar forradalom lefolyásának története*. Bp. 1919. *A forradalmi napok eseményeit még külön gyerekek számára is feldolgozták*: RINGER Lili: *Pukkanás a forradalomban*. Kis történet kicsinyeknek. Bp. 1918.

⁵ JÁSZI Oszkár: *Mi a radikalizmus?* Bp. 1918. POLÁNYI Károly: *A radikalizmus programja és célja*. Szeged, 1918. *Aktuális kérdések, radikális feleletek*. Bp. 1919. *Hogyan akarják a radikálisok szabaddá tenni a népet?* Bp. 1919. *A magyarországi szociáldemokrata párt programja és szervezeti szabályzata. (Újlenyomat.)* Bp. 1919. HOROVITZ Jenő: *A néphez. A magyarországi szoc. dem. párt programjának rövidre fogott magyarázata*. Bp. 1918. *A szociáldemokrácia evangéliumból kérdések és feleletek. Igaz tanítások a magyar munkásnépnek.* (5. kiad.) Bp. 1919. *A függetlenségi és 48-as párt programja*. Bp. 1918. *A függetlenségi Károlyi-párt szózata az országhoz*. Bp. 1919. *A politikai élet fellendülését és a pártok, illetve azok programjai iránti érdeklődés növekedését mutatta, hogy ilyen jellegű összefoglaló füzetet ez időben magánvállalkozásként is érdemes volt kiadni*: ERDÉLYI Jenő: *Mit akarnak? Károlyi pártja, a szociáldemokraták, radikálisok, keresztény szocialisták, földművelők, bolsevikiek?* Az összes magyar politikai pártok programja és szervezete. Bp. 1919.

⁶ WILSON *Beszédei és üzenetei a háborúról, békéről és a népek szövetségéről*. Összeáll. Bródy Béla, Magyar Lajos. Bp. 1919. WILSON, Woodrow: *Az új szabadság*. Bp. 1919.

Társadalom címmel kiadott könyvsorozatok, amelyeket kétségkívül a forradalmi hangulat és az üzleti számítás egybefonódása hozott létre.

Ezekben a sorozatokban a következő könyvek jelentek meg:

Forradalmi könyvtár: 1. HUGO, Victor: *A tanítás szabadsága*. 2. PILISI Lajos: *Kain és Abel*. 3. HUGO, Victor: *Forradalom és Köztársaság*. 4. MICHELET: *A nő, a család*. 5. MULTATULI: *Az igazi házasság*. 6. HUGO, Victor: *A párizsi békekongresszus 1849-ben*. 7. HUGO, Victor: *Munka vagy anarchia*. 8–10. RÓZSA Ignác: *Útmutató a szocialista irodalomban*: a) *Utópia írók és kommunista kísérletek*. b) *A szocializmus úttörői*. c) *A szocializmus kronológiája*.

Károlyi Könyvtár: 1. KRAUS, Karl: *Búcsúztató. Halotti ének az osztrák-magyar monarchia felett*. 2. KACZÉR Illés: *Az új Magyarország evangéliuma*. 3. BALKÁNYI Béla: *Pénz, munka, állás*. 4. KRÚDY Gyula: *A kápolnai földosztás*. 5. LENGYEL Géza: *Gazdasági politikánk jövője (Mitteleurópától a dunai konföderációig)*.

Táikos Könyvtár: 1. BUZA Barna: *Magyarország igaza*. 2. ILLÉS Béla: *A szellemi munkások és a szocializmus*. 3–4. BRAUN Róbert: *Magyarország feldarabolása és a nemzetiségi kérdés*. 5–7. MIGRAY József: *Szocializmus és népnevelés. Az oktatásügy reformjának alapkérdései*. 8–9. STEIER Lajos: *Csehek és tótok*. 10. ILLÉS Béla: *Spartacus élete*. 11. SZABÓ Dezső: *A forradalmas Ady*. 12–13. JORDÁN Károly: *Arányos választórendszerek bírálata*. 14–15. MIGRAY József: *A vallás válsága*. 16. JÁKÓ Géza: *Iparművészek a szocialista társadalomban*.

Természet és Társadalom: KANT, Immanuel: *Az örök béke*. (Fordította, bevezette és jegyzetekkel kísérte BABITS Mihály). OPPENHEIMER Ferenc: *A szociális kérdés*. SZABÓ Ervin: *A szocializmus. Szindikalizmus és szociáldemokrácia*. SPENCER, Herbert: *A katonai és iparostársadalmak szociológiája*.

E sorozat kiadásának terve SZABÓ Ervintől származott. SZABÓ résztvett a sorozat kiadására létrehozott „Új Magyarország” kiadóvállalat megszervezésében, és az első füzetek anyagát is ő választotta ki.

A polgári demokratikus forradalom által felvetett kérdések közül szinte valamennyiről külön-külön jelentős irodalom keletkezett. A földkérdésről könyvtárat betöltő írás látott napvilágot.⁷

Számarányukat tekintve alig maradtak el e mögött a nemzetiségi kérdést tárgyaló, kozmopolita vagy nacionalista szellemben írt füzetek.⁸

Gyors egymásutánban jelentek meg kiadványok a köztársaságról, a militarizmusról, a közoktatás újjászervezéséről.⁹

⁷ DÁNIEL Arnold: *Földértékkadó vagy földosztás*. Bp. 1918. VARGA Jenő: *Földosztás és földreform Magyarországon*. Bp. 1918. Értekezlet a birtokreformról a földművelésügyi minisztériumban 1918 november 20-tól november 29-ig. Bp. 1918. PIKLER Gyula: *Magyar földreform*. Bp. 1919. MÓRICZ Zsigmond: *Népszavazás a földreformról*. Bp. 1919. MÓRICZ Zsigmond: *A földtörvény kis katechéja*. Bp. 1919. KRÚDY Gyula: *A kápolnai földosztás*. Bp. 1919. MIGRAY József: *Mit akarunk hát: kié legyen a föld?* Bp. 1919. RUBINEK Gyula: *A földművelő nép földhöz juttatásáról*. Bp. 1919. RÉVAI Mór: *Földet a népek, pénzt az országnak*. Bp. 1919. SCHANDL Károly: *A földosztásról szóló törvény magyarázata*. Bp. 1919. BÚZA Barna: *Mi van a földművelő nép földhöz juttatásáról szóló törvényben?* Bp. 1919. TAKÁCS József: *A földbirtok reform törvénye*. Bp. 1919. ORMOS Ede: *A földosztás*. 1919. évi XVIII. néptörvény a földművelő nép földhöz juttatásáról. Bp. 1919. stb.

⁸ JÁSZI Oszkár: *Magyarország jövője és a Dunai Egyesült Államok*. Bp. 1918. *A nemzetiségi kérdés a társadalom és az egyéni fejlődés szempontjából*. Bp. 1919. BRAUN Róbert: *Magyarország feldarabolása és a nemzetiségi kérdés*. Bp. 1919. BUZA Barna: *Magyarország igaza*. Bp. 1919. STEIER Lajos: *Csehek és tótok*. Bp. 1919. STRÓBL Miksa: *Tótok, akik nem akarnak elszakadni Magyarországtól*. Bp. 1919. KALONDAY Pál: *Válasz a román nemzeti komiténak*. Bp. 1918.

⁹ BENEDEK Marcell: *Királyság és köztársaság*. Bp. 1919. *Mi is az a köztársaság?* Írta: Hungaricus. Bp. 1919. KALMÁR Antal: *Köztársasági kiskaté kérdésekben és feleletekben*. Bp. 1919. LINDER Béla: *Kell-e katona? A militarizmus csődje*. Bp. 1918. *Kell-e katona?* Szeged, 1919. *A magyar tanítók szakszervezetének népoktatási programja*. Bp. 1918. MIGRAY József: *Szocializmus és népnevelés*. Bp. 1919. OREL Géza: *Szociális reformok iskoláinkban*. Bp. 1919.

Szabadon lehetett terjeszteni ez időben az egyházat támadó röpiratokat.¹⁰

Az októberi forradalom a múltat idézve, történelmi hagyományként a magyar jakobinusok, az első magyar köztársasági mozgalom emlékéhez nyúlt vissza. A főváros Tanácsa emlékalbumot adott ki MARTINOVICS és társai hamvainak feltalálásáról, és tervbe vette ünnepélyes eltemetésüket, egyidejűleg megjelent néhány a mozgalomra vonatkozó egykorú dokumentum is.¹¹

1918 legvégén, méginkább 1919 elején az új kiadványok között már kitapintható volt az eleinte meghúzódozó, de a háttérben újra szervezkedő és erőre kapó ellenforradalom jelentkezése. A reakció a nagybirtok és nagytőke védelmében nem mert nyílt sisakkal a porondra lépni. Valódi céljait parasztfogó demagógiába burkolta, a vallás védelmezőjeként lépett fel, antiszemita és sovíniszta jelszavakkal a nacionalista szenvedélyek felszítására törekedett.¹²

Az első kommunista kiadványok

1918. november végén megalakult a Kommunista Magyarországi Pártja és követeléseként a forradalmi vívmányok védelmét, az ellenforradalom elleni következetes harcot, a forradalom továbbvitelét írta zászlájára. Az ellenforradalmi kiadványokkal egyidejűleg megjelentek a pesti utcán az első kommunista röpiratok. E kiadványok közvetítették először Magyarországra a lenini eszméket, a bolsevikok tanítását; eljövendő események előhírnökei voltak, és ezért viszonylag csekély számuk ellenére is igen fontos helyet foglalnak el a korszak politikai irodalmában.

A Kommunista Magyarországi Pártjának kiadásában megjelenő brosrak azoknak az agitációs füzeteknek újra való kiadását és továbbfolytatását jelentették, amelyek első ízben 1918 tavaszán és nyarán Szovjetországban jelentek meg.

A Szovjetországban levő magyar hadifoglyok 1918 márciusában létrehozták az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt magyar csoportját. A csoport a felvilágosító munka segítésére két kiadványsorozatot indított *Kommunista Könyvtár* és *Forradalmi Írások* címmel. A *Kommunista Könyvtár*-ban nagyobb terjedelmű, a marxizmus alapvető tanításait ismertető füzetek,

¹⁰ *A csuhások.* Bp. 1919. SOMOGYI Béla: *A keresztényszocialis néppárt programja az igazság megvilágításában.* Bp. 1919. VANCZÁK János: *A klerikális mételey, vagy mit keresnek a vallás és hit emberei a munkásszakszervezetekben.* Bp. 1919.

¹¹ *A magyar jakobinusok emlékezete.* A vértanúk hamvainak feltalálása alkalmából kiadta Budapest főváros közönsége. Bp. 1919. KAZINCZY Ferenc — SZIRMAY Antal: *Az első magyar köztársasági forradalom.* A magyar jakobinusok története. Sajtó alá rendezte BRAUN Soma. Bp. 1918.

¹² *Kié legyen a föld?* Bp. 1919. Orsz. Földművespárt. *Földművelők, cselekedjetek!* Bp. 1919. Magyar Gazdaszövetség. *Halljuk a szociáldemokratákat! Halljuk a radikálisokat!* Győr, 1919. Győregyházmegyei Kny. LOMBOS Alfréd: *Egyház és állam.* Bp. 1919. RADICSICS Elemér: *Reflexiók az októberi forradalomhoz. A középosztály és a zsidóság szerepe.* Bp. 1919. KERTÉSZ István: *A világháború után. (A forradalom.)* Debrecen, 1919. *Le problème de la Hongrie. Les femmes hongroises aux femmes du monde civilisé.* Par Emma de RI-TOÓK et Charlotte de GEŐCZE. Avec la préface de Cecile de TORMAY. Bp. 1919.

a *Forradalmi Írások* sorozatban népszerű, agitációs jellegű röpiratok láttak napvilágot.¹³

Ezekből a füzetekből a breszti békét követően hazatérő magyar hadifoglyok révén egyes példányok már a forradalmat megelőző hónapokban is eljutottak Magyarországra.¹⁴ De széles körökben ismertté e kiadványok akkor váltak, amikor a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása után a párt azokat saját kiadványaiként, nagy példányszámban kezdte terjeszteni. A Szovjetországra már kiadott füzeteken kívül idehaza több új, először Magyarországon megjelenő kiadvány is napvilágot látott. Így a *Forradalmi Írások* sorozatában: *A szakszervezetek egységéért* és *Le a hajcsárválasztmányokkal* címmel jelent meg két, a forradalom által közvetlenül felvetett aktuális kérdéssel foglalkozó röpirat. Ezek közül az első név nélkül kiadott füzet SZÁNTÓ Bélának, a párt egyik alapítójának az írása volt, és az egységes szakszervezetek további fenntartása mellett szállt síkra, a második a szociáldemokraták által javasolt, a forradalmi üzemi tanácsok leszerelését célzó üzemi választmányok ellen foglalt állást.

Mind a *Kommunista Könyvtárban*, mind a *Forradalmi Írások* sorozatban kiadott füzetek, különösképpen KUN Béla elevenen megírt röpiratai, rövid idő alatt népszerűvé váltak és jelentős szerepet játszottak a tömegek felvilágosításában, a forradalom előrehajtásában.

A *Kommunista Könyvtár* kiadványai közt jelentek meg LENIN egyes művei először Magyarországon. Az első magyar nyelvű LENIN-kiadvány *A harc útja* című füzet volt, amely az áprilisi téziseket, LENIN ezzel kapcsolatos levelét és a Szovjetek harmadik kongresszusán 1918. januárjában elmondott beszédét tartalmazta. Ehhez a kiadványhoz KUN Béla írt előszót; ez az előszó LENIN életének és tevékenységének első magyar nyelvű ismertetése és méltatása. 1919. februárjában megjelent az *Állam és forradalom* RUDAS László fordításában. RUDAS fordítását az akkoriban napvilágot látó német nyelvű kiadás alapján készítette el, és azt — az előszó tanúsága szerint — az orosz nyelvű szöveggel KUN Béla vetette össze. RUDAS a könyvhöz írt bevezetőjében LENIN munkáját az opportunizmus elleni lángoló vádiratnak nevezte és kiemelte, hogy a könyv, ha név szerint a magyar szociáldemokratákat nem is említi, róluk, Magyarországról is szól.

Az említett két kiadványon kívül a kommunista sajtó 1919. elején közölte LENIN: *Demokrácia és diktatúra* című cikkét (*Vörös Újság*, 1919. január 18., 21., 23.), *A proletárforradalom és a renegát Kautsky* című tanulmányt és az ugyanazon címmel kiadott könyv egy fejezetét (*Internationale*, 1919. 3.—4. 5. sz.). Az *Állam és forradalom*ból 1918. novemberében részleteket közölt a *Ma* című folyóirat is.

A *Kommunista Könyvtárban* LENIN művei mellett az OK(b)P más akkori vezetőinek, különösen az úgynevezett „baloldali” kommunistáknak az írásai

¹³ A *Szociális Forradalom* 1918. szeptember 18-i számának közlése szerint az említett könyvsorozatokban addig a következő kiadványok jelentek meg: *Kommunista Könyvtár*: KUN Béla: *Mit akarnak a kommunisták*. BUCHARIN Nikoláj: *Osztályharc és forradalom Oroszországban*. LENIN: *A harc útja*. MARX Károly—ENGELS Frigyes: *Kommunista Kiadvány. Forradalmi Írások*: KUN Béla: *Ki a föld*. SZAMUELY Tibor: *Milyen mély a papok sebe*. LIEBKNECHT Vilmos: *Pókok és legyek*. KUN Béla: *Ki fizet a háborúért?* SZAMUELY Tibor: *Miért hullt le a cári korona?* KUN Béla: *Mi az a tanácsköztársaság?*

¹⁴ LENGYEL József *Visegrádi utca* című könyvében leírja, hogy KUN Béla: *Ki fizet a háborúért* című Moszkvában megjelent röpiratát nemcsak megszerezték, hanem abból november elején fakszimile kiadást is nyomtattak. Úgy vélték, mint írja, „hogy jó agitációs hatása lesz, ha Oroszországban megjelent röpiratot adunk a munkások és katonák kezébe”. (75. l.)

is kiadásra kerültek. Ezek a füzetek arról tanúskodnak, hogy a magyar párt eszmei kialakulására a „baloldali” kommunistáknak, a lenini tanításoktól nem egy vonatkozásban eltérő nézetei is hatással voltak.

A „baloldali” kommunisták vezetőjének, BUHARINNAK a következő írásait adták ki: *A kommunisták (bolsevikiek) programja. Az imperializmus diktatúrájától a proletárdiktatúráig. Le a nemzetközi rablókkal! Osztályharc és forradalom Oroszországban. Világ-gazdaság és imperializmus.* Megjelent RADEKNAK *A szocializmus fejlődése a tudománytól a valóságig* c. füzete is.

A „baloldali” kommunistákkal 1918-ban a breszti béke kérdésében álltak fenn alapvető nézeteltérések. LENIN 1919-ben az OK(b)P VIII. kongresszusán a pártprogram vitájában bírálta BUHARINNAK az imperializmust és a nemzeti kérdést illetően elfoglalt álláspontját. LENIN, halála előtt, úgynevezett *Végrendeletében* BUHARIN elméleti nézeteiről azt írja, hogy azok „nagyonis kétkedve sorolhatók teljesen a marxista nézetek közé”. LENIN szerint BUHARINBAN van „valami skolasztikus (sohasem tanulta és azt hiszem, sohasem értette egészen a dialektikát).” (LENIN Művei 36. köt. 603. l.)

Könyvek, brosrák, röpiratok a proletárdiktatúra időszakában

A polgári demokratikus forradalom nem tudott és nem akart hozzányúlni a nyomdákhoz és kiadvállalatokhoz. A proletárdiktatúra a nyomdatermékeket előállító üzemek államosítását azonnal megkezdte és ezzel a sajtószabadságot a munkások számára nemcsak formálisan, hanem ténylegesen is biztosította. 1919 áprilisában a szocializálás végrehajtására és az egész szellemi termelés központi irányítására megalakult a Szellemi Termékek Országos Tanácsa, amely az ezt követő időben központilag intézte a kiadványok lektorálását, sajtó alá rendezését, nyomtatását és terjesztését.

A szocialista forradalom 133 napja alatt megjelent munkák túlnyomó többsége politikai-ideológiai jellegű volt, miután a Tanácsköztársaság legfontosabb és legsürgősebb feladatának a politikai-világnézeti felvilágosító munkát, a szocialista célkitűzéseknek és az új állami berendezkedésnek az ismertetését tekintette. Az ilyen jellegű munkák előtérben állása azonban távolról sem jelenti, hogy a Tanácsköztársaság ne fordított volna gondot a tudományos vagy szépirodalmi művek kiadására is; ha ezekből kevés jelent meg, úgy az elsősorban a blokáddal, a blokád következtében mind súlyosabbá váló papírhánnal magyarázható.¹⁵

A politikai-felvilágosító füzetek egy része a parasztság, a kisiparosok és kiskereskedők megnyugtatóására íródott.¹⁶ Több füzet jelent meg a nőkérdésről, az alkoholizmus elleni küzdelem segítésére, az új iskolarendszerről és a vallásról.¹⁷ *Mit adott a forradalom?* címmel a Közoktatásügyi Népbiztosság a Tanácsköztársaság vívmányait, a már elért eredményeket jól áttekinthető

¹⁵ A Közoktatásügyi Népbiztosság egy 1919. május 3-án kelt jelentéséből kitűnik, hogy a nagy anyaghány miatt a politikai jellegű könyvek és röpiratok egy részét sem lehetett megjelentetni és ezek közül is csak a „legsürgősebbek és legfontosabbak” kiadására kerülhetett sor. (P. I. Archivum. A II. 7/12.)

¹⁶ *A kisgazda és az új rend. Keresztény földmives ember lehet-e kommunista? Miért maradt meg a kisbirtok magántulajdonban? A somogy megyei földmives szövetkezetek. Fehérvári Könyv. Termelőszövetkezet Fejérmegyében. Hová álljon a kiskereskedő és a kisiparos? Meghalt az adó, nincs végrehajtó. Miért nincs értelme a bankjegyelrejtésnek? stb.*

¹⁷ *A nő felszabadítása a kommunista társadalomban. A nők napja. Kommunizáljuk-e Zsófi? A józanság proletárkötelesség. A szeszszitalok hatása a szervezetre. Az alkoholizmus okairól. A régi és az új iskola. Kik bántják a vallást, a papot meg a templomot? A vallás a kommunista társadalomban. Paplak és templom stb.*

összefoglalásban ismertette. A magyar munkásmozgalom addig agyonhallgatott történetével két kiadvány is foglalkozott. Közülük az egyik FRANKEL Leónak, „a párisi Commun magyar vezérének” életrajzát ismertette, a másik a „hódmezővásárhelyi munkászendülésről” szólt, és ennek kapcsán a vásárhelyi földmunkások egykori vezetőjének, SZÁNTÓ KOVÁCS Jánosnak állított emléket.¹⁸

Az ideológiai kiadványok között nagyszámmal szerepeltek a marxizmus klasszikusainak, a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom vezetőinek az írásai.¹⁹

Érdekességgént jegyezhető föl, hogy a magyar Kommün egyik fontos feladatának tartotta MARX *Tőkénének* azonnali magyarra fordítását. Ezzel a feladattal a magyar munkásmozgalom a megelőző évtizedekben nem tudott, talán nem is nagyon akart megbirkózni. Jellemző a sietségre és a lelkesedésre, hogy e feladat megoldására, az anyagot részekre bontva a Közoktatásügyi Népbiztosság egyszerre ötven fordítót mozgósított. A fordítás néhány hét alatt el is készült, és a munka kiadását csak a proletárdiktatúra időközben bekövetkezett megdöntése akadályozta meg.

A *Kommunista Kiáltványból* a proletárdiktatúra idején merített papiroson negyedréti alakú díszkiadást adtak ki 3000 példányban. A kiadás nyomását a Tanácsköztársaság fennállásának utolsó napjaiban fejezték be, így az könyvtári forgalomba már nem került. Az ellenforradalom a raktáron levő példányokat — kettő kivételével mind a 3000 kötetet — zúzdába küldte.

Szépirodalmi téren 1919 tavaszán a munkásköltők verseskötetei, két versgyűjtemény, néhány színdarab és novelláskötet látott napvilágot.²⁰ A Tanácsköztársaság idején jelent meg SZABÓ Dezső később hírhedté vált regénye: *Az elsodort falu*.

A külföldi írók műveinek fordítására a Közoktatásügyi Népbiztosság külön fordító irodát szervezett, amely elsősorban a klasszikusok műveinek fordításához fogott hozzá. Az új fordítások az idő rövidségére való tekintettel azonban már nem készülhettek el. Korábbi fordítások alapján a proletárdiktatúra idején ANATOLE FRANCE, BALZAC, ZOLA, VERGA, Knut HAMSUN, Jack LONDON, Leonid ANDREJEV, Washington IRWING és mások könyvei jelentek meg.

¹⁸ KREJCSI Rezső: *Frankel Leó a párisi Commun magyar vezére*. ORMOS Ede: 1894 április 22. A hódmezővásárhelyi munkászendülés.

¹⁹ MARXTól: A Nemzetközi Munkásszövetség első üzenete. A polgárháború Franciaországban. Szabadkereskedelem és védővám. Bér, ár, profit. Forradalom és ellenforradalom vagy Németország. ENGELStől Az utópikus és tudományos szocializmus jelent meg. LENIN műveiből a már említetteken kívül még a következőket adták ki: A burzsoá és proletárdemokráciáról. (Előadás a III. Internationale Moszkvai Kongresszusán.) A polgári demokrácia és a proletárdiktatúra. A Szovjethatalom legközelebbi feladatai. Levél az amerikai proletáriórtushoz. Harc a kenyérért. Két levél az amerikai munkásokhoz. — A munkásmozgalom magyarországi vezetői és ideológusai közül: ALPÁRI Gyula, BOLGÁR Elek, FOGARASI Béla, HEVESI Gyula, KUN Béla, LUKÁCS György, POGÁNY József, RÉVAI József, RUDAS László, VARJAS Sándor és mások írásai láttak napvilágot. Új kiadásban jelent meg SZABÓ Ervinnek még a háború előtt írt tanulmánya: *A tőke és munka harca* RÉVAI József bevezetésével.

²⁰ Kiadták többek közt: BODROGI Zsigmond, FARKAS Antal, KOMJÁT Aladár, PETERDI Andor, VÁRNAI Zseni verseit, a *Proletárok verses könyve* és *Szemelvények a magyar forradalmi és szociális költészetből* című gyűjteményes köteteket, MIKES Lajos: *Nem lesz bankett* és VITÉZ Miklós: *Akiknek egy a sorsuk* című színdarabjait, RÉVÉSZ Béla, BRESZTOVSZKY Ede, KELETI Márton, FARKAS Antal novelláit stb.

A politikai-felvilágosító füzetek kiadását a proletárdiktatúra idején a Közoktatásügyi Népbiztosság VII/1. ügyosztálya intézte.²¹ Ilyen tárgyú könyvek, brosrák, röpiratok ennek megfelelően a népbiztosság kiadásában jelentek meg. Egyes kiadványokat a párt adott ki (előbb Magyar Szocialista Párt, majd a kongresszust követően Szocialista-Kommunista Munkások Magyarországi Pártja név alatt). Kiadóként szerepelt ezenkívül az Alkohol-ellenes Tanács, a Marx—Engels Munkásegylet, a Világszabadság című napilap kiadóhivatala, egy esetben a Ruszka-krajnai népbiztosság is.

A párt kiadásában jelentek meg könyvalakban a proletárdiktatúra rendeletei [*Tanácsköztársasági Törvénytár*. (Szerk. PONGRÁCZ Jenő) A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei. 1—5. köt. (1919. március 21—1919. június 30.). Az 1—3. füzetekhez külön tartalomjegyzék és betűsoros mutató is készült.]

A Ruszka-krajnai népbiztosság KRÚDY Gyula: *Havasi kürt* című útirajz kötetét adta ki.

A Tanácsok Országos Gyűléséről készített igen érdekes gyorsírói feljegyzések és a Tanácsköztársaság ún. hivatalos kiadványai általában a kiadó megjelölése nélkül láttak napvilágot.

A proletárdiktatúra vége felé az államosított kiadóvállalatokat sorsszámmal látták el, és egyes ez időben megjelent könyveken a sorszámozott állami kiadóvállalatot tüntették fel kiadóként.

A Tanácsköztársaság idején megjelent könyvek és röpiratok pontos számát, továbbá az egyes kiadványok példányszámát igen nehéz megállapítani. Jól jellemzi a kiadás méreteit azonban a Közoktatásügyi Népbiztosság 1919. június 19-i kimutatása, amely a népbiztosság propagandatermékeiről számol be. E kimutatás szerint június közepéig, tehát két és fél hónap alatt, a VII/1. ügyosztály 80 különböző könyvet és füzetet adott ki, összesen 3 780 000 példányban, nem számítva a magyar kiadványok idegen nyelvű fordításait. A jelentéshez mellékelte kimutatásból egyúttal kitűnik, hogy az egyes füzetek legkisebb példányszáma 15 000, legnagyobb példányszáma pedig 200 000 volt.²²

E rövid ismertetésnek nem feladata a diktatúra idején megjelent politikai, tudományos és szépirodalmi munkák részletes és alapos elemzése. Az értékelést illetően ezért általánosságban csak a következő megállapításra szorítkozom: Mind a felsorolt, mind az itt nem említett munkák, különösen a politikai-agitációs füzetek természetesen nem egyenértékűek és nem hibátlanok. Egyes sietve összeüttött brosrákról már a Tanácsköztársaság idején is bíráló megjegyzések hangzottak el, és mai szemmel nézve méginkább lehet a könyvekben és röpiratokban hibákat, kivetni valót, furcsaságokat találni. A kiadványok egészére azonban — és ezt nyomatékosan kell hangsúlyozni — távolról sem a fogyatékosságok a jellemzők. Aki kézbe veszi őket, azt magával ragadja a belőlük áradó forradalmi szellem, a nemes eszmei tartalom, a kiadványokban testet öltött lendület és lelkesedés. Méltán sorolhatjuk e füzeteket szocialista kulturális hagyományaink féltve őrzött dokumentumai közé.

²¹ A VII. főosztály a „szocializmus állami propagandájával” foglalkozott, vezetője SZABADOS Sándor volt. A VII/1. ügyosztály az előbbi főosztály keretében a tudományos propaganda ügyeit intézte VARGAS Sándor irányításával.

²² A legmagasabb 200 000-es példányszámot: *A lakóházak szocializálása* című brosrúra érte el. 100 000 példányban adták ki KUNFI Zsigmond: *Proletárkultúra, proletárművészet*. KEMÉNY György: *A forradalmi kormányzótanács rendeletei*. CZAKÓ Ambró: *A vallás a kommunista társadalomban* című előadásokat, *Kommunizáljuk-e Zsófít?* KROPOTKIN: *Szózat az ifjakhoz. A termelés irányelvei a kommunista államban* című brosrákat. A legkisebb 15 000-es példányszámban VARGA Jenő: *Munkásigazgatás* c. füzete jelent meg. (P. I. Archivum. A II. 7/12.)

Bibliográfiák, feldolgozások

Az 1918—1919. évi forradalmak kiadványainak címléírását több, e tárgykörrel foglalkozó bibliográfia tartalmazza. Ezek közül mint egykorú bibliográfiai összeállítás érdemel figyelmet a *Corvina* című hetilap bibliográfiai rovata, amely több-kevesebb rendszerességgel 1918—1919-ben is megjelent, és a könyvkereskedők tájékoztatására kiadók szerint csoportosította az újonnan megjelent könyvek listáját.

A *Corvinával* kapcsolatban figyelembe kell venni, hogy az a Magyar Könyvkereskedők Egyletének volt a közlönye, tehát nem volt hivatalos kiadvány. Bibliográfiai rovata a kiadók adatszolgáltatása alapján készült, távolról sem könyvészeti pontossággal, még kevésbé a teljesség igényével. A Tanácsköztársaság idején a *Corvinát* államosították és tervbe vették, hogy az addigi bibliográfiai rovat helyett könyvészeti mellékletet adnak ki, amely nem kiadók szerint, hanem a tizedes osztályozórendszer alapján tudományáganként fogja az újonnan megjelenő könyveket közölni.²³ Ennek megvalósítására azonban már nem került sor: a terv a Tanácsköztársaság bukásával jóidőre lekerült a napirendről. A *Corvina* az egykorú kiadványokról kétségtől hiányos képet ad. Az 1918. november 10—1919. március 30. közötti számok 681, az 1919. április 10—július 30 között megjelent számok 205 címléírást tartalmaznak.

A Tanácsköztársaság megdöntése után, az ellenforradalom időszakában, a forradalmi kiadványok jegyzékének pontos összeállítását senki sem tartotta fontos és sürgős feladatnak.

A Magyar Könyvkereskedők Évkönyve, amely addig évi köteteiben a megelőző esztendő könyvtermésének összefoglalását adta, 1918-tól kezdve már nem jelent meg. Így a forradalom könyvtermésének összegyűjtésére csak akkor került sor, amikor 1939-ben, 20 évvel a proletárdiktatúra bukása után, kiadták az 1911—1920 között Magyarországon napvilágot látott könyvek bibliográfiáját, és e kiadvány keretében az 1918—1919-i esztendők anyagát is közzétették.²³ E ciklus-bibliográfia alapján a forradalmak idején megjelent kiadványokat azonban nehezen lehet áttekinteni, mert a bibliográfia a könyvek címeit nem időrendben, hanem betűrendben közli, vagyis a forradalmak kiadványai itt elkeverednek a korábbi évek és a következő esztendő anyagában. Ezenkívül, mint erre a két kötetes munka előszava is utal, a forradalmak idején a kötelespéldányok beszolgáltatása, amelyen a bibliográfia anyaga felépült, hiányos volt és a szerzők e hiány pótlását nem tekintették elsőrendű feladatuknak.

A felszabadulást követően két jelentősebb bibliográfia jelent meg a forradalmak időszakának könyvterméséről. Az egyiket, a *Magyar munkásmozgalmi bibliográfia I—II.* kötetét 1949-ben a Magyar Munkásmozgalmi Intézet adta ki, a másikat *A Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok* címmel 1958-ban az Országgyűlési Könyvtár állította össze.

²³ Lásd erre vonatkozóan KÖHALMI Béla: *A „Bibliográfia” rovata és a Bibliográfiai Intézet* című cikkét a *Corvina* 1919. július 30-i számában. Ld. továbbá: SZABÓ György: *Kísérlet a rendszeres bibliográfiai munka megteremtésére a Tanácsköztársaság idején.* Irod. tört. Közl. 1959. 2. sz.

²³ *Magyar könyvészet 1911—1920.* BARCZA Imre címanyagának felhasználásával összeállította az Országos Széchényi Könyvtár Bibliográfiai Osztálya. Sajtó alá rendezte KOZOCSA Sándor. 1—2. kötet. Bp. 1939.

A *Magyar munkásmozgalmi bibliográfia* 4. és 5. fejezete tartalmazza a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság kiadványait. E munka összesen 745 címleírást közöl (ebből 53 esik az első kommunista kiadványokra és 403 a Tanácsköztársaság kiadványaira), és ezzel a két forradalom könyveiről, hibák és hiányosságok ellenére is, a legbővebb bibliográfiai anyagot nyújtja.

Az Országgyűlési Könyvtár kiadványa, a könyvek címléírásán túlmenően az egykorú periodikákra, röpiratokra is kitér és anyagát nemcsak betűrendben, hanem tárgykörök szerint is csoportosítja. Az októberi forradalom idején megjelent könyvek leírását e bibliográfia viszont nem közli, illetve ezek közül csak az első kommunista röpiratokkal foglalkozik. A *Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok* elsősorban azt az anyagot dolgozza fel, amelyet az Országgyűlési Könyvtárban a „Magyar Tanácsköztársaság különgyűjteménye” elnevezéssel gyűjtöttek össze. A proletárdiktatúra időszakából e munkában 347 könyv, brosúra és röpirat címléírása található, tehát valamivel kevesebb, mint a *Munkásmozgalmi bibliográfiában*. Ennek az a magyarázata, hogy e kiadványt a Tanácsköztársaság 40. évfordulója alkalmából igen gyorsan állították össze, ezért e bibliográfia hiányos, sőt több hibát, pontatlanságot is tartalmaz, amire a kritika jogosan mutatott rá.²⁴

Az Országgyűlési Könyvtár bibliográfiájának hiányai indították az Egyetemi Könyvtárt arra, hogy gyűjteményéből azokat a tételeket, amelyek az előbbi összeállításban nem szerepelnek, külön füzetben *Tanácsköztársasági aprónyomtatványok az Egyetemi Könyvtárban* címmel közzétegye.²⁵ Hasonlóképpen járt el A *Magyar Tanácsköztársaság dokumentumai Szegeden* című kiadvány is, amely a négy szegedi közgyűjtemény e tárgykörre vonatkozó anyagát dolgozza fel és az új adalékokat külön fejezetben emeli ki.²⁶ Megjegyzendő, hogy az Egyetemi Könyvtár kéziratként kiadott katalógusában közölt könyvcímek az Országgyűlési Könyvtár jegyzékében valóban nem szerepelnek, a *Magyar munkásmozgalmi bibliográfiában* nagy részük azonban megtalálható. A Szegeden kiadott és egyébként igen gondosan szerkesztett bibliográfia is több olyan tételt közöl új adalékként, amelyeket más korábbi kiadványok már feltártak.²⁷

A polgári demokratikus forradalom és a Magyar Tanácsköztársaság könyvanyagából szemelvényes bibliográfia található a *Magyar munkásmozgalm történetének válogatott dokumentumai* című sorozat 5. és 6. kötetében.

A proletárdiktatúra szociálpolitikájával és művelődéspolitikájával fog-

²⁴ Ld. PRÁGER Miklós cikkét a *Párttörténeti Közlemények* 1959. 1. sz.-ban. (A *Magyar Tanácsköztársaság kiadványai és az első kommunista kiadványok. Az Országgyűlési Könyvtár Magyar Tanácsköztársaság különgyűjteménye* c. könyvről) A kötetet ismerteti ezenkívül a *Magyar Könyvszemle*. 1959. 2. sz. (ERÉNYI Tibor), a *Valóság*. 1959. 1. sz., a *Jogtudományi Közöny*. 1959. 2—3. sz., a *Magyar Tudomány*. 1959. 4. sz. (KÓHALMI Béla).

²⁵ TÓTH András: *Tanácsköztársasági aprónyomtatványok az Egyetemi Könyvtárban*. Bp. 1959.

²⁶ A *Magyar Tanácsköztársaság dokumentumai Szegeden*. Bibliográfia. Szeged, 1959. E kiadvány nemcsak a könyveket, hanem a sajtót, a rölapokat, a plakátokat és a levéltári forrásokat is ismerteti.

²⁷ A bibliográfia ilyen jellegű fogyatékoságára rámutat FORGÁCS Sándorné A *Magyar Tanácsköztársaság dokumentumai Szegeden* című könyvismertetésében. *Párttört. Közl.* 1960. február—március.

lalkozó egykorú kiadványokat a teljesség igényével tárják fel az e témákkal foglalkozó dokumentum-gyűjtemények.²⁸

Az ellenforradalom nemcsak a proletárdiktatúra idején, de egyes, még a polgári demokratikus forradalom időszakában megjelent könyveket is tiltott kiadványokként kezelt és hivatalból üldöztött. A forradalmak bukása után a raktárakban talált készleteket bezúzták, és elrendelték a magánosoknál levő példányok beszolgáltatását is.²⁹ A forradalmak könyvterméséből huszonötéves üldözés ellenére, viszonylag szép számmal maradtak fenn példányok, ami nemcsak a könyvek nagy példányszámával magyarázható, hanem azzal is, hogy a forradalom részvevői, magánosok, vállalva a rejtegetéssel járó kockázatot, a forradalmak könyveit féltett kincsekként elrejtették és megőrizték.

Jelenleg az 1918–1919. évi forradalmak kiadványaiból a legteljesebb gyűjtemény a Párttörténeti Intézet könyvtárában és az Országgyűlési Könyvtárban található, ahol is e nyomtatványokat különgyűjteményekként kezelik és gondozzák. De jelentős számú tanácsköztársasági kiadvány van az Egyetemi Könyvtár „Párttörténet” c. különgyűjteményében, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban és az Országos Széchényi Könyvtárban is.

A forradalmak könyveiről, broszúráiról és röpiratairól részletes elemzés, feldolgozás még nem jelent meg. Amit az ellenforradalom ezzel kapcsolatban összehordott, az annyira egyoldalú, rosszindulatú és tényanyagát tekintve is hibás, hogy történelmi feldolgozásnak nem tekinthető. Marxista részről 1918–1919 könyvkiadásának története még megírásra vár.³⁰

ANDRÁS SIKLÓS: ZUR GESCHICHTE DER VERLAGSTÄTIGKEIT WÄHREND DER UNGARISCHEN REVOLUTIONEN IN DEN JAHREN 1918–1919

Ein sicherer Beweis in Ungarn für eine allgemeine Umstimmung lag in dem Erschaffen des Interesses gegenüber der Kriegsliteratur und in einem regeren Interesse für die sozialistische Literatur.

Die im Oktober 1918 siegreiche bürgerliche demokratische Revolution setzt die Kriegszensur außer Kraft und inartikulierte die Pressefreiheit. Diese Deklaration ist jedoch nur eine Formalität, da die Revolution die Druckereien und Verlage im Eigentum der früheren Inhaber läßt. Der Aufschwung der politischen Literatur, die Veröffentlichung von der Unabhängigkeit und den demokratischen Anschauungen Ausdruck gebenden

²⁸ *A Magyar Tanácsköztársaság szociálpolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek.* Bp. 1959. *A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek.* Bp. 1959. Az egykorú kiadványokat felsoroló bibliográfia a kötetek függelékében található.

²⁹ BALOGH József: *A propaganda* című tanulmányának (megjelent *A Bolsevizmus Magyarországon.* Bp. 1921. c. kötetben) közlése szerint a raktárkészleteket nem tudták bezúzni, és ezért azokat egy börtön két nagy kazánjában égették el. A nyomtatványok súlyát e tanulmány 2160 métermázsában jelöli meg. (162–163. l.) Hasonlóan adja elő ugyanezt HUSZÁR Károly: *A bolsevizmus kulturpolitikája* c. cikkében (megjelent *A proletárdiktatúra Magyarországon.* Bp. 1920. c. kiadványban) azzal a különbséggel, hogy ő az elégetett iratok mennyiségét 2000 mázsára becsüli.

³⁰ *A Könyvbarát* 1959. januári és februári számában SZILÁGYI Jánosnak két kisebb tanulmánya jelent meg e tárgykörből. *(A könyvkiadás a Tanácsköztársaság alatt és Szépirodalmi könyvek a Tanácsköztársaság alatt.)* E cikkek inkább csak ismertető jellegűek és mint ezt szerzőjük is hangsúlyozza, semmi esetre sem teszik feleslegessé a forradalmak könyvtermésének alapos tartalmi elemzését, részletes feldolgozását.

Publikationen erfolgen nicht so sehr zufolge der Pressefreiheit, sondern sind die Folgen des Druckes der revolutionären Stimmung.

Es erscheinen zur Zeit der bürgerlichen demokratischen Revolution die ersten Publikationen der Ungarischen Kommunistischen Partei. Die Veröffentlichungen vermitteln die Leninschen Ideen, die Lehre der Bolschewiken, sind Vorbote zukünftiger Ereignisse und behaupten, trotz ihrer geringen Zahl einen wichtigen Posten in der politischen Literatur dieses Zeitabschnittes.

Die Proletardiktatur verstaatlicht die Druckereien und Verlage. Zur Vollstreckung der Sozialisierung und einer Zentralleitung der gesamten geistigen Produktion wird im April 1919 der »Landesrat für die Geistige Produktion« ins Leben gerufen. Als dringendste Aufgabe betrachtet die ungarische Kommune die Herausgabe von Werken politisch-ideologischen Charakters, arbeitet aber zugleich einen Plan für die Ausgabe wissenschaftlicher und belletristischer Werke aus. Die Publikationen der Räterepublik sind von revolutionärem Geist und edlem ideellem Inhalt durchtränkt. Die Zahl und Auflagenhöhe der Drucksorten sind trotz des Papiermangels erstaunlich hoch. Die die Buchproduktion der Proletardiktatur bekanntgebenden Bibliographien enthalten über 400 Titelaufnahmen von Büchern und Broschüren.

KÖZLEMÉNYEK

Egy XIV. századbeli énekeskönyvünk továbbélése. A gyulafehérvári Batthyány Könyvtár gazdag kéziratos anyaga viszonylag kevésbé foglalkoztatta a magyar kutatókat. SZENTIVÁNYI Róbertnek a kéziratgyűjteményről szóló, több kiadásban megjelent könyvomas katalógusa¹ 709 kéziratot sorol fel 927 kötetben, amely összesen 1122 művet tartalmaz.

Ez az óriási gyűjtemény természetesen nagyon heterogén természetű, különböző korú és értékű. A IX—XIX. századig terjedő kéziratári anyag egy része nem magyar vonatkozású. A II. JÓZSEFTŐL feloszlatott osztrák kolostorok és a bécsi egyetem anyagából került oda MIGAZZI Kristóf könyvtárával, amelyet BATTHYÁNY Ignác püspök vásárolt meg a gyulafehérvári könyvtár számára.

Miebből a tiszteletre méltó gyűjteményből három kéziratos gradualét tanulmányozunk, amelyek a magyar középkornak számunkra fontos emlékei. Ezek közül, mint középkori deák zenei művelődésünknek érdekes emlékét, e művelődés egyes elemei továbbélésének, népi környezetbe kerülésének bizonyosságát, most egy XIV. századi gradualét mutatunk be. A kódex a Batthyány Könyvtárban R. I. 96. jelzet alatt található. Mikrofilmje az Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárában.

Hártyakódex, 323 × 243 mm mérettel, 152 egy kolumnás fólióval félbőr kötésben. Írása: scriptura gotica textualis formata. Hangjelzése: négy piros vonalon notatio gotica.

A kódex hiányos. Egységes lapszámozása ma nincs. Mi a ténylegesen meglevő lapok száma szerint jelöljük az egyes fóliókat. Töredékes incipitje: „*adversum me loquebantur . . .*” (SZT. ISTVÁN vértanú dec. 26-i introitusa.) — Explicitje a mai 152. fólión: „*Virgo decus mundi regina celi preelecta ut sol pulchra lunaris ut*” (Szűz Mária *Ave praeclara stella* szekvenciájának szavai.)

Irodalma csupán katalógusok adataira szorítkozik.² Egyetlen tanulmány érinti röviden a kódexet; KOVÁTS S.: *Két középkori, hangjegyzéses hártakódex-töredék*. (Történelmi és Régészeti Értesítő. Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeumtársulat Közlönye. XXIV. Új Évfolyam. Temesvár. 1908. 1—22. 1.) A tanulmány két temesvári töredékről szól, kódexünket csak példaként említi.

A katalógusok nem jelölik meg a *Graduale* keletkezésének helyét, annak időpontját pedig egymástól eltérően a XV. vagy XVI. századra teszik. Mi a kódexet vizsgálódásunk alapján korábbra datáljuk.

¹ *Catalogus concinnus librorum manuscriptorum Bibliothecae Batthyanyanae*. Szeged, 1958.

² CSERESNYÉS András 1824—25-i kéziratos jegyzéke. WESZELY K.: *Gyulafehérvári füzetek*. Kolozsvár, 1861. BEKE A.: *Index manuscriptorum Bibliothecae Batthyanyanae dioecesis Transsylvaniensis*. Az Erdély egyházmegyei Batthyáni-könyvtár kéziratai névsora. K. Fehérvár, 1871. VARJU E.: *A gyulafehérvári Batthyány-könyvtár*. Magy. Könyvszle. 1899—1901. SZENTIVÁNYI id. katalógusa.

A 108. fólión a votivmisék és gyászmise után ezt az eredeti író kezével írt rubrikát találjuk: „*Missa contra pestilenciam quam papa clemens sextus instituit in collegio cum cardinalibus et concessit omnibus dictam missam legentibus sive audientibus cclx dies indulgenciarum.*” VI. KELEMEN pápa 1342—52 között kormányozta Avignonból az egyházat. A kérdéses európai arányú pestisjárvány 1348-ban volt. A pápa a pestis ellen való misének és búcsúknak engedélyezésével igyekezett a bajba jutottakon segíteni.³ Mivel a rubrikát a kódex írója a kódex készítésekor írta, azért a *Graduale* keletkezésének legkorábbi időpontja 1348.

A tiszta gótikus írásmód viszont arra kényszerít, hogy a másolás időpontját ne sokkal ezen terminus utánra tegyük. Ugyanezt tanácsolja a kódex hangjelzése. A gótikus hangjegyírásnak a metzível való keverése általában a XIV. századra jellemző.⁴

Indokolttá teszi a korai datálást az *Exsultet* dallama is, amely általában „ti” (h) magasságban recitál, míg a következő korokban ez „do”-n (c) szokott történni.

A kódex viszonylag kis alakja ugyancsak a XIV. századra utal. A XV. századi gradualék nagy fólió alakban készülnek. Bár LEROQUAIS figyelmeztet, hogy egyes ünnepeknek a *Sanctoraléból* való hiányzása nem lehet döntő érv valamely kódex keletkezési idejének meghatározásában, mégis némiképpen támogat ebben az a tény, hogy a *Graduale* egyébként gazdag *Sanctoraléjában* nem szerepel Sárlos Boldogasszony (Visitatio B. M. V.) ünnepe. Ezt 1389-ben rendelte el VI. ORBÁN, ill. IX. BONIFÁC pápa. Ha a kódex írója a VI. KELEMENTŐL engedélyezett pestis elleni misét az engedélyezés körülményeivel együtt felvette a *Gradualéba*, feltételezhetjük, hogy Sárlos Boldogasszony miséjét is beiktatta volna az ünnepek rendjébe, ha az akkor már közismert lett volna.

Mindezeket egybevetve, a kódex *keletkezési idejét a XIV. század második felére, pontosabban harmadik negyedére* tesszük.

A kódex keletkezési helyét, provenienciáját vizsgálva, magyar eredetét könnyen megállapíthatjuk. A magyar szenteknek a *Gradualéban* szereplő ünnepei, amelyeken saját szövegű *Alleluját* találunk, kétséget kizáróan bizonyítják azt.

Magyarországi használatát igazolja továbbá az a sok magyar és latin nyelvű lap-széli bejegyzés, amelyet a XVI—XVIII. században a *Gradualét* használó kántorok, orgonisták, iskolamesterek írtak be.

Keletkezési helyének pontosabb meghatározásához a nagyszombati *Exsultetből* indulunk ki. A kódex mai 41.^v fólióján ezt olvassuk: „*Precamur ergo te domine ut nos famulos tuos omnemque clerum et devotissimum populum una cum papa nostro . . . et antistite nostro . . . et gloriosissimo rege nostro . . . et regina nostra et antistite nostro una cum omni congregatione ac familia sancte marie quiete temporum concessa . . .*”

E szövegben számunkra legfontosabb a két *antistes* említése. Ez más kódexeinkben nem fordul elő.⁵

³ PAULUS, N.: *Geschichte des Ablasses im Mittelalter*. Paderborn, 1922. 2. köt. 156. l.

⁴ SZIGETI K.: *Denkmäler des Gregorianischen Choralis aus dem ungarischen Mittelalter*. Studia Musicologica. 1963. Tom. IV. fasc. 1—2. 142. l.

⁵ Felvetődhetik a kérdés: nem pusztá elírásról, tévedésről van-e szó? Ezt a feltevést döntően megcáfolja a dallam. Az *Exsultetben* ui. az egyes gondolategységek mindig bevezető (*la-ti*) dallammenettel kezdődnek, és átmeneti (*do-ti-la + la-ti-ti*) vagy végzárattal (*do-ti-la-so + so-la-ti-la-ti-la*) végződnek. Minden egyes bevezető dallamenet után zárlati dallam következik. Ezen szakaszban azonban egymásután háromszor is („*et regina nostra*, — *et antistite nostro* — *una cum omni congregatione*”) bevezető dallammenet szerepel a nélkül, hogy a szokás szerint közben záróforma fordulna elő. A dallam alapján tehát betoldásnak kell minősítenünk ezeket a szavakat: „*et regina nostra et antistite nostro*”, valamint kissé tovább: „*sancte marie*”. Az így helyreállított eredeti szöveg hangzanék: „*una cum papa nostro . . . et antistite nostro . . . et gloriosissimo rege nostro . . . una cum omni congregatione ac familia quiete temporum concessa . . .*” Ez lényegében megegyezik az országban általában használt (esztergomi) szöveggel.

Az első antistes minden *Exsultet*-ben megtalálható, és az illetékes megyéspüspökre vonatkozik. A második antistesnek csak úgy van értelme, ha az illetékes püspökön kívül másnak is van bizonyos fokú joghatósága a *graduale*-tulajdonos közösség fölött. A magyar középkorban erre két lehetőséget ismerünk.

Egyik a társaskáptalanoknál áll fenn. A társaskáptalan közvetlen feje a prépost, aki viszont káptalanjával együtt a püspököknek van alárendelve.⁶

A másik lehetőséget a királyi kegyuraság alá tartozó bencés apátságoknál találjuk. Ezek a középkorban csaknem mind megszerezték a területi megyéspüspökök (antistes) joghatósága alól való mentességet, az exemptiót, és közvetlenül az esztergomi érsek alá tartoztak. Sőt ezen kiváltságuk odáig fejlődött, hogy a kolostor birtokterületén az apát nevezte ki a plébánosokat.⁷ Az ilyen apátság antistese tehát az esztergomi érsek volt. A helyi joghatóság alapján azonban az apátok is viseltek antistes címet.⁸ Így a második antistes vonatkozhatik valamely királyi kegyurasági monostor apátjára.

De talán még inkább gondolhatunk a második antistesnél azon egyházmegye püspökére, amelyben az apátság feküdt. Mert bár az exemptio kivette a kolostort a helyi püspök joghatósága alól, a liturgikus tisztelet továbbra is megillette őt.

Ezek alapján a kódex keletkezési helyét a magyarországi társaskáptalanok és királyi apátságok között kell keresnünk.

A közelebbi lokalizáláshoz ismét az idézett *Exsultet*-szöveghez fordulunk.

A második antistes említése után e szavak következnek: „*una cum omni congregatione ac familia sancte marie.*”

A XIV–XV. századi misekönyveink az *Exsultet*-ben a pápa, püspök és király (esetleg még a királyné vagy gyermeke) után meg szoktak emlékezni arról az egyházi testületről, amelynek keretében az *Exsultet*-et éneklik. A testület védőszentjének nevét a kódexek ugyanúgy *N* betűvel jelzik, mint a pápa, püspök vagy király nevét.⁹

Mivel kódexünk „*congregatione ac familia sancte marie*”-t említ, így tulajdonosát valamelyik középkori magyar Szűz Mária-társaskáptalanban vagy Szűz Mária-apátságban kell megtalálnunk.

A XIV. században három Szűz Mária-társaskáptalan működött Magyarországon: a székesfehérvári, nagyszebeni és váradi. A székesfehérvári nem lehet a kódex tulajdonosa, mivel „nullius” jellegű volt, vagyis püspök közbejötté nélkül, közvetlenül a római szent-székeknek volt alávetve. Így itt a két antistesnek nem lett volna értelme. A nagyszebeni ugyancsak nem jöhet szóba, mivel a *Graduale* egykorú bejegyzése szerint a kódexet 1612-

⁶ Ilyen értelmű kettős egyházi fensőbbiségre analóg példát találunk a pozsonyi társaskáptalan kanonokjainak XIV. századi esküformájában. A kanonokok engedelmisséget esküsznek a királynak, továbbá „*archiepiscopo Strigoniensi et suo Vicario ac Domino N. preposito huius ecclesie.*...” (Lásd idézve SZENTIVÁNYI: I. m. 139. l.)

⁷ SÖRÖS P.: *Az elenyészett bencés apátságok*. Bp. 1912. 20–21. és 143. l.

⁸ VÖ. SIPOS S.: *Enchiridion juris canonici*. Bp. 1947. 235. l. DU CANGE: *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*. Niort, 1883. I. 303. lap. Erre a körülményre MEZEY László hívta fel figyelmünket.

⁹ Így pl. a jelenleg ismert legelső, biztosan magyar eredetű, XIV. századi esztergomi misekönyvben (jelenleg Pozsonyban, Archiv Mesta Bratislavy E. C. 3.) így találjuk: „*Precamur ergo te domine ut nos famulos tuos omnem clerum et devotissimum populum una cum papa nostro N. et gloriosissimo rege nostro N. eiusque nobilissima prole N. et antistite nostro N. cum omni familia sancti N. quiete temporum concessa.*...” Vagy egy 1437–39 között írt magyar misekönyvben (Archiv Mesta Bratislavy EL. 13.): „*una cum papa nostro N. et gloriosissimo rege nostro Alberto [uralkodott 1437–39] eiusque nobilissima prole N. et antistite nostro N. cum omni familia N. quiete temporum concessa.*...”

ben Magyarországról hozták Erdélybe¹⁰. Nagyszében pedig mindenképpen a legszűkebb értelemben vett Erdély területére esik.

Így a társaskáptalanok közül csak a váradi Szűz Mária-társaskáptalan marad hátra. Ezt TELEGDI Csanád váradi prépost, KÁROLY RÓBERT kancellárja 1320 körül alapította. A préposton kívül hat kanonokból állott.¹¹ Mindazonáltal a *Gradualénak* a váradi Szűz Mária-káptalanba való lokalizálása több nehézségbe ütközik. Ez a kiskáptalan ui. aligha élt gazdagabb, önálló liturgikus életet. Kanonokjai kötelesek voltak részt venni a székeskáptalan zsolozsmáján és egész liturgiáján.¹² Így saját társaskáptalani templomukban aligha jutott idejük többre, mint az alapítványi misék elvégzésére. TELEGDI Csanád igazában Szűz Mária addig is meglevő kis templomát tette káptalani templommá, és részben az addigi oltárospapok javadalmából alapította a hat kanonokból és prépostból álló káptalant. Nagyon valószínű, hogy a kanonokok kötelezettsége a Szűz Mária-templomban csak az alapítványi vagy fogadalmi misék elvégzésére szorítkozott. Azért is nehéz a *Gradualét* a váradi kiskáptalannak tulajdonítani, mivel sokkal önállóbb életű és nagyobb szabású társaskáptalanjaink (mint Pozsony és Szepes) misékönyveiben sem találkozunk olyan esettel, hogy a prépost nevét felvették volna az *Ersulthebe*.

Sokkal megalapozottabban tarthatjuk valamelyik Szűz Mária pártfogása alatt álló királyi apátság gradualéjának. A fentebb elmondott elvek alapján gyakorlatilag három bencés apátság jöhet szóba: Kolozsmonostor, Pécsvárad és Szent Jobb apátság.

Kolozsmonostort azonban eleve ki kell zárunk, mivel a *Gradualét* Magyarországból vitték Erdélybe (lásd fentebb), Kolozsmonostor pedig Erdélyben fekszik. Pécsvárad és Szent Jobb, mindkettő gazdag, hiteleshellyel rendelkező, exempt királyi apátság volt, s mindkettő az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott.¹³

Mivel azonban a törökök ismételt hadjárata, majd 1541-től kezdve az állandósuló török megszállás széles sávot húzott Pécsvárad és Erdély közé, alig tarthatjuk valószínűnek, hogy 1612-ben a kódex Pécsváradról került volna Erdélybe.¹⁴

Ezek után a kódex keletkezésének legvalószínűbb helye, a váradi egyházmegyében, sőt Várad közelében fekvő Szent Jobb apátság. A váradi egyházmegyében, pontosabban a Szent Jobb apátságban való lokalizálásnak több adat kedvez. Így az a tény, hogy míg a kódexünknel alig pár évvel vagy évtizeddel korábbi esztergomi hangjelzett misékönyvben¹⁵ SZT. LÁSZLÓ miséje a közös misék szövegéből való, addig jelen *Gradualénk*ban találjuk SZT. LÁSZLÓnak legősibb ismert, saját szöveggel s dallammal rendelkező *Allelujáját*. (SZT. LÁSZLÓ a váradi püspökség védőszentje, Szent Jobbnak pedig alapítója!) Az alleluja szövege: „Alleluia. Sancte rex ladislai succurre nobis tuis devotis famulis qui de tua semper sollempnitate gaudeamus exultantes.” (Ld. 1. ábra.)

¹⁰ „Ez Gradualt 1612 estendeoben Conferalta az Istenben elniugodott eoregh Miklos Deák hozvan magyar orzgból, Requiem etr.” (140. fólión levő bejegyzés.)

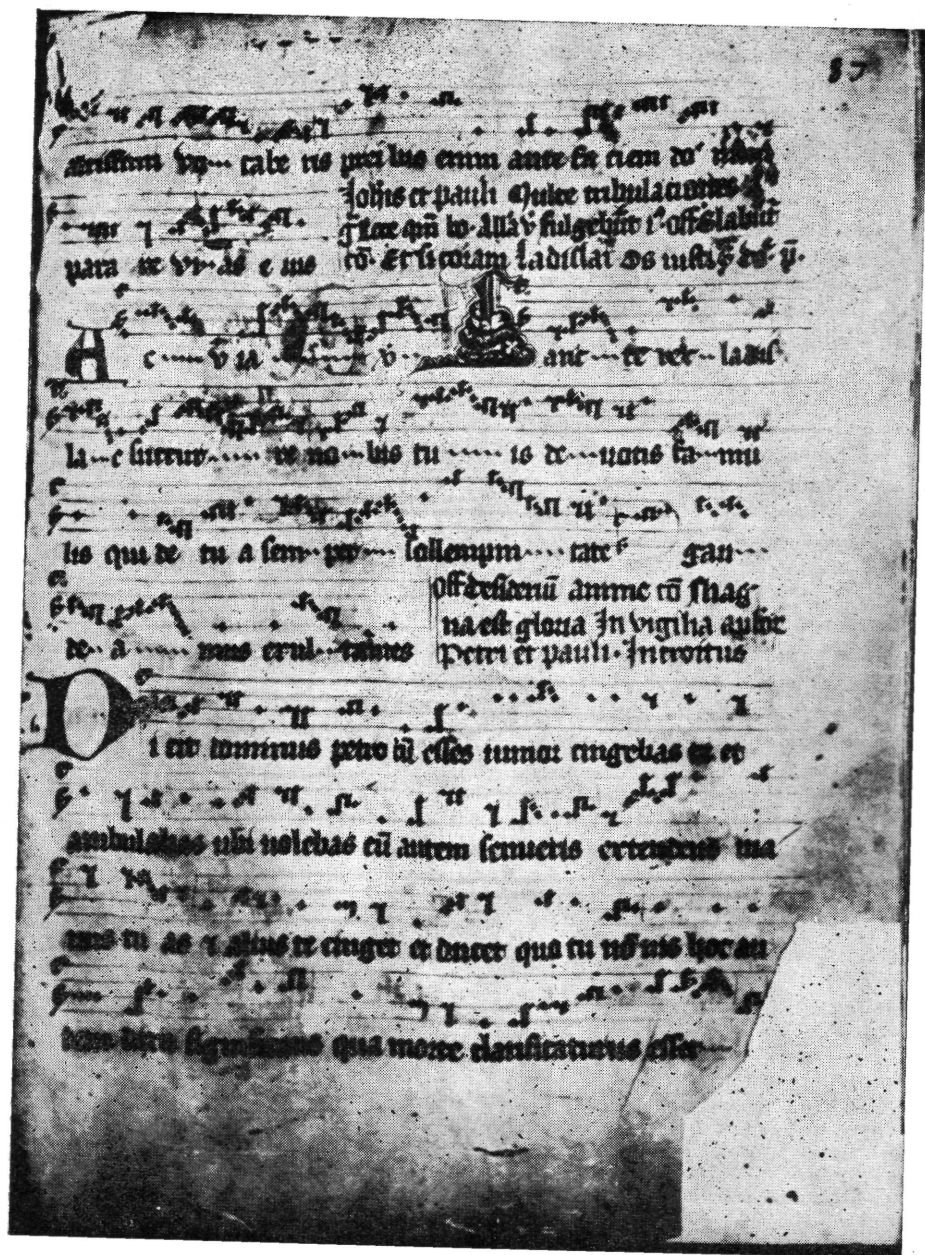
¹¹ BUNYITAY V.: *A váradi káptalan legrégibb statutumai*. Nagyvárad, 1886. 72. és 75. l. THEINER, A.: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. Roma, 1860. 467—470. l.

¹² BUNYITAY: I. m. 72. l.

¹³ SÖRÖS: I. m. 11. skk. és 141. skk.

¹⁴ Uo. 38. lap. Mégis fennmarad annak a lehetősége, hogy Pécsváradról vitték a kódexet Erdélybe, mivel pl. MÓRÉ László pécsvárad apát 1530 körül lemondva apáti tiszteréről, Kolozsmonostorra vonul vissza. (SÖRÖS: I. m. 37. l.) ESZÉKI János pécsi püspök 1540 körül Erdélybe menekül. (BRÜSZTLE, J.: *Recensio universi cleri dioecesis Quinqueecclesiensis. Quinque-Ecclesiis*, 1874. 1. köt. 382—384. l.) CSÁRAI Mátyás pécsi kanonok pedig 1542—45 között megy Váradra, s lesz ott FRÁTER György püspöksége idején váradi kanonok. (RADÓ P.: *Nyomtatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései*. A pannonhalmi főapátsági Sz. Gellért Főiskola Évkönyve. 1942/43. Pannonhalma, 1943. 367. és 391. l.)

¹⁵ Archiv Mesta Bratislavy E. C. 3.

1. ábra

Ez a szöveg SZT. ISTVÁN nevével megtalálható az említett esztergomi misekönyvben, dallama azonban különbözik attól. Feltehetően a bencések vették át az esztergomi *Szt. István-alleluja* szövegét és behelyettesítve SZT. LÁSZLÓ nevét, más, talán saját szerzenyű dallamot alkalmaztak reá.

Gradualénk a középkorban egész Európában használt ún. karoling misekönyvet követi, szemben a Curia Romana gyakorlatával, amely a középkori ferencesek és ágostonos remeték misekönyveiben található. A karoling liturgia keretében azonban korántsem volt olyan egység, mint a Curia Romana liturgikus könyveiben vagy a trienti zsinat utáni misekönyvben.¹⁶

Kódexünk egyes kritikus pontokon az 1480-ban nyomtatott *Missale dominorum Ultramontanorum*mal mutat rokonságot. Ezt a *Missalét* pedig szerintünk PRUISZ János váradi püspök nyomatta.¹⁷ Ez a megegyezés is megerősíti nézetünket, amely szerint a *Gradualét* váradi területre lokalizáljuk.

Még több szempont szól a mellett, hogy a *Gradualét* bencés, pontosabban szent jobbi eredetűnek tartsuk. A középkorban a bencések Magyarországon a karoling misekönyvet használták. Kódexünk is az. De megtaláljuk benne a bencés szentek szokásos ünnepeit. (SZT. BENEDEK márc. 21. és júl. 11., SZT. SKOLASZTIKA, SZT. GELLÉRT, SZT. ANDRÁS és BENEDEK.)

Monasztikus jellegére vall az *Ersultet* idézett szövegének a kifejezése: „cum omni congregacione ac familia”. Más misekönyvekben csak „omni familia sancti N.” szokott lenni.

Bencés szerzőt sejtet SZT. ISTVÁN király alleluja-szövege: „O rex et apostole stephane gentis tue tuis precibus duc nos ad contemplandam speciem celsitudinis christi quos elevatis manibus in celum tu moriens matri christi commisisti”. (Ld. 2. ábra.) A scriptor itt nem vette át az Esztergomban már használatban levő alleluját, hanem újszöveget írt, amelyben az országalapító SZT. ISTVÁN halálát a rendalapító SZENT BENEDEKÉVEL állítja párhuzamba.^{17a}

A szentjobbi eredetnek kedvez végül SZT. ISTVÁN királynak vigiliás ünnepe. Ezt máshol is megtaláljuk ugyan, de általánosnak mégsem mondható.

Mindezek alapján úgy véljük, hogy a *Gradualét* a XIV. század harmadik negyedében valamelyik királyi bencés apátságban, legvalószínűbben a Szent Jobb monostorban írták. Ezért a további tudományos megnevezésben *Szent Jobb-i Gradualénak* mondjuk.

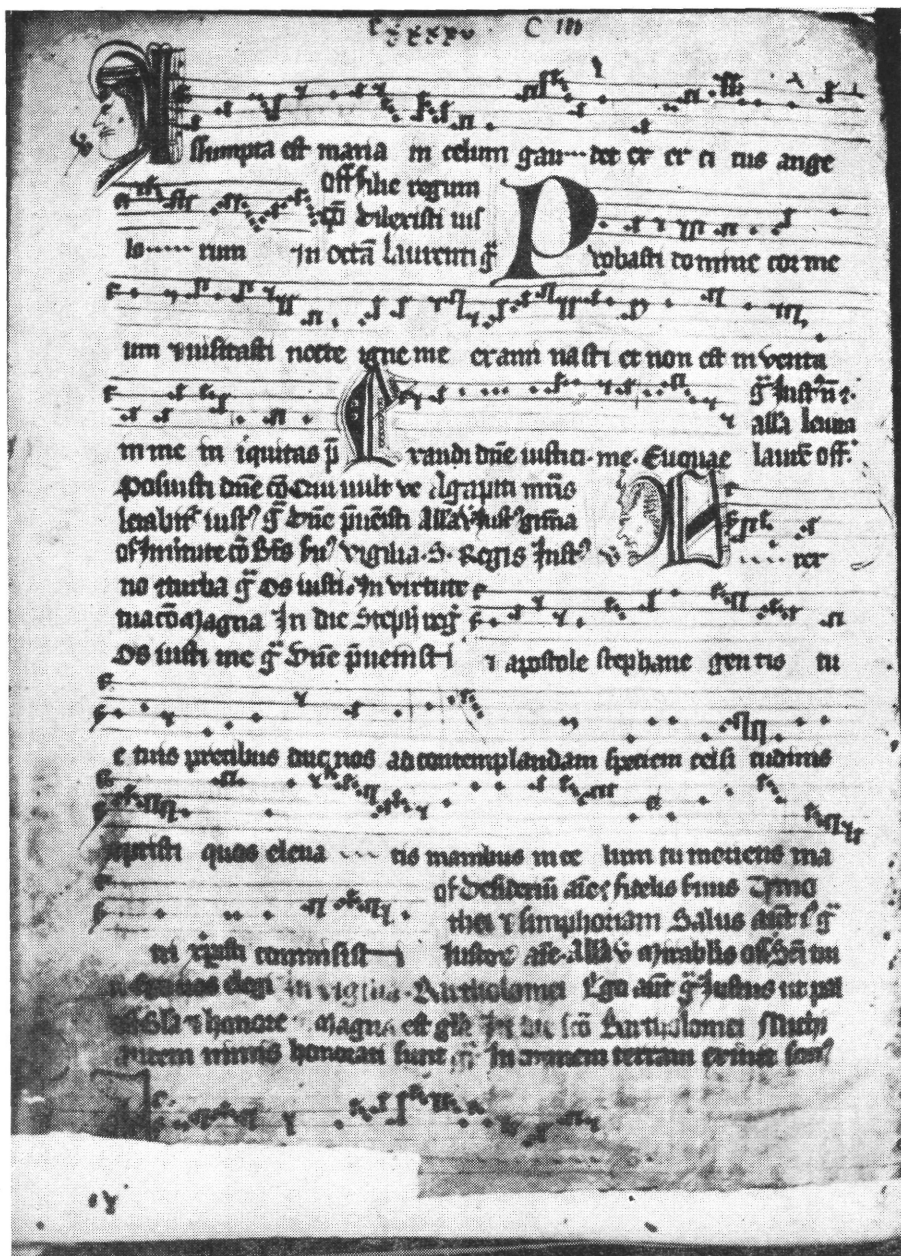
¹⁶ Így míg egyes miseénekek az összes karoling misekönyvekben egyformán megtalálhatók, de nincsenek meg a Curia Romana gyakorlatában, addig mások mindkettőben megtalálhatók, csak más ünnepnapokon. De a karoling misekönyvek egymásközt is több eltérést mutatnak. Magyarországon a középkor végére a sokféle kéziratos misekönyv és graduale alapján kialakult ugyan némi egység, amely a nyomtatott misekönyvekben rögzítődött, de azért ezek között is számos különbözőséget találunk.

¹⁷ Ilyen megegyezés pl. Áldozócsütörtök vigiliájának introitusa, amelynek szövege *Gradualénkban*: „Omnes gentes plaudite manibus”, miként a *Missale Ultramontanorum*-ban, míg a többi magyar nyomtatott misekönyvben „Vocem jucunditatis” szerepel.

^{17a} SZT. GERGELY írja ui. *Dialogusaiban* SZT. BENEDEKRŐL, hogy „erectis in caelum manibus” halt meg. Az allelujában pedig SZT. ISTVÁN „elevatis manibus in celum” készül a halálra. Különösen stílusosan hangzik ez a szöveg a Szent Jobb apátságban, amelyet SZT. LÁSZLÓ éppen SZT. ISTVÁN jobbkezének őrzésére alapított.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a Szent Jobb kolostor védőszentje Szűz Mária volt, akkor célzást láthatunk az alleluja ezen szavaiban is: „... quos elevatis manibus in celum tu moriens MATRI CHRISTI commisisti.”

C m

Sumpta est maria in celum gau... det et et a tus ange
 Off hie regum
 lo... rum in octa laurenti
Probasti domine cor me
 um iustitasti nocte igne me exami nati et non est inuenta
Drandi dñe iustia me. Euguae
 poluisti dñe cor meum uultu ve agaym mris
 laabit iust? g dñe pñcti Alia hie gñia
 ofminure cō bñs hie vigilia. S. Regis iust
 no turba g os iust. In virtute
 tuarō magna In die iustitiae
 os iust me g dñe pñcti i apostole stephane gen tis tu
 e tuis preclis duc nos ad contemplandam spem celi audis
 spiriti quos eleua... tis manibus mee lum tu metiens ma
 of delectu alicuius finis
 thei i symphoniam Salus aut g
 iustore ate. Alia g ayablis of dñi tu
 ni ipsti commisit
 a. Quos eleu in vigilia. Bartholomei Ego aut g iustus in pa
 sola i honore magna est glie In die scō Bartholomei Much
 tuem nimis honorari sunt In iustitiam terram erunt san

A *Graduale* tartalma:

- Fol. 1—68. *De tempore* rész dec. 26-tól pünkösd után utolsó vasárnapig.
 Fol. 68—83. *De Sanctis* rész. Ebben fol. 75.^v *Szt. László*, fol. 79. *Szt. István*, fol. 80. *Szt. Gellért*, fol. 81. *Szt. Imre*, fol. 81.^v *Szt. Erzsébet*.
 Fol. 83—102. *Commune Sanctorum*.
 Fol. 102—106. Votivmisék.
 Fol. 106—108. Gyászmisék.
 Fol. 108—108.^v *Missa contra pestilenciam*.
 Fol. 108^v—115. *Kyriék és Gloriák*.
 Fol. 115—117.^v *Sanctusok és Agnus Deik*.
 Fol. 118—152.^v *Sequentiák*.

A *Graduale*ban három magyar szent, ISTVÁN, LÁSZLÓ és ERZSÉBET saját allelujája található. Mind a három ebben a formában első előfordulási hely.

SZT. LÁSZLÓ és ISTVÁN allelujájáról már szólottunk.

SZT. ISTVÁNEVAL azonos dallamra alkalmazták SZT. ERZSÉBET allelujáját: „*O pia regum filia felix alumpna (!) pauperum christo nos reconcilia elyzabeth beata virtus tuorum operum ad superum consorcium claret glorificata.*” A dallam a csaknem minden *graduale*-ban megtalálható Szűz Mária-alleluja („*O consolatrix pauperum*”) dallama. Ez a középkorban nagy közkedveltségnek örvendett. F-dur jellegén erősen érződik a középkor második felének dur-hangnemiségre hajló üde, friss hangulata. Ugyanezt a dallamot több, más szöveggel is ismerjük a középkorból. Így Mindenszentek ünnepén („*O quam gloriosum est*”), a Jézus szenvedéséről szóló misében („*Ave rex tu solus*”), SZT. ÁGOSTON miséjében („*O sanctitatis speculum*”) stb. Bár így a dallamot nem tarthatjuk magyar eredetűnek, de a két magyar szentire való alkalmazását mindenesetre magyar mesternek (hihetőleg bencésnek) tulajdonítjuk.

A kódex pergamenlappjaira az utókor nagyszámú magyar és latin nyelvű bejegyzést írt. Ezek alapján nyomon követhetjük a *Graduale* további sorsát.

A Szent Jobb apátság a XV. század második felében aláhanyatlott, annak végén (1497) pedig a pálosok kezére került. A XVI. század elején, a pannonhalmi főapát, TOLNAI Máté megkísérelte ugyan a monostor visszaszerzését, de eredménytelenül.¹⁸ Amikor 1556-ban a szászsebesi gyűlés kimondta Erdélyben az egyházi javak lefoglalását és elhátározta, hogy az ország összes káptalanját és kolostorát feloszlatja, és BORNEMISSZA Pál erdélyi püspök, valamint a váradai székeskáptalan elhagyta IZABELLA királyné országát,¹⁹ a pálosok is elmenekültek a Szent Jobb kolostorból, s ezzel a szerzetesi élet ott megszűnt.²⁰

A *Gradualét* valaki, úgy látszik, ekkor magához vette, amit a kódex kis alakja könnyen lehetővé tett. De már 1569 előtt valahol az Erdélyen kívüli Magyarországon éveken át használták, miként a 3. fólió bejegyzéséből kitűnik: „*Elseo esztendőbe zentnek hivattatyk másod esztendőbe ciak jónak sem mondatyk harmad eztendőbe kétségnélkül szankivettetyk Anno 1569.*”²¹ Tehát 1569-ben már legalább három esztendeje működött az ismeretlen mester és használta a *Gradualét*. A 138.^v fólióra ez a megjegyzés került: „*...re megyek mesternek. Negyven (?) két esztendeig forgattam ezt a Gradualt, Kiriét, et interrát, introitust, prosát elégszer mondtam belőle, lássa más is aki helyemben idő lakni mongdgjon (!) az is, de iol kinyissa a szemét, ha kotából akarja mondani mert ez a kota nem szereti a tyuk szemű embert.*”

¹⁸ SÖRÖS: *I. m.* 145—148. l.

¹⁹ BUNYITAY: *A váradai püspökség története alapításától a jelenkorig*. Nagyvárad, 1883. 1. köt. 423—429. l.

²⁰ SÖRÖS: *I. m.* 148. l.

²¹ Kb. ugyanezt a szöveget később egyik csikszentdomonkosi iskolamester is bejegyezte ezen bevezető szavakkal: „*Valaki szentdamokosi mester leszen elseo esztendőben...*” stb. (38. fólió.)

A kódexet „eöreg Miklos Deák” 1612-ben Magyarországról Erdélybe, pontosabban Csikszentdomokosra vitte.²² 1622-ben jegyzi be egy névtelen orgonista: „*Dum fui Pulsator in szent Damokos in Anno Domini 1622.*” Majd az elődeitől bejegyzésekkel már eléggé megtűzdelte kódexbe ezt írja: „*Lator és tökéletlen az ki az Templom keonyveit így megh irkaltá*” (8.^v fólió). Ugyan ő jegyzi fel BETHLEN GÁBOR halálát is (62.^v fólió). Utána SZENTMIHÁLYI BARLA János szentdomokosi mester kezébe került a könyv (112.^v fólió). Működése évszámát, sajnos, nem örökölte meg. 1667-ben találjuk először említve szentdomonkosi PÉTER nevét: „*Dum fui campanator in Szent Damokos in Anno 1667. Ego petrus Szent Damokos Si quis ignorat ubi maneo querat et invenerit (si me non) nomen meum in Szent Damokos*” (145. fólió). Ugyanő ugyanezen évben *pulsator*nak mondja magát (126. fólió). 1669-ben visszajön a fentebb említett BARLA János mint iskolaigazgató (131. fólió). 1670 elején az előbbi (BÁLINT) PETRUS *pulsator* „magister”, vagyis mester, majd később az iskola rektora lesz (20., 17.^v és 25.^v fóliók). 1671–72-i bejegyzések szerint ekkor „*Nicolaus cocus aliter Orban de Szent Damokos*”, vagyis COCUS (SZAKÁCS) Miklós, másképpen SZENTDAMOKOSI Orbán használta a *Gradualét* (106., 32, és 33. fóliók).

1700-ban LAKATOS Tamás iskolamester jegyzi be nevét (33. fólió).

Kb. ugyanezen időben rajzoltak egy kezdetleges rajzot a 8. fólió aljára és írták be: „*Stephanus hary de Maros Szek liberus (!) Juvenis . . . Pulsator.*” Még találunk név nélküli bejegyzést 1750-, 1755- és 1768-ból (118.,^v 62. és 1. fólió). Kb. ezt az időt tarthatjuk a kódex utolsó használati idejének.²³

A további bejegyzésekből nagyfontosságúak számunkra a könyv tartalmával összefüggő írások. Csikszentdomokonson sok introitushoz beírták a hozzátartozó zsoltár latin szövegét. A kódex ui. csak annak kezdő szavait tartalmazta. Bizonyosság ez arra, hogy a falusi kántorok még a XVII. században is énekeltek latinul.

Ugyanígy igazolják a latin éneklést a szép számmal beírt *Kyrie*-trópusok. A trienti zsinat (1545–63) megszüntette a trópusok liturgikus használatát, de a szentdomonkosi kántorok nyugodtan tovább énekeltek, sőt ekkor írták be azokat a *Gradualéba*.

A kódexben található trópusok incipitjei:

Kyrie fons bonitatis. . . (109. fólió. Valószínűleg 1667-i bejegyzés.)

Kyrie magne Deus potentiae. . . (Uo. és a 102.^v és 108.^v fólió.)

Kyrie surrexit Christus a morte. . . (112.^v fólió.)

Kyrie qui ascendisti ad caelos. . . (53. fólió.)

Kyrie qui natum extendisti. . . (144.^v fólió.)

A legérdekesebb azonban az a paródia-szerű trópus, amelyet SZENTDAMOKOSI Orbán jegyzett be 1670 körül magyar nyelven: „*Kirye sem ennem sem innom nincs semmi banatom csiak vagyok keserő buban eleison*” (132.^v fólió).

Ugyancsak a középkorigyakorlat folytatása a prózák (sequentíák) éneklése. Különösen SZENTDAMOKOSI Orbán szerette ezeket. Ilyen megjegyzéseket találunk tőle: „*Husvéli*

²² Lásd 10. jegyzetben. Erdély ekkor nyolc mánáscsalád kivételével egészen protestáns volt, csak a székelek maradtak meg csaknem teljes számban („*Zeculi fere omnes*”) katolikusnak. (BUNYITAY: *A várad püspökség.* 1. köt. 446. l.) Így Csikszentdomonkos község is katolikus volt, ahol a *Gradualét* még kb. másfél évszázadig rendszeresen használták.

²³ Erdélyben III. KÁROLY 1715-ben visszaállítja a gyulafehérvári püspökséget (KARÁCSONYI J.: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970–1900-ig.* Nagyvárad, 1915. 262. l.), s vele helyreáll az egyházi élet. A középkori kódex lassan fölöslegessé válik. BATTYÁNY Ignác 1794–98 között megszervezi a gyulafehérvári könyvtárat, és a kódex Csikszentdomokonkosról a könyvtárba kerül. A kéziratár legelső kéziratok katalógusában, amelyet CSERESNYÉS András 1824–26-ban állított össze, már megtaláljuk a *Gradualét*.

prosa esz s igen szép is : A D 1672. 29 maiy” (125. fólió). — „*Az Szent Lélek Istenről való prosa ez*” (130.^v fólió). — „*Igen szép prosa ez ha tudod*” (129. fólió). — „*Szent Janosról nem igen hallottam ezt az prosat*” (128.^v fólió).

De megtaláljuk nála már a prosa magyar fordítását is. A *Lauda Sion* első sorait jegyezte be a 132. fólióra: „*Dicsird Sion meghualltodot uezeredot pazorodot vigh szoual vigh szozattal.*”

Egy másik kántor a karácsonyi próza („*Grates nunc omnes*”) fordítását írta a 118. fólióra: „*Halat most adgiunk mindniayan az Ur Istennek ki minket születeseuel megh szabadiot eördögnek hatalmassagatöl Ennek jllik hogy enekelliünk Az Angialokkal dicsesség magosságban Istennek.*”²⁴

De megjelennek a magyar nyelvű imádságok is a lapszéleken. Így a 90.^v fólión: „*„elepedtünk nyomoruságunkban számtalan sokféle szorongatásunkban . . . kérünk hogy legy oltalmunk akkor . . .”* A 100.^v-n: „*Jézus Szent Szívek arannia mennei írg királya . . .*”

Talán valami korabeli dalt örökített meg SZENTDAMOKOSI Orbán a XVII. sz. második feléből a 31.^v fólión: „*Szoldelleo erdeokel viragzo mezeokkal majus gyeoneorkeottetek*”.

A 137.^v fólió magyar nyelvű csonka szövegének végén olvassuk: „*Mikhael Apaffy scriptor Manu propria.*” Hogy a név véletlen egyezés-e az erdélyi fejedelem nevével, vagy az ő keze írását őrzi a kódex, nem tudjuk.

A 151.^v fólión két bölcsmondást találunk: „*Contra Vim Mortis Non crescit herba in hortis.*” És: „*Non est tam fortis qui Non intrat per ostium Mortis.*”

Két helyen fordul elő utalás a kódex írójára: „*Valaki ezt a könyvett csinálta vala Isten megfizeti*” (12.^v fólió). SZENTDAMOKOSI Orbán pedig ezt írja: „*Valaki ezt a keonuet az nagy graduált írta io lelkiismerete (?) volt cziaik az husueti prosat nem szerette, van egy de más nincsen.*”

Ugyanő jegyezte a 34. fólió aljára: „*a Causa memoriae Husuet napia eset igen ki ugy mint tizenhetöd Aprilis. Stultorum festuum (!) prima celebratur Aprilis.*”

Találunk még utalásokat a helyi időjárás különlegességeire.

Végül a korabeli magyar zenei műveltség adalékaként megemlítjük, hogy a 31. fólión valaki a következő szolmizációs szótagsort írta a pergamenlapra: *la mi sol la mi fa sol la mi fa sol mi fa sol la mi.*

SZIGETI KILIÁN

A szegedi franciskánusok könyvtárának XVI. századi állománya. A Szeged-alsóvárosi franciskánusok 1950-ig fennálló könyvtára még bizonyosan a XV. században, egy kellően meg nem alapozott adat szerint 1468-ban keletkezett.¹ Az obszerváns eredetű kolostor alapítási éve 1444, a könyvtár alapítására mindenesetre utána hamarosan sor kerülhetett. Az eredeti obszerváns előírások kötelezik a rendtagokat a magasabb színvonalú műveltségre, lehetőség szerint egyetemi fokozatra és természetesen kolostori könyvtárak létesítésére. A könyvtár tehát ama nagyon kevés hazai könyvtárunk közé tartozik, amelynek eredete még a középkorba nyúlik vissza, és folytonossága a legújabb időkig nem szakad meg. A könyvtár egyúttal Szeged városának is egyik legrégebb, évszázadokon át ható közművelődési intézménye volt.

Nem elemezzük a könyvtár teljes állományát, hiszen nincs is megfelelő, kifogástalan könyvészeti feldolgozásunk róla. Csak azokat a műveket mutatjuk be, amelyek

²⁴ Ugyanebben az időben (1671-ben) fordítja magyarra a csiki ferences, KÁJONI János a mise Credoját (*Kájoni-kódex*). Ezt az adatot DOMOKOS Pál Péter volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

¹ REIZNER János: *Szeged története*. Szeged, 1900. 3. köt. 341. l. KULINYI Zsigmond: *Szeged újkora*. Szeged, 1901. 464. l.

1562-ig jelentek meg, és általában már előtte is a kolostor tulajdonában voltak. Ha volna mód rá, a tüzetes kutatás bizonyára még más franciskánus kolostorokban, elsősorban Gyöngyösön őrzött egykorú könyvek szegedi illetőségét is kiderítené.

Az említett évszámot nem érezzük önkényesnek, mert az alsóvárosi obszervancia életében korszakos fordulatot jelent. Ekkor zárul le száz esztendőnek a bogumil-husztizmussal, illetőleg a fiatal protestantizmussal vívott szegedi küzdelme. Ennek szimbolikus mozzanata, hogy a török ebben az esztendőben a barátoknak ítéli oda a templomot és kolostort,² amelyet egy ideig az új hit híveivel közösen használtak.

Az állandósuló hódoltsággal, a katolicizmus szegedi felülkerekedésével a lelkipásztori munkában, így a könyvtár jellegében is elhalványulnak a harcos, apologetikus törekvések, és most a belső hitélet elmélyítése, a táj magyar jellegének megmentése válik legfontosabb követelménnyé. Ezt a gyakorlati fölismerést mutatja az is, hogy a könyvtárban — a hívek mindennapi életét is meg akarván könnyíteni — a következő kétszáz esztendőn át számos orvosi, gazdasági szakmunkával is találkozunk. A barátok készségével és orvosi tudásával a török is él.³ Nem lehetetlen, hogy az alsóvárosi kolostornak a paprika meghonosodásához is köze volt. Mint ismeretes, a paprika eredetileg nem fűszer, hanem lázesillapító orvosság, a malária ellenszere volt.

Kétségtelen, hogy a könyvtár további történetének, későbbi sorsának, különösen pedig magyar barokk könyvkultúrájának vizsgálata is igen fontos feladataink közé tartozik.

Mielőtt a könyvtár XV—XVI. századi alaprétegének, ősszállományának elemzéséhez hozzáfognánk, néhány kéziratos kódexét, nyelvemlékét kell megvizsgálnunk.

Szeged középkori nyelvemlékeinek, de az alsóvárosi obszervancia törekvéseinek is jellegzetes maradványa az a 48 leveles papírkódex, amelyet a XVI. század első három évtizedében 5 kéz írt. Az emléket *Guilerin-kódex* néven RADÓ Polikárp tárta fel és tette közzé.⁴ Obszerváns jellege, gyakorlati, lelkipásztori célzata, szegedi illetősége vitán felül áll.

A magunk kezében is megfordult 1935 táján az a 6 leveles kis papírkódex, amelynek szövegét 1521—1529 között több kéz írta. Eredetileg nyomtatott könyvbe volt kötve és Gyöngyösön őrizték. Innen került át századunk elején Alsóvárosra. Legértékesebb része PÉCSI Ferenc plébános verses fordítása: *Szent Miklós éneke (Laus sancti Nicolai pontificis)*. RADÓ Polikárp adta neki a *Pécsi Ferenc kódexe* elnevezést. Először DÖBRENTAI Gábor tette közzé a gyöngyösi franciskánus könyvtárból, majd — miután az eredeti kéziratnak később nyoma veszett — SZILÁDY Áron gondozásában, DÖBRENTAI közlése nyomán jelent meg másodszer.⁵

Egyes magyar nyelvű szórványos bejegyzésekről, glosszákról azoknál az ősnymtatványoknál emlékezünk meg, amelyekbe bejegyezték őket.

Ami a középkori latin kéziratos szövegeket illeti, volt a könyvtárnak egy ilyen kódexe is, amelynek KAIZER Nándor egykori gárdián, érdemes rendi kutató az *Alsó-*

² Ennek az eseménynek máig élő, gazdag mondai hagyományai vannak, amelyek több változatban maradtak ránk. Olvashatók TELEKI József: *Tizenkét tsillagú korona*. Vác, 1772. 2. köt. 413. l. DUGONICS András: *Jeles történetek*. Pest, 1794. 1. köt. 114. l. BALLA Gergely: *Nagykőrösi krónika*. Kecskemét, 1856. 44. l. KOVÁCS János: *Szegedi emlékek*. Szeged, 1895. 87. l. KOVÁCS János: *Szeged és népe*. Szeged, 1901. 485. l. VÖ. REIZNER: *I. m.* 3. köt. 13. l. A történeti alap REIZNER: *I. m.* 4. köt. 157. l. A mondát MIKSZÁTH Kálmán és GÁRDONYI Géza novellának is feldolgozta.

³ Így az egri török basa az egyik szegedi barátot gyógyításra rendeli (1643) Egerbe. SZEDERKÉNYI Nándor: *Heves vármegye története*. Eger, 1891. 3. köt. 263. l.

⁴ RADÓ Polikárp: *A Guilerin-kódex*. Irodalomtörténet. 1947.

⁵ RADÓ Polikárp: *Magyarságtudományunk két értékes szegedi emléke: Pesti Mihály és Pécsi Ferenc kódex*. Magy. Könyvszlének szánt, tördelt korrektúráig eljutott cikk (1947). Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Fol. Hung. 2903.

városi-kódex nevet adta. JENEI Pál, a gyulai franciskánus kolostor szerzetese másolta benne 1450 táján IMRE gyulai plébános és váradi kanonok számára a római zsolozsmakönyv szentekről szóló olvasmányait, hozzáadva a magyar szentekét. A könyv a plébános halála után a gyulai klostromé lett, ahonnan a város török kézre jutása (1565) után elmenekülő atyák Alsóvárosra hozták.⁶

Kifürkészhetetlen ama *Bonfini-kódex* töredékének sorsa, amelyet KAIZER Nándor a kolostor egy régi, negyedréti könyvtáblájáról fejtett le (1923), majd az Országos Széchényi Könyvtárnak ajándékozott. Hamarosan kiderült, hogy a töredék szerves kiegészítése, folytatása egy Nürnbergből ajándékozás révén szintén az Országos Széchényi Könyvtár birtokába került, töredékes *Bonfini-kódernek*.⁷

A könyvtárnak voltak egyéb kódexei, nyelvelméktöredékei is, ezeket azonban a kellő időben nem rendszerezte senki sem. Néhány nyomtatott könyvben talált kézírásos bejegyzést RADÓ Polikárp örökített meg.⁸ Így a búcsúnap miseszövegét, amely eltér a *Missale Romanum* textusától, a világegyház liturgikus szövegétől.

A könyvtár nyomtatott állományának jellemzésében fölhasználtunk minden föllelhető jegyzéket, leírást, adatot, hozzáadva a magunk személyes visszaemlékezéseit, vázlatos jegyzeteit is. Főleg DUBECZ József, KAIZER Nándor és HANGYA Henrik jegyzékei, illetőleg jellemzései jelentettek hasznos segítséget, bár egyikük sem íródott szabatos készültséggel és szakszerű bibliográfia igényével.⁹ Semmiképpen nem pótolhatják maguknak a műveknek hiányát. Mint mondtuk, a könyvtár 1950-ben szűnt meg, helyreállítása azonban a Szegedi Egyetemi Könyvtár gondviselésében (1960) megkezdődött, ami majd idő múltával a modern bibliográfiai feldolgozáshoz is nyilván hozzásegít bennünket. Az itt következő eredményeket tehát egyáltalában nem lehet lezártnak tekinteni.

Az obszervancia modern műveltségi igénye, harcos szelleme kétségtelen. Ebben a törekvésben föltűnő gyorsasággal használja föl a fiatal európai könyvnyomtatás termékeit is. Minden irányban iparkodik a „standard” munkák, enciklopedikus művek beszerzésére, hogy a kolostor tagjai gyorsan tudjanak tájékozódni.¹⁰

Így az egyháztanítók közül JEROMOS műve: *HIERONYMI in vitas patrum percelebre opus*. Lugduni, 1512, ÁGOSTON, azaz Divus Aurelius AUGUSTINUS: *Hipnosticon, de spirítu*

⁶ KAIZER Nándor: *A Szeged-alsóvárosi Kódex*. Szegedi Havi Boldogasszony, 1926. 1. sz.

⁷ „A Nürnbergből és Szegedről a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárába került két töredékünk, melyeknek elseje Bonfini I., másodika IV. decasából való és mindkettő azonos kézzel van gondos, XV. század végéről való humanista írással azonos interpunctióval és caput-jelekkel, egyező tükörnagyságú és sorszámu hártylevelre írva, csak a nagy humanista történetíró személyes felügyelete alatt, János scriptor által tisztázott, Corvinában elhelyezett első, eredeti másolati példányának két csodálatos módon ismét összekerült darabja lehet. Csekély, de értékes maradványai egy hatalmas, negy-kötetes középkori magyar történelmi műnek.” JAKUBOVICH Emil: *Az eredeti Bonfini-kódex második töredéke*. Magy. Könyvszle. 1925. 19—27. l. A töredéket egyébként egy negyedréti könyv táblájáról fejtette le 1923 őszén KAIZER Nándor és adta át az Országos Széchényi Könyvtárnak.

⁸ RADÓ Polikárp: *Nyomtatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései*. Bp. 1944. 23., 60. l.

⁹ Forrásaink: DUBECZ József: *Szegedi Üdvöztői Ferencziek Együlete Könyvtárának Lelettára*. 1846. Kézirat a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett franciskánus rendtartomány központi könyvtárában. KAIZER Nándor: *Index librorum saeculi XV. et XVI. bibliothecae pp. Franciscanorum*. Bp. 1930. BARÓTI Dezső: *A szegedi ferencesek könyvtára*. Könyvt. Szle. 1935. HANGYA Henrik: *A szegedi ferencesek könyvtára a XVIII. század közepén*. Szeged, 1945. Kézirat az egyetemi szakdolgozat a Szegedi Egyetemi Könyvtárban.

¹⁰ Meghatározásainkban, azonosításainkban főleg a következő gyűjteményes munkára támaszkodunk: *Lerikon für Theologie und Kirche*. Bd. 1—10. Herausgeben von Michael BUCHBERGER. Freiburg i. B. 1930—1938. (A továbbiakban *LThK*.)

et litera, de fide et operibus. Coloniae, 1527, BONAVENTURA értekezése BONAVENTURA Doctoris In tertium librum Sententiarum disputatio. Lugduni, 1515, AQUINÓI TAMÁS könyve Continuum in prophetas; super evangelia; continuum in librum evangeliorum található meg. HANGYA Márton szerint a könyvtárban megvolt még DIONYSIUS AREOPAGITA műve: De coelesti hierarchia is. DUNS SCOTUS híres franciskánus filozófusnak Quaestiones super IV. libris Sententiarum című munkája olvasható DUBECZ jegyzékében.

Ami a középkori teológiát és filozófiát illeti, *sententia* néven¹¹ emlegették a *Szentírásból*, *szentatyákból*, *zsinati határozatokból*, *filozófusokból* vett idézeteket, és ezeknek rövid magyarázatát. Leghíresebb ilyenmű gyűjtemény volt PETRUS LOMBARDUS († 1160 Párizs) műve, amely a középkorban sokáig egyetemi előadások vezérfonalául is szolgált, és nyomtatásban sokszor megjelent. Könyvtárunkban őrzött kiadások: *Sententiarum textus* (1516) és *Quatuor Sententiarum volumina cum commentariis Nicolai de Orbellis*.¹²

PETRUS AUREOLI francia franciskánus († 1322), a Szeplőtelen Fogantatás védelmezője, egyben az empirikus gondolkodás egyik középkori nagyhatású képviselője.¹³ Tanított Bolognában, Párizsban. Munkája: *Compendium theologiae veritatis*. Venetiis, 1510.

AEGIDIUS ROMANUS († 1316) a középkor egyik legnagyobb augusztinus szellemű filozófusa, a párizsi egyetem professzora, a pápai univerzalizmus híve. Rokonszenvezett a franciskánizmussal.¹⁴ A könyvtárban őrzött műve *De physico auditu Aristotelis methaphisicales*. 1502

BARTHOLOMAEUS ANGLICUS angol franciskánusnak — aki Párizsban tanított a XIII. század első felében — *De proprietatibus rerum* c. széles körökben elterjedt és számos középkori kiadásban megjelent enciklopedikus műve a ferenceség természet-szemléletét tükrözi. Így többek között leírja benne az ásvány-, növény- és állatvilágot. A metafizikus természet-szemlélet, a misztikus Physiologus-hagyomány már erősen háttérbe szorul, ha nem is tűnik el egészen benne az empirikus megfigyelés eleven készségével szemben. A szerző szól a növények gyógyító erejéről, orvosi alkalmazásáról is.¹⁵ Nem csoda tehát, ha számos, a XVI. és XVII. századból származó szétszórt magyar glosszát¹⁶ találunk benne, mint az alsóvárosi barátok egykorú orvosi tevékenységének egyik bizonyosságát.

A spanyol származású, de Toulouse-ban tanító RAYMUNDUS DE SABUNDE a XV. század szellemi életének romantikus alakja.¹⁷ A könyvtárban őrzött *Theologia naturalis* (Nürnberg, 1502) c. munkája a természet könyvéből az értelem segítségével próbálja a keresztény hittartalmat kiolvasni. Ezt a nézetét az Egyház egyoldalúnak minősítette.

GERSON Johannes (1363—1429) a Sorbonne kancellárja, az alkonyodó középkor keresztény humanizmusának nemes képviselője,¹⁸ aki a misztikát a skolasztikus hittudomány fölé helyezi, a tudománynál több neki az élet. A könyvtárban őrzött műve: *Quarta et nuper conquesta pars operum*. Basileae, 1518.

¹¹ A *sententia* műfajáról *LThK* Bd. 9. 477. l.

¹² ORBELLIS munkásságáról *LThK* Bd. 7. 584. l.

¹³ *LThK* Bd. 1. 840. l.

¹⁴ *LThK* Bd. 2. 1019. l.

¹⁵ *LThK* Bd. 2. 2. l. Az alsóvárosi kolostor a műnek 1483-ban, Nürnbergben, Anton KOBERGER könyvsajtójában megjelent kiadását birtokolta. Vö. HAIN 2505. GW 3409. A könyvet a XVIII. században bekötötték. A kötés gerincén ez olvasható: „BARTHOLOMAEUS ANGLICI DE PROP. V. CON. SZE. ORD. MIN.” (= Venerabilis Conventus Szegediensis Ordinis Minorum). A könyvet jelenleg a Szegedi Egyetemi Könyvtár őrzi.

¹⁶ Magyar bejegyzéseiről BÁLINT Sándor: *Alsóvárosi Glosszák*. Egy szegedi nyelvemlék. Magy. Nyelv. 1961.

¹⁷ *LThK* Bd. 8. 620. l.

¹⁸ *LThK* Bd. 4. 44. l.

RUDOLFUS AGRICOLA junior nyilván a humanizmust és kereszténységet összehangolni igyekvő RUDOLFUS AGRICOLA († 1485) heidelbergi professzor fia.¹⁹ Könyvének címe: *Elucidarius dyalogicus theologiae tripartitus*. Viennae, 1515.

Az obszervancia biblikus szellemének megfelelően számos *Szentírás*-kiadással, illetőleg fordítással, magyarázattal találkozunk a könyvtár legősibb rétegében. Ezek: *Biblia sacra*. Venetiis, 1476.²⁰ Egy cseh *Újszövetség*: *Bozsiko noweho*. Praga, 1497.

A bibliamagyarázatok között a *Postilla domini Hugonis cardinalis de ordine praedicatorum* c. évszám és kolophon nélküli nyomtatvány nyilván HUGÓnak *Postilla super epistolae et evangelia de tempore et de sanctis* (Paris, 1506) című művével azonos. HUGO a S. Charo († 1264) francia dominikánus bíboros a párizsi egyetemen a szentírás-tudományt adta elő. Rendtársaival együtt megírta az első konkordanciát, vagyis a *Szentírás* betűsoros tárgymutatóját, amely az egybevágó (concordans) helyeket és szövegeket, vagy legalábbis a rájuk való utalást tartalmazza.²¹ Erre a gyorsan tájékoztató kézikönyvre az eretnek-mozgalmak *Biblia*-ismeretével való sikeres megküzdés érdekében volt szükség. Lehetséges, hogy a kolostornak még egy másik nyomtatványa: *Biblia cum concordantiis* (Velence, 1511) szintén az ő nyomtatásában megjelent műve. A könyvtár HUGÓnak egyéb munkáját is őrizte: *Postilla super Epistolae Pauli*. Basileae, 1502.

A *Summa que vocatur Catholicon* c. ősnymtatvány szerzője JOHANNES DE JANUA, másként JANUENSIS, eredeti nevén Giovanni BALBI dominikánus († 1298), a *Szentírás* és az egyházatyák kutatója.²² Páratlanul népszerű *Summa grammaticalis valde notabilis quae Catholicon nominatur* című enciklopedikus jellegű, exegetikus célzatú munkája már a XV. század folyamán számos nyomtatott kiadásban megjelent.

DUBECZ említi CASSIODORUS Romanus híres koraközépkori keresztény író († 583) *Expositio in psalterium* című művét (1516), amelyről a későbbi katalógusok nem tudnak.

A *Capitula evangelii* című ősnymtatvány szerzője THOMAS DE AGNO ordinis fratrum praedicatorum, aki nyilván THOMAS ANGLUS († 1349) oxfordi dominikánus biblikus professzorral²³ azonos.

NICOLAUS DE LYRA (1270—1349) franciskánus, a Sorbonne biblikus tanára. A könyvtárban meglevő, nyomtatásban megjelent művei: *Prologus in libro Esdrae* (1483), *Testamentum Vetus* (1487), *Postilla moralis* (1487). Ez utóbbi a *Szentírás* misztikus-allegorikus magyarázata.²⁴ LYRA azt vallotta, hogy a *Biblia* eredeti nyelvű szövegei fölötté állanak a *Vulgátának*. A régi szállóige szerint: „si Lyra non lyrasset, Lutherus non saltasset.”

DUBECZ hiányosként jellemzi JACOBUS DE VALENCIA († 1490) ágostonrendi remete *Expositio in Psalmos et Canticum* (1486?) című, régebben nagyrabecsült, költői szépségű munkáját,²⁵ amelyről a későbbi katalógusok már nem tudnak.

DIONYSIUS CHARTUSIANUS (1402—1471) a XV. század jámborsági irodalmának elmélyedő, szemlélődésre hajló művelője, aki többek között számos szentírási kommentárt is írt.²⁶ Itteni műve: *Enarratio Epistolarum et Evangeliorum*. Coloniae, 1542.

A korlankadatlan biblikus érdeklődését bizonyítja a dominikánus PAGNINOSANTES,²⁷ másként SANCTUS PAGNINUS (1470—1541) eredeti héber, illetőleg görög szövegből készült,

¹⁹ *LThK* Bd. 1. 148. 1.

²⁰ *GW* 4222.

²¹ *LThK* Bd. 5. 176. 1. A műfajról *LThK* Bd. 2. 287. 1. *Bibelkonkordanzen* címszó.

²² *LThK* Bd. 1. 924. 1.

²³ *LThK* Bd. 10. 112. 1.

²⁴ *LThK* Bd. 7. 580. 1.

²⁵ *LThK* Bd. 8. 83. 1. Pérez címszó.

²⁶ *LThK* Bd. 3. 337. 1.

²⁷ *LThK* Bd. 7. 873. 1.

humanista latinsággal fordított *Szentírása* (Lyon, 1527). A könyv a múlt század elején Gyöngyösön volt, de később ismeretlen körülmények között a szegedi klostrom könyvtárába került. Itt tanulmányozta RADÓ Polikárp, beszámolója²⁸ azonban még nem jelent meg. Ebből tudjuk, hogy több bejegyzést tartalmazott. Ezek közül öt magyar nyelven íródott egy-két évtizeden belül, a XVI. század derekán. RADÓ szerint négy különböző kéz írta őket. E nyelvemlékekből már DÖBRENTÉI Gábor is közölt (1835) egyet-mást, de szerkesztői szempontjai még nagyban kezdetlegesek voltak. Az első két azonos kéztől származó bejegyzés igen rövid. A második kéz írta a harmadik bejegyzést, amely kincskereső ráolvasást rögzít meg, és RADÓ szerint nyilván latin, liturgikus jellegű, de egyelőre ismeretlen eredetű szöveg fordítása. A harmadik kéztől való a SYLVESTER János *Az Szent Máté írása szerint való evangéliomnak átírása* más nyelvjárással. A negyedik kéz írta az ötödik bejegyzést „az betegségről, melyekben az evangéliomban emlékezet van.”

JOHANNES A DAVANTRIA († 1554) leginkább a Rajnavidéken működő franciskánus, aki a *Szentírásban* való kivételes jártasságáról volt híres. LUTHER és az ágostai hitvallás ellen írta a könyvtár következő munkáját: *Exegesis absolutissima ac brevissima Euangelicae veritatis*. Coloniae, 1535.²⁹

A filozófiával, hittudománnyal és Bibliával való elmélyült foglalkozás előkészített a gyakorlati lelkipásztorkodásra.

A gyónást az eretnek mozgalmak részéről igen sok bírálat, támadás érte. Miután ez a katolikus pasztoráció egyik leghatékonyabb lélektani eszköze, érthető, ha több akkori modern katolikus szerző ír gyóntatók számára kézikönyvet, amelyek már számot vetnek a koráramlatokkal is.

A kolostor egy Hagenau városában megjelent (1508) könyvének címe *Confessionale Domini Antonini archiepiscopi Florentini ordinis fratrum praedicatorum*. A dominikánus Szent ANTONIN (1389—1495) a firenzei S. Marco kolostor perjele, majd Firenze érseke volt.³⁰ Részben az ő nyomain halad SAVONAROLA is.

Szintén idetartozik a boldogként tisztelt ANGELUS CLARA († 1495), a valdensék megtérítésén fáradozó olasz franciskánusnak a gyóntatók számára írt kézikönyve: *Summa casuum conscientiae*, amelyet szerzője után inkább *Summa Angelica* (Venetiis, 1492) címen szoktak emlegetni.³¹

A középkor utolsó századaiban a miseáldozatot is sok bírálat, sőt támadás érte. BERNHARDUS DE PARENTINIS, XIV. században élt francia dominikánus később nyomtatásban megjelent enciklopédikus munkáját a mise védelmének szenteli: *Elucidarius omnium difficultatum circa missam* (Köln, 1487).³²

Az igehirdetés, bár nem tér le az egyház tekintélyi alappjáról, különösen törekszik az érdekes példákkal való meggyőzésre is. Számos enciklopédikus munka készül a hit-szónoklat példatáraként, esetleg épületes olvasmányul.

JACOBUS A VORAGINE († 1298) dominikánus a középkor talán legnépszerűbb művének, a *Legenda aurea*, másnéven *Historia Lombardica* című, jórészt folklór jellegű legendagyűjteménynek szerzője. Mint tudjuk, a munka a mi kódexirodalmunkra,³³ de hozzátehetjük: gótikus képzőművészetünkre, vallásos népeletünkre is nagy hatással volt.

²⁸ RADÓ Polikárp: *Magyarságtudományunk két értékes emléke*. Vö. 5. sz. jegyz.

²⁹ *LThK* Bd. 5. 492. l.

³⁰ *LThK* Bd. 1. 511. l.

³¹ GW 1934. *LThK* Bd. 1. 432. l. Egykorú bejegyzése IVÁNYI Béla szerint: *ad usum fris Johannis a Zegedino*.

³² *LThK* Bd. 2. 206. l.

³³ HORVÁTH Cyrill: *Középkori legendáink és a Legenda Aurea*. Bp. 1911. Modern szövegkiadása GRAESSE, Theodor: *Jacobi a Voragine Legenda Aurea vulgo Historia Lombardica dicta*. Vratislaviae, 1899. HANGYA Henrik szerint a könyvtárban megvolt a *Sanctorum ac fectorum per totum annum conciones* c. beszédgyűjtemény is.

A középkor másik nagyjelentőségű, enciklopédikus szelleme a dominikánus VINCENTIUS BELLOVACENSIS († 1264). Három részből álló főműve, a *Speculum maius* természetismereti (*Speculum naturale*), társadalmi (*Speculum doctrinale*) és világtörténeti (*Speculum historiale*) fejezeteket foglal magában.³⁴ Ez utóbbinak két kötetből álló díszes kiadása volt meg a könyvtárban, ahová Buda várából került.

A XV. század közepén készült a névtelen szerzőtől származó *Speculum exemplorum*, amely a mi kódexirodalmunknak is egyik igen jelentős forrása volt.

HEROLT JOANNES nürnbergi dominikánus († 1468) *Sermones Discipuli* (Argentinae, 1499) prédikációs példatára³⁵ szintén hatott kódexirodalmunkra. Kolostorunk példányába hír szerint magyar glosszák is voltak bejegyezve.

A magyar középkornak az *Ómagyar Máriasisiralom*, JANUS PANNONIUS és a *Huszita Biblia* fordítói mellett legnagyobb írói egyénisége az obszerváns TEMESVÁRI Pelbárt. Ismeretes műveinek példátlan nemzetközi hatása és népszerűsége. Egyszerre épületes olvasmányok, számos magyar kódexünknek forrásai, de ugyanakkor prédikációs példatárak, exemplumgyűjtemények is. Könyvtárunk több művét: *Pomerium*, *Stellarium*, *De sanctis*, illetve kiadását összesen nyolc példányban őrizte meg.

Kiváló rendtársának, LASKAI Ozsvátnak hasonló rendeltetésű műve, a *Biga salutis*, továbbá a *Sermones dominicales* szintén megvolt a könyvtárban.

Az enciklopédikus jellegű, klasszikusnak számító példatárak mellett nagy gondot fordítanak olyan prédikáció-gyűjtemények beszerzésére is, amelyek már a középkor végének modern eszmékkal viaskodó emberéhez szólnak. PETRUS DE HIEREMIA, másként PALERMÓI JEROMOS (1381—1452) a XV. századi dominikánus³⁶ reformtörekvések egyik jelentős alakja. Műve: *Sermones* (Hagenau, 1514). LECCEI RÓBERT (ROBERTUS CARAZOLUS, CARACCIOLLO), másként ROBERTUS DE LICIO³⁷ franciskánus hitszónok (1425—1495) műve: *Sermones de laudibus sanctorum* (Augustae, 1479). BERNARDINUS DE BUSTIS milánói franciskánus († 1500) beszédgyűjteménye, a *Rosarium sermonum* (Lugduni, 1513).³⁸ NICOLAUS DE NYSE francia franciskánus († 1509) *Gemma praedicatorum* c. műve (Basileae, 1516) is prédikációkat foglal magában.³⁹

Az egyházi szónoklat klasszikusai közül megvannak Nagy Szent LEÓ pápa prédikációgyűjteménye: *Leonis Papae Sermones* (Venetiis, 1485) továbbá ALKUIN homiliái (1530).

Az épületes olvasmányoknak mint forrásanyagnak különösen a nők, továbbá a harmadrendűek pasztorálásában van különös jelentőségük. Néhány ilyen munka is akad.

Ismeretes, hogy a karthauzi LUDOLPHUS DE SAXONIA († 1377) kódexirodalmunkra is jelentős hatással volt.⁴⁰ A könyvtár több, nyomtatásban megjelent munkáját őrizte. Ezek: *Prologus in meditationes vite Jesu Christi* (1483), *Prologus in Vita Christi* (Lugduni, 1514), *Vita Jesu Christi* (Lugduni, é. n. Per Jodocum BADIUM Ascensium accurate annotata).

Rendi vonatkozású BARTHOLOMEUS DE PISIS műve: *De conformitate S. Francisci ad vitam Jesu Christi* (1510).⁴¹

Külön tárgyaljuk azt a néhány művet, amelyet nem oszthattunk az eddigi csoportokba, és a könyvtár szellemi világának, érdeklődési körének mégis jellemző emlékei.

Leonhardus FUCHSIUS botanikusnak *Comentarius de Stirpium historia* (Tibingae,

³⁴ *LThK* Bd. 10. 629. 1.

³⁵ *LThK* Bd. 4. 1000. 1.

³⁶ *LThK* Bd. 8. 164. 1.

³⁷ *LThK* Bd. 2. 750. 1.

³⁸ *LThK* Bd. 2. 211. 1.

³⁹ *LThK* Bd. 6. 683. 1.

⁴¹ *LThK* Bd. 2. 6. 1.

1542) című munkája 890 folio lapon 550 növény képét közli nyomtatott latin és német nevükkel együtt. Ezekhez egy XVI. és két XVII. századi kéz magyar nevüket is odaírta. Több helyen megőrökíti egészségügyi, orvosi, kozmetikai alkalmazásukat is. E magyar bejegyzések valósággal kolostori házipatikává avatják a könyvet.⁴²

Megvolt a könyvtárban a *Firmamenta trium ordinum* (Paris, 1518) is, amely a franciskánus rend történetét foglalja össze.⁴³ A magyar vonatkozású adatokat latin nyelven kézzel írták hozzá.

A kolostorba is benyomuló klasszikusokat CICERO: *De officiis*, *De amicitia*, *De senectute*, *Epistolae familiarum*, SENECA: *Tragediae cum duobus commentariis* (Venetiis, SUTONIUS: *De vita duodecim Caesarum* (1500), VALERIUS MAXIMUS: *Facta ac dicta memorabilia* (1510) képviseli. A profán népkönyvek, kalandregények közül DUBECZ említi GUIDO DE COLONNA híres munkáját: *Historia Alexandri Magni et Trojae* (1486).

IVÁNYI Béla mutat rá,⁴⁴ hogy e középkori könyvanyag egy része eredetileg a dominikánusok felsővárosi Szent Miklós kolostorának birtokában volt. Így: JACOBUS A VORAGINE, THOMAS DE AGNO, JOHANNES DE JANUA, Szent ANTONIN, PETRUS PANORMITANUS, AQUINÓI SZENT TAMÁS, Fredericus NAUSEA műveiről tételezi föl a felsővárosi eredetet.

A könyvtárnak több középkori nyomtatott misekönyve és breviáriuma is volt. Láttuk, hogy számos értékes kéziratot bejegyzés is akadt bennük.

A könyvtár több más ősnymutatványáról nem szóltunk, mert a ránk maradt bibliográfiai jellemzések hiányosak. Néhány szerzőt a rendelkezésünkre álló forrásokból nem tudtunk azonosítani. Természetesen a már említett megszorítás értelmében alig vettük tekintetbe azokat a régi műveket, amelyek a bejegyzésekből kiteszöven csak 1562 után kerültek a kolostor könyvtárába.

A könyvtárnak jelentős régi magyar irodalmi anyaga is volt. Ez természetes is. Utaltunk már az obszervancia magyar irodalmi érdeklődésére, könyvszeretetére. Az 1562-ig megjelent magyar könyvek közül a könyvtár őrizte KOMJÁTI Benedek *Szent Pál levelei* (Krakkó, 1533) és PESTI MIZSÉR Gábor *Új Testamentum* (Bécs, 1536) fordítását. Az előbbi bizonyára jelzi az obszervancia egykorú krakkói kapcsolatait is.

BÁLINT SÁNDOR

Egy rejtélyes regény nyomában. 1825-ben a magyar irodalom még teljesen ismeretlen volt Oroszországban. Még másfél évtized volt hátra addig, amíg az első, eredetijével egybevethető magyar irodalmi mű, egy vers, az *Odeszszkij Almanah* című rövidletű, vidéki lapban napvilágot látott.¹ De már 1825-ben megjelent az egyik fővárosi folyóiratban egy mű, amely magyarból való fordításnak volt feltüntetve. Erre az adatra akkor bukkantam, amikor a magyar irodalom orosz fordításainak és ismertetéseinek bibliog-

⁴² A könyv jelenleg lappang. Szerencsére IVÁNYI Béla betűhíven közli a magyar bejegyzéseket, amelynek szóanyagát a *Szegedi Szótár* is feldolgozta. Vö. *Régi magyar növényneveink*. Népünk és Nyelvünk. 1935. 172. 486. l.

⁴³ Biztosan vannak szegedi vonatkozásai is annak a jelenleg Münchenben őrzött, lényegében ismeretlen kéziratnak, amely a magyar szalvatoriánus rendtartományról szól. CSERÓGYI Benedek írta, aki egy ideig a szegedi klostromnak is szerzetese volt.

⁴⁴ IVÁNYI Béla: *A szegedi dominikánus rendház története 1318–1529*. Credo. 1935.

¹ RADÓ György: *Berzesnyí Dániel „A táncok” c. versének 1839 évi orosz fordításáról*. Filol. Közl. 1956. 147–151. l.

ráfíáját állítottam össze,² ámde az eredeti műnek, amelyből az állítólagos fordítás készült, eddig nem sikerült nyomára akadnom, fennforog tehát a misztifikáció lehetősége is.

De akár magyarból készült fordításról, akár misztifikációról van szó, a mű megérdemli az ismertetést: talán éppen ez a közlemény fogja felhívni valamelyik olyan kutatótársam figyelmét, aki majd nyomára akad a keresett, s egyelőre még rejtélyes magyar műnek.

A *Damszkij Zsurnal* című folyóirat az alapvető szovjet sajtótörténeti kézikönyv³ tanúsága szerint az akkori Oroszország két fővárosa közül Moszkvában jelent meg 1823-tól 1829-ig havonta kétszer, majd 1833-ig hetenkint. Kiadó-szerkesztője, Pjotr Ivanovics SALIKOV herceg költő volt, akit a szovjet irodalomtörténet úgy jellemez, hogy a nemesi szentimentalizmus epigonjaként ezt az irányzatot az élmélyítő érzelgősségig vitte.⁴ Ennek az érzelgős irányzatnak 1806-tól kezdve több folyóiratát jelentette meg, mindegyikben túlnyomórészt fordításokat adott, mégpedig francia szentimentálisok műveinek fordításait közölte; leghosszabb életű lapja a *Damszkij Zsurnal* volt. Ennek munkatársai közül az említett kézikönyv az alábbiakat sorolja fel: B. K. BLANK, M. N. MAKAROV, D. P. SELEHOV és néhány ismert író: a rengeteget szereplő és sokat gúnyolt Dmitrij Ivanovics HVOSZTOV gróf, Alekszandr Ivanovics PISZAREV népszerű vígjáték-író, Vaszilij Lvovics PUSKIN, a nagy költő nagybátyja, maga is ismert költő és Pjotr Andrejevics VJAZEMSZKIJ herceg, a neves haladó költő, PUSKIN jóbarátja. A *Damszkij Zsurnal* hasábjain fordításokban megszólaltatott francia szerzők közt két író nő szerepel: Sophie de SENNETERRE Madame de RENNEVILLE, leányregények írója és Stéphanie-Félicité DUCREST de Saint-Aubin comtesse de GENLIS, érzelgős-oktató regények igen termékeny szerzője, továbbá Nicolas BOUILLY, ugyancsak moralizáló prózaíró.

Ebben a folyóiratban, ilyen környezetben, a lap 1825. évi 12. (júniusi) számában *A szlovén Werther* címmel levelekben írt kisregény jelent meg.⁵ A regényt a folyóirat szerkesztőjéhez címzett levél előzi meg, ez így hangzik:

„Egy orosz szolgálatban álló tiszt magyar felesége, aki azonban Kolozsvár városában, tehát *Erdélyben* született (1), üres óráiban anyanyelvéből oroszra fordított néhány levelet egy regényből, amely nemrég jelent meg *Pozsonyban* (2). Bizonyos benne, hogy ön szíves lesz az orosz nő olvasókat is megismertetni a *fiatal magyar romantikával*. Csak néhány levélről van szó: ha azonban ezek megtetszenek önnek, megígérem, hogy lefordítom a többi is az ön zsurnálja részére. A regény eredeti címe: *Kollicsado bojárné és Gottfried Oppelmayer avagy a Kárpátok hegyei közt, a Beszterce folyó partjánál élő két szerelmes levelei* (3). Ez Goethe Wertherének utánezata; ámde a szereplők jellege s ügyszólván minden ténykedésük, a jelenetek színhelye mind egészen más: amabban *németek*, itt *szlovének*.

KOLLIČSADO gazdag moldvai bojár a török kormány üldözése elől *Jasszi* elhagyva Erdélybe költözik át azzal a szándékkal, hogy véglegesen *Nagyszébenben* (4) telepedjék le; de *Lodomérián* át utaztakor történetesen megállt *Jaroszlavban* (5) és megismerkedett *B. tanácsos* szerény vagyoniú családjával. Ugyanitt a bojár nőül vette a *tanácsosné* leányát, aki ifjú, csinos és szerencsétlen volt, merthogy *Kollicsado-arany* (így mondja a regény szerzője) nem tette boldoggá: ostoba és gyenge, *fél-ázsiai* férje nem *ült* a jó társaságban nevelkedett, gyengéd és érzékeny leányhoz. ...

A bojárnak (mondja ismét a szerző) nem volt kedvére a *társasági élet* s ezért megvásárolván egy várkastélyt a Beszterce folyónál, a Kárpátok hegyei közt, ebben rendezte be állandó lakását. Ennek a bizonyos várkastélynak a szomszédságában élt egy bizonyos Gottfried Oppelmayer nevű német fiatalember, aki valamikor becsülettel teljesített diplomáciai szolgálatot; de áldozat esvén a napóleoni politikának, elűldözték hazájából. Az ifjú Kollicsadóné ebben a németben találta meg mindenét: barátját és életét — eme szlovén Charlotte a *Prut* vizében lelte halálát! Oppelmayer pedig, az új Werther, nem dobta el életét, hanem a bojár armányainak, az ázsiai kegyetlenségnek esett áldozatául! De így kellene végződnie minden fél-európai regénynek és pontosan ugyanígy jeleneteket írt le nekünk nemrég egyik legkedvesebb költőnk (6).

Végül megemlítem, hogy a *szlovén Wertherben* sok a különös, olykor egészen vad jelenet; viszont a szerző érdesei kárpótolnak mindenért!

A regény írója, NYITRA úrhölgy igaz-vérig magyar nő. N. Szm-d-va, született Jasszovics.”

² *Magyar irodalom oroszul (1834—1959). A fordítások és a kritikai irodalom bibliográfiája.* (Kézirat.)

³ Деметьев, А. Г. — Западов, А. В. — Черепанов, М. С.: *Пусская периодическая печать (1702—1894)*. Москва, 1959. 177. l.

⁴ Вö. *Большая Советская Энциклопедия*. Второе издание. т. 47. Москва, 1957. 501. l.

⁵ *Словенский Вертер*. Дамский Журнал. 1825. июнь No. 12. 211—226. l.

Ezután következnek a regényt alkotó levelek, majd befejezésül az alábbi sorok:

„Ezzel a levéllel be is fejezem a magyar regényből készült fordításomat; a regény két (mégpedig vaskos!) kötetből áll: tehát nem is való újságközlőmbénybe; de egy ilyen kivonat, mint amelyet közreadtam, bizonyára nem lesz sem visszatetsző, sem sértő a *Damszkij Zsurnal* *nólvásóinak*, kiváltképpen azoknak, akik eddig nem tudták, hogy Magyarországon is tudnak érezni is, írni is!

„Egy *hűtlen* asszony levelezése” fogják nekem mondani, ’nem mutat erkölcsös jellemvonást’. Ezzel egyet-értek; ámde csak akkor, ha az *erkölcsösség színe alá rejtett* minden bűneink vagy vétkeink felfedtetének, vagy csak akkor, ha bebizonyítják nekem, hogy a házasságok *felbonthatatlansága* nem visz minket bűnbe és hogy egy erkölcs-telen férj, egy ostoba férj vagy egy gonosztevő férj nem utíkalauza ama kétségbeesésnek, amely rázúdulni készül feleségük szerencsétlen fejére! Ha majd azt mondják (és be is bizonyítják) nekem, hogy a gazdagság egymaga, és nem az *erkölcs* teszi az embert erényessé, csupán akkor fogom szemére vetni önmagamnak, hogy rászántam magam az orosz nőlvásókat megismertetni honfitársom képzelemével!”

A zárójelben jelzett számokhoz az alábbi jegyzetek tartoznak:

(1) *Kolozsvár* [az orosz szövegben a város német nevének cirillbetűs átírásával: Клязьменбург], város az erdélyi Kis-Szamos folyónál.

(2) *Pozsony*, avagy *Pressburg*, a magyar főváros.

(3) A *Beszterce* folyó Erdély határán ered a kárpáti hegyekből és már Moldvában ömlik a *Szeret* folyóba.

(4) *Nagyszében* [az orosz szövegben a város német nevének cirillbetűs átírásával: Германштар] vagy *Szibin*, Erdély fővárosa.

(5) *Jaroszlavl*, ősi szlovén város Lodomériában.

(6) A. Sz. *Puskin*, aki oly gyönyörűen írta meg a *Kaukázusi foglyot* és a *Bakhsiszeráji szökőkutat*.”

Most pedig lássuk — kivonatosan — milyen szöveghez tartozik ez az „apparátus”!

1. levél, keltezése: „Nagyszében, 18. július”. KOLLIČADO bojárné elpanaszolja GOTTFRIEDnak, hogy szörnyű állapotban van, utazásra képtelen beteg, az orvos ugyan ezt nem közölte vele, de közölte férje, kinek a moldvai fanyar borok után a magyar megoldotta a nyelvet s egy hatalmas serleg tokáival kezében elmondta nejknek a szörnyű orvosi megállapítást. Az asszony nosztalgiaival emlégeti kettejük *Nidosztáuban* (7) együtt töltött napjait, amikor boldogságukat még a szomszédok gonosz pletykái sem zavarhatták meg. Tudatja, hogy újszülött leánya egészséges, férje szereti a kicsit, s az ő nagy fájdalmára már egyetlen örökösének, leendő ezredes-menyasszonynak hívja. Hosszú siránkozás kezdődik, a levélíró asszony szembeállítja jótékony sorsát, amely kiemelte a szegénységből és gonosz végzetét, amely férjéhez láncolta, könyörög OPPELMAYERnak, hogy mentse meg. Bűnös asszonynak nevezi magát, lelkiismeretét pedig *láthatatlan barát*nak (8).

2. levél, keltezése: „Nidosztau, 18. július”. OPPELMAYER lángoló vallomással kezdi válaszát, majd közli, hogy odaérkezése után nyomban meghagyta a helyi lelkésznek, köszöntse majd haragszóval és egészség kívánással (9) a bojár-házaspárt. Szükségesnek tartja közölni azt is, milyen italokat készített nekik tisztartójuk: édes likőröket, orosz gyümölcslikőrt és pezsgőt *hazáival* (10). A levélíró reméli, hogy az iny eme örömei elvonják majd a bojár figyelmét szerelmükről, amelyet egyébként — mint megjegyzi — már úgyszólván mindenki ismer Perkulinától Hodoniciáig, még a *Nagy-Szamos* (11) partján is közbeszéd tárgya szerelmük. Most különös logikájú okfejtés következik: vannak jó emberek is, akik annyira tisztelik a bojár gazdagságát, amnyi adományt várnak tőle, hogy bizonyára megsegítik az ő kettejük szerelmét is. E jó emberek közé tartoznak GOTTFRIED rokonai és ARCH-MANIN, a híres kertész: erről a *visszakeresztelt* (12) emberről megtudjuk, hogy azt képzeli, a levél címzettje olyan szerelmes beléje, akár WERTHERBE CHARLOTTE, ABELARD-ha HÉLOISE, illetve a méltatlan német GOTTFRIEDba — a némes KOLLIČADO bojárné. A boldog öreg kertész még virágot és gyümölcsöt, sőt *csikszereket* (13) bort is vásárolt a szörnyű férjnek, nem gondolva arra, hogy a bojár jászva meg is fojtathatja. A levélíró örül, hogy a kellemetlen grófkisasszony (14) nyaralójához már járhatatlan az út, s az illető így nem fog értesülni az ő találkozásairól — az a nagyvilági pletykahordozó megérdemelne magyar török döfését, mert mi közé egy idegennek az ő szerelmükhöz?

3. levél, keltezése: „Nagyszében, 180. július”. A bojárné válaszul közli, hogy érkezésük bizonytalan, amint az kitűnik férjének OPPELMAYERhoz címzett s odaméltelt leveléből:

4. levél, keltezés nélkül, a bojár így szólítja meg feleségének szeretőjét: „testvérem, Gottfried, avagy a mi szlovén módunkon: Georgij!” és baráti levelében tovább is testvérenek nevezi, közli vele, hogy ügyel multhatatlanul Lodomériába, egyenesen Jaroszlavlba szólítják, s ott *szani* (15) bort fog inni, fejtegeti mennyivel jobb az otthoni hegyi bor s emlékezteti GOTTFRIEDOT, hogyan mulattak együtt ISZAJECSEL (16): ez, mint kiderül, a tisztartó — őt is, a papot, a karékeseket is üdvözölteti, tolmácsolja neje és kisleánya jókívánságait.

5. levél, keltezése: „Volhinia, 18. július”. A szerelmes GOTTFRIED siránkozik, hogy nem találkozhattak, hogy a bojárné beteg és hogy Nidosztau sívár az asszony nélkül; filozofál a sorsról, a gazdagságról, az erényről és szépségről, amely utóbbiak nem mindig párosulnak a boldogsággal, ezért vettettet az asszony a magyar lovag karjába, mint hajó a tenger fenekére. Ámde — ismét furcsa logikával — bízik benne, hogy ők ketten csöndes réebe fognak érkezni s boldogságuk tökéletes lesz. „Leányom nem fog egy idegent nevezni atyjának!” — emondatból megtudjuk, hogy az újszülött leánya kettejük szerelmének gyümölcse. De türelmemre inti szerelmest és megnyugtatója, hogy ő mint német s mint KANT követőinek neveltje még sosem cselekedett meggonndolatlanul. A tisztartó, ezáltal ISZAJECSEL néven, üzeni, hogy várja a bojárt, mert kórusuk most már az orosz templomi énekesekéhez lesz hasonló, s a Besztercen nem sokára hatalmas vitorlásbárka fog érkezni a bojár vagyonának gyarapítására. S ismét bölcselkedés kezdődik: egy ilyen férj hűtlen asszonnya nem nevezhető bűnösnek, a levélíró azonban önmagát elmarasztalja, amiért férjes asszonyba szeretett bele. Dehát ki parancsolhat a szívnek? — kérdezi, s reméli, e kérdésre csak hallgat az ő *büszke magyar bojárnéja*! Ne gondolja, hogy ő diplomataként kitalált dolgokat állít, ő nem, a bojárné érezze önmagát *Julidnak* és szerelmest méltassa a SAINT-PRÉUX — WERTHER névre! Befejezésül közli, hogy a Dunántúlra invitálják nyúl vadászatra, de nem hiszi, hogy rászánná magát ilyen hosszú utazásra.

Ehhez a szöveghez az alábbi jegyzetek tartoznak:

“(7) *Nidosztau*, a bojár birtoka a *Kárpátok* hegyeiben, a *Beszterce folyó*nál.

(8) *Láthatatlan barát*nak az íróné a lelkiismeretét nevezi.

(9) A magyar bojárak illetve mánások, épp úgy mint a moldvaiak minden esetben szeretik a zajos ázsiai pompát és még a papok is, az irántuk való tiszteletből, haragszóval fogadják őket és hálaimát mondanak szerencsés hazatérésükért, ezt nevezik *egészségkivánságnak* [За здвние].

- (10) A Kárpátok hegyeinek erős bora.
 (11) *Perkulina* és *Hodunica* a bojár falusi birtokai *Nidosztai* környékén. A *Nagy-Szamos* folyó, amely a Kárpátok hegyeiből ered, *Tokaj* közelében ömlik a Tisza folyóba.
 (12) *Visszakereszteltnek* nevezik azokat a hitükhagyottakat, akik újra keresztény hitre térnek.
 (13) *Csikszereda*, borairól nevezetes erdélyi város, az Olt folyónál, a hegyekben.
 (14) Az emigráns *Mole* grófnő Kollicsadoék szomszédságában lakott, okos, éretnyes, igen szigorú erkölcsű nő volt. Egyike a regény szereplőinek.
 (15) A *szani* bor, a *Szan* folyó mellett, amely Galiciában és Lodomériában folyik.
 (16) A szerb *Iszajevics* orosz szolgálatban álló tiszt, a bojár házában tisztartója. Ugyancsak a regény szereplője."

Az egész közlemény végén, a jegyzetek után ez az aláírás áll: N. Sz.

Abból, hogy a művészileg teljesen értéktelen szemelvényeket oly bő kivonatban, a jegyzeteket pedig teljes szövegekben ismertettem, önmagában is nyilvánvaló az a tény, amit cikkem elején már említettem, ti. hogy az eredeti műnek, amelyből az állítólagos fordítás készült, eddig nem sikerült nyomára bukkannom, sőt a misztifikáció lehetősége is fennforog. Hiszen ha ismernők a *Damszkij Zsurnal* közleményének magyar eredetijét, elegendő volna cím és kiadási adat szerint utalni rá, s legfeljebb Oroszországba való érkezésének útját és a fordítás minőségét vizsgálhatnók.

Így azonban, amikor az esetleges eredeti szöveg megtalálásához vagy a misztifikáció megállapításához akarunk támpontot adni, magát a szöveget s elsősorban a benne levő adatokat, földrajzi neveket, személynveket kell megvizsgálnunk, sőt még a szövegnél is jellemzőbbek e szempontból a jegyzetekben adott magyarázatok.

Tegyük mérlegre a tulajdonneveket!

Személynevek. Az eredeti mű szerzőjeként feltüntetett NYITRA (vagy NYITRAY, NYITRAI) nevű író-nő lexikonjainkban — kezdve a FERENCZY-DANIELIKTól egészen a SZINNYEI-félig — teljesen ismeretlen; ugyszintén a fordítóként — mint „egy orosz szolgálatban álló tiszt felesége, magyar nő” — feltüntetett JASSZOVIS, férjezett N. SZM-D-VA.

A szereplők közül Gottfried OPPELMAYERről tudjuk, hogy német, a gyanús nevű KOLLICSAO bojárról, hogy moldvai, a hősnő pedig a mai Jaroslaw lengyel városból származású feltehetően lengyel, ukrán lehetett vagy osztrák tisztviselő leánya; az 5. levélben GOTTFRIED „az ő büszke magyar bojárnéjának” nevezi — bizonyára Erdélyben letelepedett férjének állampolgársága alapján.

Szerepel még néhány ismeretes nemzetiségű személy: ISZAJEVICS szerb ember, orosz szolgálatban álló tiszt, a bojár tisztartója, a visszakeresztelt ARCH-MANIN és MOLE emigráns francia grófnő.

Népnevek. A címben és még néhány helyen szereplő „szlovén” nyilván nem a mai fogalmak szerinti jugoszláv nemzetiség, hanem a „szláv” szinonimája; ezt támasztja alá az 5. sz. jegyzet, amely Jaroslaw várost szlovénnek nevezi. A szerzőnő magyar volta (ha ugyan valóságos és nem kitalált személy), valószínű, mert neve NYITRA vagy NYITRAI. Egyébként azonban a XIX. század orosz szóhasználatában a венгерский *magyart* is, *magyarországit* is jelenthetett — ez utóbbi esetben különválasztották az így megjelölt felvidéki szlovákokat, délvidéki szerbet, erdélyi románokat a magyarajkú мадап-tól.

Földrajzi nevek. Kolozsvár (Klausenburg), Pozsony (és Pressburg), Nagyszeben (és Hermanstadt), Lodoméria, Jaroslaw (mint Jaroszlavl), Tokaj, Jasszi, Csikszereda, Volhinia, Erdély, Moldva, a Nagy-Szamos, a Beszterce, a Duna, a Tisza, a Prut, a Szeret, az Olt és a Szan, viszont a Nidosztai, Perkulina és Hodunica nevekről feltételezhető, hogy az írói fantázia termékei, bár a legutóbbihoz hasonló nevű község — Holdita — ma is van a Beszterce folyó mentén és Perculina román falu is létezik. A valóságos földrajzi nevekről megjegyezhetjük, hogy a regényben reális földrajzi kapcsolatokban szerepelnek.

Irodalmi alakok. GOETHE *Die Leiden des jungen Werthers* (1774) című regényének hősei, WERTHER és CHARLOTTE a szövegben, az előbbi már a műfajmeghatározásul is szolgáló címben szerepel. Alekszandr Szergejevics PUSKIN két romantikus elbeszélő költeménye, a Кавказский Пленник (1822) és a Бахчисарайский Фонтан (1824) a mű elé írt

bevezetőben és annak jegyzetében szerepel. Jean-Jacques ROUSSEAU *La Nouvelle Héloïse* (1761) című regényének JULIE és SAINT-PREUX nevű hőseivel találkozunk a szövegben, de szerepel HÉLOÏSE és ABÉLARD, a XII. századi híres levelező-szerelmespár neve is.

Az állítólag Pozsonyban megjelent kétkötetes levéregényt — amelyből a *Damszkij Zsurnal* a szemelvényeket orosz fordításban közölte — persze ennyiből nem ítéltethjük meg; a közölt szemelvények irodalmi értéke ugyan semmi, de a pontos földrajzi és irodalmi hivatkozások még ezeket a szemelvényeket is kiemelik az akkoriban Európa-szerte divatos selejtes ponyvamű-tömegből.

Miután így a *Damszkij Zsurnal* magyar hivatkozású közleményének minden adatát ismertettük, hogy a forrásmű további kutatását megkönnyítsük, vizsgáljuk még meg röviden a közlemény irodalomtörténeti helyét, jelentőségét.

Amikor GOETHE *Die Leiden des Jungen Werthers* című regénye, egy szerelmespár érzelmes levelezése, 1774-ben megjelent, szinte egycsapásra világsiker lett: egyfelől belső értékénél fogva, másrészt azért, mert tökéletesen megfelelt a kor igényének. A levelezés mint szépirodalmi forma nem volt újdonság, hiszen említettük a francia HÉLOÏSE és ABÉLARD párnak a XII. századból származott levéregényét, s hivatkozhatnánk akár a magyar MIKES Kelemen évtizedekkel a *Werther* előtt írt (jóllehet csak 1794-ben kiadott) irodalmi értékű leveleire, vagy GOETHE olyan közvetlen elődeire, mint ROUSSEAU és RICHARDSON. Mégis GOETHE nevezetes műve volt az, amely nemcsak egy egész világirodalmi stílusirányzatot népszerűsített (a szentimentalizmust), hanem formája és tartalma is szinte minden országban a követők egész légiját ihlette meg. Egyszerű fordításoktól szolgai adaptálásokon keresztül egészen önálló irodalmi értékekig terjed a *Werther*-utánzatok skálája. Az orosz irodalomban is virágozott ez a műfaj⁶, de minket most magyar elterjedése érdekel: hogy milyen irodalmi környezetből származott (ha ugyan nem volt misztifikáció) „Nyitra úrhölgy” regénye. A magyar *Werther*-utánzatok jó útmutatóit adja CSÁSZÁR Elemér⁷, SZINNYEI Ferenc⁸ és GYÖRGY Lajos⁹, míg DOHÁNY József¹⁰ inkább a *Werther*-motívumokat keresi magyar művekben, műfaji tekintet nélkül.

A *Damszkij Zsurnal* közleményét megelőző időkben a fenti művek alapján a magyar *Werther*-utánzatok alábbi jegyzékét állíthatjuk össze:

MILLER, Johann Martin: *Siegwart, eine Klostersgeschichte* (Leipzig, 1776) című regényének két magyar fordítása: KAZINCZY Ferenc: *Szegvári* (szerzője megsemmisítette) és BARCZAFALVI SZABÓ Dávid: *Szigvárt klastromi története* (Pozsony, 1787).

KAYSER: *Adolfs gesammelte Briefe* (Leipzig, 1788) című regényének magyar adaptálása: KAZINCZY Ferenc: *Bácsmegyeinek öszveszedett levelei* (Kassa, 1789).

KÁRMÁN József: *Fanni hagyományai* (Uránia, Pest, 1794).

VITKOVICS Mihály és KISFALUDY Sándor levél-regényei ekkor keletkeztek, de csak később láttak nyomtatásban napvilágot (*A költő regénye*. Bp. 1879, kiadta SZVORÉNYI József, és *Két szerető szívnek története*. Pest, 1870—1871, kiadta TOLDY Ferenc).

Íme az eddig ismeretes magyar *Werther*-utánzatok. A *Damszkij Zsurnal*-ban megjelent állítólagos fordításhoz még hasonló sincs közöttük. Ha tehát a rejtélyes NYITRA úrhölgy „szláv Werthere” nem misztifikáció, akkor eredetijének felkutatása még megoldandó feladat.

RADÓ GYÖRGY

⁶ Vö. Жирмунский, В. М.: *Гете в русской литературе*. Ленинград, 1937.

⁷ CSÁSZÁR Elemér: *A magyar regény története*. Bp. 1922.

⁸ SZINNYEI Ferenc: *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*. 1. kötet. Bp. 1925.

⁹ GYÖRGY Lajos: *A magyar regény előzményei*. Bp. 1941.

¹⁰ DOHÁNY József: *Werther hatások a magyar irodalomban a 18-ik század végéig*, Nagyvárad, 1909.

A műegyetemi könyvtár alapítása 1848-ban. A műegyetemi könyvtár, hosszú ideig hazánk legnagyobb műszaki szakkönyvtárának története szorosan összefügg az ország első és évszázadon keresztül egyetlen műszaki egyetemének fejlődésével.¹ Keletkezése is az alma mater működésének első éveivel kapcsolódik. Közismert az a heves harc, amelyet a reformnemzedék — élén SZÉCHENYIvel és KOSSUTHtal — a műegyetem felállításáért vív. Felismerik, hogy az önálló műszaki egyetem megteremtése, a kor tudományos színvonalán álló technikai oktatás bevezetése egyaránt feltétele Ausztriával szemben gazdasági függetlenségünknek és kialakuló liberális kapitalista iparunknak. A műegyetem szükségessége ezért politikai jelszó lesz; KOSSUTH a *Pesti Hírlap* hasábjain biztosít állandó publicitást az ügynek, a problémával 1842-ben a Magyar Tudós Társaság is foglalkozik, a forradalom előtti évtizedben egész irodalma támad a kérdésnek.²

A király eleinte merev ellenséges magatartását az események hatására látszólagos engedékenységgé váltja fel, kidolgoztatja a helytartótanáccsal a kérdéses intézmény szervezetét. Az ügy gazdasági-politikai fontosságát mutatja az is, hogy Bécs a magyar országgyűléseken követelt műegyetem (polytechnikum) helyett csupán középfokú tanintézet, ipariskola felállítását engedélyezi. Sok huza-vona után, a legfelsőbb elhatározást követő több esztendő elmúltával, 1846-ban végre megnyílik az intézet. A pesti egyetem főépületében — a homlokzatnak az egyetemi templom felé eső részén — szorítanak ideiglenes helyet az iskolának, amelyet a dinasztia magyarországi helytartójáról, JÓZSEF nádorról „József ipartanoda”-nak neveztek el.³

A nagy kinnal létrehozott intézmény kevert iskolatípust eredményezett. Szervezete három szakra tagozódott: egy gazdasági, egy műtani és egy kereskedelmi szakra, valamennyi egy évi előkészítő és két évi rendes tanfolyamból állott. Az ipartanoda megnyitásakor, 1846. november 1-én a hallgatók száma 80, jellemzésükre szolgáljon a korabeli adat: „Nincs a hazában tanintézet, melynek növendékei között korra, előképzettségre oly nagy volna a különbség, mint az Ipartanoda növendékei között.”⁴ E nyolcvan hallgató részére egyetlen könyvvvel sem rendelkezett az intézet, pedig a növendékek silány felkészültsége ugyancsak igényelte a könyvekkel való ellátást.

Az oktatói kar — közöttük STOCZEK József, NENDTVICH Károly — az igazgatón kívül nyolc tanárból és két rendkívüli tanárból állt.⁵ A tantestület számára is szükségletként mutatkozott a könyvtár. Ebben az időben Pesten már találunk néhány technikai vonatkozású szakkönyvtárat: az 1841-ben alakult Természettudományi Társulat könyvtárát, az 1842-ben alapított Orvosegyesületnek és az Országos Ipartestületnek ugyanebben az évben megnyílt könyvtárát. Ezek azonban nem pótolhatták az ipartanoda hiányzó könyvtárát, mert az intézetnek az oktatást segítő, támogató szakirodalomra és tan- könyvekre volt szüksége. De nem jelentett kezdetben segítséget az Egyetemi Könyvtár

¹ A tanulmány a műegyetemi könyvtár száz éves (1848—1948) történetét tárgyaló doktori értekezés egy fejezetének rövidített átdolgozása. Elsőrendű forrásanyaga a műegyetemi rektori irattár (Műe. rekt.).

² Hogy a műegyetem felállítása milyen szélesen kapcsolódik a nemzet gazdasági, kulturális és politikai törekvéseihez, legszebben tükrözi a kortársak közül VÁLLAS Antal tanár, a kiváló matematikus könyve: *Egy felállítandó Magyar Központi Műegyetemről* (Pest, 1841.)

³ Az ipartanoda megnyitása, a gazdasági és technikai ismeretek oktatása ekkor már égetően szükséges. Egykorú adatok szerint (FÉNYES E.: *Magyarország leírása*. Pest, 1847. I. 71. l. (a gyárak száma 1838-ban 453 volt, 10 év múlva ez a szám 528-ra emelkedett). Ugyanakkor alig van iparilag képzett, technikában jártas személy. A helyzetről hű képet fest a *Magyar Hírlap* 1850. 61. számában, a József ipartanoda propagálására megjelent cikk: „... ipar értelmes egyéneknek annyira hiányában vagyunk, hogy nem a felsőbb technikusokat, gyárosokat, de még műhelyvezetőket, sőt ügyesebb mesterlegényeket is külföldről kell hazánkba édesgetni.”

⁴ Műe. rekt. 73. ex. 1848.

⁵ Műe. rekt. 13. ex. 1847/48.

közelsége sem, mivel az ipartanoda hallgatói részére csak később engedélyezték a könyvtár használatát.

A túrheterlen helyzet megváltoztatásáért az intézet tudós igazgatója, KARÁCSONY Mihály⁶ jóformán a megalakulás pereétől kezdve felveszi a harcot. A mostoha körülmények között induló iskola szerencséjére KARÁCSONY igazgató a helytartótanács tanulmányi bizottságával egyesített könyvbíráli főhivatal ülnöke, a Magyar Tudós Társaság levelező tagja, jogtanár, aki minden tudását latba vetve fáradhatatlanul küzd, hogy az intézetet szakkönyvekkel és folyóiratokkal lássák el. Már a megnyitást követő hónapban felterjesztést ír a helytartótanácshoz. A folyamodvány egyben bírálat és vádirat is a bécsi „kultúrpolitika” ellen, amely tessék-lássék megnyitotta ugyan a pesti ipartanodát, de a legszükségesebb felszerelésekről, gyűjteményekről és elsősorban a nélkülözhetetlen könyvtárról nem gondoskodott.

A könyvtárra vonatkozó időtálló megállapításai miatt, amelyek KARÁCSONY igazgató haladó egyéniségét híven jellemzik, a felterjesztést részletesen idézzük:

„A tanintézetek üdvös, eredményteljes működését feltételeznék a tanári személyzet készségéből, a tudományok s tanintézetek iránti buzgalmától ugyannyira, hogy bármí czélszerű legyen az intézet szerkezete, bár annak anyagi felszerelésében a költség nem kiméltetett volna, pangani fog, hanyatlásnak induland, a tanítók megszűnnek egyenletet tartani a tudományok haladásával. Ezen tekintetnél fogva könyvtárakkal láttattak el, nemcsak a felsőbb, de a középtanodák még azon időszakában is, midőn egy-két száz kötetekből álló gyűjtemény sokkal többbe kerüle, mint jelenleg egy válogatott könyvtár. Ha az elméleti irányú tanodákban a könyvtárak s a tudományok fejlődését figyelemmel kísérő folyóiratok szükségeseknek elismertetnek, — ipartanodáknál, melyeknek tantárgyai a naponkénti alkalmazás által naponként új meg új eredményekre vezetnek, az intézet sülyedése nélkül nem lehet a tanároknak a tudományokban fokozatos haladás eszközeit megtagadni. De nincs is ipar tanintézet, mely e tekintetben hiányról panaszkodhatnék, nem említem a bécsi összmű intézetet, melynek közel 100000 frt.-ba kerül könyvtára, a folyóiratok gyűjteménye évenként két ezer pengőforint összeggel segedelmeztetik.

Addig is míg a kir. József Ipartanoda számára megszerzendő exact tudományi irányú munkák s folyóiratok iránti legalázatosabb nézeteimet felterjesztetni leendő K. K. megengedni méltóztatnék, hogy az ipartanodai tanárok számára az általok szorgalmazott több rendbeli folyóiratokból legalább is következendőket megrendelhessem: 1. Magyar Gazda, 2. Hetilap, 3. Dingers Polytechnische Journals, 4. Bulletin de la Société d'Encouragement pour l'industrie, publ. avec l'approbation du Ministre d'intérieur, Paris, 5. Försters Bauzeitung, Wien, 6. Inner vesteriches Industrieblatt, 7. Annales des ponts et chaussées.

Mely legalázatosabb folyamodványomat azon mély hódolatu kérelemmel fejezem be, hogy a kir. Tud. Egyetem könyvtárában a könyvtárnoktól vett szóbeli értesítésnél fogva az ipartanodai literatura eddigelé képviselve nincs, vannak azonban oly elméleti irányú munkák, melyeknek az ipartanodai tanárok nagy hasznát vehetnék, cs. kir. Fenséged megengedni és ennek útján intézkedni Méltóztatnék, hogy a kir. József ipartanodai tanárok az egyetemi könyvtárat azon feltételek mellett, amint a Magyar Tudós Társaság tagjai használhassák.

Pest, Karácson hó 18, 1846.”⁷

⁶ Életéről nem sokat tudunk: szegény köznemesi családból született Darnón (Veszprém m.), középiskoláit Magyaróváron végezte, majd Pestre került, ahol az egyetemen jogi doktorátust szerzett. 1823—1836-ig SZÉCHENYI Antal nevelője. Az 1825-i pozsonyi országgyűlésen mint távollévő képviselője a magyar nyelv terjesztése és a tanrendszer hiányainak megszüntetése érdekében szólalt fel. 1832-től a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Az ipartanoda tervezésében tevékenyen részt vett, az intézet felállításakor ideiglenes, majd egy év múlva, 1847-ben valóságos igazgató lett. (SZINNYEI: *Magyar írók élete és munkái*. 5. köt.)

⁷ Műe. rekt. 67. ex. 1846/47. A helytartótanács 1841-ben hozott rendelkezése szerint mind a professzorok, mind a Tudós Társaság tagjai térítvény ellenében legfeljebb 2 hónap időtartamra kölcsönözhetnek. Erre vonatkozólag bővebben TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár Fejér György igazgatósága alatt (1824—1843)*. Magy. Könyvszle, 1959. 3. sz.

Az ipartanoda miatt érzett rossz lelkiismeretre vall az a gyors válasz, amelyet KARÁCSONY hatásos felterjesztésére a helytartótanács ad:

„Folyó hó 18-áról kelt 67. számú felterjesztményére Czimzett Uraságodnak válaszul adatik, hogy ezen felterjesztményében elősorolt folyóiratoknak, a „Hetilapot” és „Annales des ponts et chaussées” című francia lapot, — melyek szükségeseeknek nem találtattak — kivévn, az ipartanodai tanárok számára leendő megrendelése megengedettik, önként értetvén, hogy ezen folyóiratok olvasás után az intézet irodájába visszaküldendők, és utóbbi lehető használat végett a képezendő Ipartanodai könyvtárba elteendők lesznek. Egyébiránt Czimzett Uraságod arról is tudósítatik, miszerint a magy. kir. tudományegyetemi könyvtár használatának az ipartanodai tanárok, és tanulóikra kiterjesztése iránt mai nap kellő intézkedések tétettek legyen.

Budán a Magyar Királyi Helytartótanács 1846-ik évi Karátsonhó 29-én tartott ülésén.”

A helytartótanács e leirata⁸ nagyfontosságú az ipartanodai könyvtár keletkezésének körülményeit vizsgáló kutatás számára. Nem hagy kétséget afelől, hogy az ipartanoda megnyitása időpontjában könyvtárral nem rendelkezett. Ez az ügydarab tekinthető a *könyvtáralapításra vonatkozó első hivatalos utalásnak*. A leirat még egy szempontból is érdekes; a tanulók számára is engedélyezte az Egyetemi Könyvtár használatát, amit KARÁCSONY nem is kért.

A helytartótanácsnak azonban nem okozott gondot a „képezendő ipartanodai könyvtár”. Az idézetből kitűnik, hogy a kért folyóiratokból is kettőt — a nagytekintélyű francia mérnöki szaklapot és (érthető okokból) a többek közt KOSSUTH vezércikkeit közlő *Hetilapot* — nem engedélyezett. A vásárláshoz szükséges keretet sem biztosította. Ez indította KARÁCSONY igazgatót arra a lépésre, hogy a könyvtár létesítéséhez nélkülözhetetlen pénzösszeg előteremtése céljából a növendékeket önhatalmúlag egy forint befizetésére kötelezze. KARÁCSONY intézkedését a helytartótanács az „1847 évi Szentmihály hó 14-éről 37.993 szám alatt tudatott legfelsőbb elhatározat” által kegyesen jóváhagyta.

Az elkövetkezendő időkben a beiratási díjat az előkészítő osztály hallgatói számára 1 Ft-ban, a felsőbb osztályoknál 2 Ft-ban állapították meg.⁹ Az így befolyt pénz azonban édes-kevés egy könyvtár alapításához, ahogyan ezt az 1846/47. tanévben a tanulók részéről befizetett pénzösszeg és a belőle vásárolt csekély könyvek száma is mutatja. A József ipartanoda első tanévében a növendékek beiratási díjként 65 Ft-ot fizettek, és e pénzből a következő műveket szerezték be: *Technologische Enzyklopedie* (első 14 kötet), BENKER: *Mercantil Waarenkunde* (2 köt.) és ALTMÜTTER: *Werkzeug Sammlung*. A három mű, összesen 17 kötetben pontosan 64 Ft 38 kr-ba került, vagyis felemésztette az egész évi beiratási díjösszeget.¹⁰

Az igazgatónak tehát továbbra is igénybe kellett venni a helytartótanácsot a könyvek vásárlása tárgyában. KARÁCSONY a jó ügy érdekében mindent elkövet, mint ezt olvashatjuk az Ipartanoda 1847. okt. 30-án kelt 8434. sz. iratában, amelyben az intézet részére beszerzett könyvek kifizetésére, 132 Ft 5 kr összeg utalványozásáért „esedezik”.

⁸ Műe. rekt. 78. ex. 1846/47.

⁹ A könyvtár gyarapítására fordított beiratási díjakat 1850-től az előkészítő osztályban 2 Ft-ra, a technikai osztályon 4 Ft-ra emelték. Az 1850—57 közötti években a beiratási díjak összege 4911 forintot tett ki, ami kb. 600 Ft évi átlagot jelentett. Vö. ZELOVICH Kornél: *A m. kir. műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története*. Bp. 1922. 114. l. A beiratási díjaknak könyvtári célokra történő felhasználása régebbi gyakorlat eredményes példája. Hasonló, de sikertelen törekvéssel az Egyetemi Könyvtárban 1817-ben találkozunk. A helytartótanács csak 1863-ban engedélyezi, hogy a beiratási díjalap felét az egyetem könyvbeszerzésre fordítsa. Az így kapott összeg az 1865/66. tanévben 847, az 1870/71. tanévben pedig már 1185 Ft dotációt jelentett. Ld. TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet 1949—1876*. Bp. 1958. 12. l.

¹⁰ Műe. rekt. 32. ex. 1847/48.

KARÁCSONY igazgató kéziratosa jegyzékeiből kitűnik, hogy a könyvek beszerzését saját feladatának tekintette. E munkában felhasználta azokat a tapasztalatokat, amelyeket mint a könyvbíráló főhivatal ülnöke szerzett. A könyvek kiválasztásába a tanári kart is bevonta, felszólította az oktatókat, hogy nyújtsák be azon művek adatait, amelyekre az oktatáshoz szükségük van. A célszerű állománygyarapításra és együttműködésre való törekvés fedezhető fel abban is, hogy a tanárok csak olyan könyvek vagy folyóiratok megrendelését kérhették, amelyek az Egyetemi Könyvtárban vagy saját gyűjteményükben hiányoztak.¹¹ Az igényléseket először az igazgató szelektálta anyagi okokból, majd a könyvlajstromot felterjesztette a helytartótanácsához, amely politikai és egyéb szempontok alapján cenzúrázta a jegyzékeket, és törölt belőle tetszése szerint, ahogyan ezt az ipartanodai könyvtárra vonatkozó legelső leiratában már megtette.

Az ipartanoda 1847 végén már rendelkezett könyvekkel. Könyvtárnak még nem nevezhetjük azt a pár tucat könyvet meg folyóiratot, amely az igazgatói irodában, illetve az egyes tanároknál volt. Hogy kevés az állomány és nem igényel külön helyiséget, sőt még szekrényt sem, tanúsítja az is, hogy az intézet igazgatói irodája részére rendelt és elkészített asztalosmunkák között nyomát sem találjuk könyvespolcnak vagy könyvszekrénynek. Ugyanakkor például az ásványgyűjteménynek külön szekrényt csináltattak. A tanárok több ízben megfordultak Bécsben vásárlások céljából. E megrendelések között sem találunk könyvtári vonatkozásút, a szállítások főleg műszerekre és rajzleírópéldányokra vonatkoznak.

Mivel az ipartanoda részére a vázolt okok következtében kevés könyvet szereztek be, mind a tanárok, mind a hallgatók az Egyetemi Könyvtárat látogatták.

Az ipartanoda keletkezésének éveiben az Egyetemi Könyvtár központi fekvése, anyagának sokoldalúsága és mennyisége révén hazánk legkeresettebb könyvtára. Elmélet és gyakorlat szoros egysége az Egyetemi Könyvtárat „az oktatás és az élet könyvtára”-vá, a főváros szellemi életének egyik központjává tette.¹²

A modern fejlődés útjára lépő nagymúltú könyvtár közelsége az ipartanoda tanárai és hallgatósága számára szerencsésnek mondható, ugyanakkor azonban a szomszédságában jól működő Egyetemi Könyvtár léte az önálló ipartanodai könyvtár kialakítását célzó törekvésekre objektíve fékezőleg hatott. A felsőbb hatóságok ugyanis az egyetemi könyvtár használatának biztosításával az ipartanoda könyvtári igényét elintéztnek vették. Mai szemmel nézve nyilvánvaló e felfogás szakszerűtlen, téves — ha ugyan nem rosszindulatú — volta.

Ebben a sanyarú helyzetben találta az intézetet az 1848—49. évi polgári forradalom és nemzeti szabadságharc kitörése. Az intézet derék igazgatója (aki a szabadságharc alatti magatartást elbíráló politikai vizsgálat alapján veszti el állását az önkényuralom első évében) felhasználja a kedvező fordulatot, és az eddigi könyörgések helyett erélyes követelésekkel fordul a helytartótanácsához. 1848. március 2-án kelt beadványa élesen kritikus jellegű, és kicsendül belőle a könyvtáralapítás halaszthatatlan igénye.¹³ A könyvtár- és kultúrtörténeti szempontból jellemző levél tartalma:

1. A József ipartanoda felszerelésének egyik leglényegesebb része a műipart éber figyelemmel kísérő könyvtár. Egy célszerű, jól válogatott ipartanodai könyvtár alapítása

¹¹ Az ipartanoda erőmű- és mennyiségtan tanárának, ARENSTEIN Józsefnek egyik ilyen felterjesztett jegyzékében közli is: „Ezen lajstromból kihagyattak mindazon könyvek, melyek vagy az egyetem könyvtárában találtnak vagy alólírtak birtokában vannak.” Műe. rekt. 40. ex. 1847/48.

¹² Erre és általában az egyetemi könyvtárnak e korszakára TÓTH András: *A pesti egyetemi könyvtár a modern fejlődés útján.* (Toldy Ferenc igazgatásának első évei 1843-1849.) Bp. 1956. 243—276. l. (Tanulmányok Budapest múltjából 11.) és PALLÓS Jenő: *Budapest 1848/49-ben.* Történeti-statisztikai állapotrajz. Bp. 1950. 159 l.

¹³ Műe. rekt. 84. ex. 1847/48.

annál szükségesebb, mivel a tanárok, ha nincs eszközük a részükre még ismeretlen műipari exakt tudományokban magukat képezni, elkedvetlenednek, hanyagok lesznek és elvesztik érdeklődésüket tantárgyaik iránt.

2. A könyvtár alapítására szánt beiratási díjak — mint már ezt az ipartanoda 1847. december 6-án kelt 32. sz. kimutatása is tanúsítja — „csekélyebbek, semhogy azokból könyvtárt alapítani lehetne”. Hivatkozik a többi, elsősorban a bécsi hasonló összmű intézetre, amelynek gyarapítására évente 3000 Ft és a tudományegyetem könyvtárának évi 1000 Ft van elrendelve. Az ipartanoda részére is ugyanennyit kér.

3. Addig is, míg a beiratási díjak 1000 Ft-ra nem szaporodnak, az ipartanodai könyvtár alapítására évenkénti 500 pengő forint segély azonnali kiutalását követeli.

A levél vételekor a helytartótanácsot azonban már egészen más dolgok foglalkoztatják, a bekövetkező forradalom előjelei „aggasztják”. (A kért segélyösszeget nemsokára az első magyar független közoktatásügyi minisztertől kapja meg az ipartanoda.)

1848 márciusa az ipartanodát is fontos események színhelyévé avatta.¹⁴ Tizenötödikén a József ipartanoda növendékei az első tanóra után kivonultak, és az egyetemi ifjúsággal egysorban menetelve csatlakoztak a pesti nép tüntetéséhez. A tanács intézkedésére kitett hirdetményt, amely az előadások folytatását rendeli, leszakították, és hozzálátták a petíciók elkészítéséhez. Március 29-én a hirdető táblán kitűzött cédula az ifjúságot tanácskozássra hívta össze. Az ülések napról napra lelkesebbek és hevesebbek lesznek, már egy-két tanár letétele is szóba kerül, így MAYER Frigyes, a német nyelv tanárát akarják eltávolítani és kijelentik, hogy nem látogatják többé nevezett órát. Április 8-án a tanári kar előtt megjelent az ifjúság két küldötte, és engedélyt kapott arra, hogy másnap 10 órakor az egyik előadási teremben petíciójukat fölolvassák.

Április 9-én a kijelölt időben és helyen a tanári kar jelenlétében az összegyűlt ifjúság ismertette a petíció 12 pontját. MAKAY növendék, a gazdasági osztály hallgatója kemény kifakadások között panaszolta a szándékosan mostoha viszonyok között tartott intézet körülményeit. Az ipartanoda sem épület, sem felszerelés dolgában nincsen olyan helyzetben, amelyben lennie kellene. Majd PÉCH, a műtani osztály hallgatója szólalt fel hasonló értelemben. A délutáni ülésen kimondták, hogy a petíció szellemében az intézet kormányzását az ifjúság üléseire ruházzák, az üléseket mint korelnök ARENSTEIN tanár vezeti. Egyhangú határozatot hoztak arra vonatkozólag, hogy addig is míg petíciójukra felsőbb rendeletek érkeznek, MAYER tanár német óráin nem jelennek meg. A húsvéti szünet (április 15—26) után folytatódtak az előadások. Nemsokára megérkezett Eötvös József leirata a felterjesztett petícióra, amely a kívánt pontok legtöbbjét orvosolta.

Az 1848. április 9-i petíciót falragaszra kinyomtatva publikálták: *Az összes ipartanodai hallgatóság kívánatai*¹⁵ cím alatt. Az egyes pontok élesen rávilágítanak a bajok forrásaira és megadják a helyes utat. Így például követelik a tökéletes függetlenséget a bécsi polytechnikumtól, kívánják, hogy az ipartanodát mielőbb műegyetemmé alakítsák át stb. A mi szempontunkból a legértékesebb az ifjúságnak az a követelése, amely a műegyetemi könyvtár létesítésére vonatkozik és kimondja, hogy a könyvtárat a tanulók használhassák. Jogosnak és indokoltnak tartjuk a hallgatók igényét, amely az iskola eredményes elvégzéséhez szükséges, a tanuláshoz, művelődéshez nélkülözhetetlen segítőtárs: a könyvtár felállítását sürgeti. Előremutat a petíció azon kívánsága is, amely szerint a tanárok magyar tankönyv szerint tartoznak előadni.

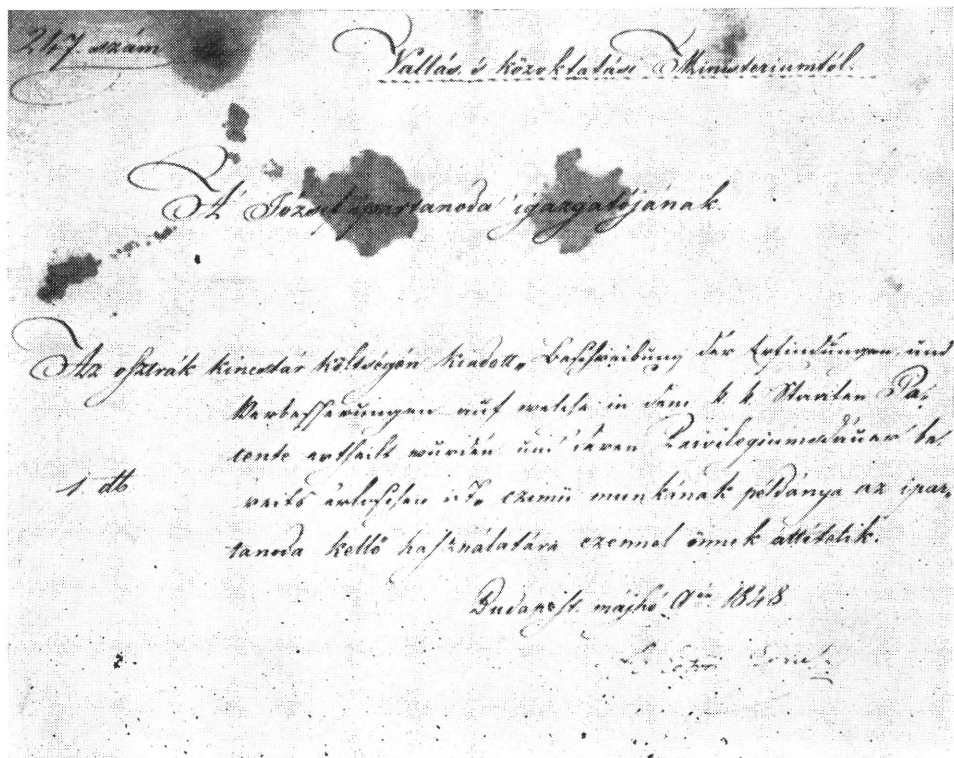
A petíció kiadását követő harmadnapon, 1848. április 11-én az ipartanoda megkapta a márciusi felterjesztésében kért 500 Ft-ot. (Valószínű, hogy a kinyomtatott petíció ráírta-

¹⁴ Az ipartanoda ifjúságának magatartását 1848 tavaszán az intézet igazgatójának Eötvös Józsefhez 1848. április 27-én kelt levele nyomán ismertetjük. Műe. rekt. 100. ex. 1847/48.

¹⁵ Orsz. Levéltár. 36 × 21 cm.

nyitotta a figyelmet, és így elősegítette a gyors elintézést.) Június 27-én pedig a közoktatásügyi minisztériumtól érkezett leirat¹⁶ már „az ipartanodai könyvtár alapítására szorgalmazott 500 pfrtnyi átalány” felhasználása után érdeklődik, és elszámolást kér az igazgatótól.

Eötvös József személyes gondoskodása az ipartanoda könyvtára iránt könyvek küldésében is megnyilvánul.¹⁷ (1. ábra) A műegyetemi könyvtár későbbi nagynevű professzor-igazgatója, WARTHA Vince erről a következőkben emlékezik meg: „Az 1847-ben kérelmezett könyvek még 1848-ban sem voltak meg, mert akkor már a vallás- és közokta-

1. ábra

tásügyi minisztériumból, felejtethetlen kultuszminiszterünk, br. Eötvös Józseftől aláírva és 1848. május 9-ről keltezve, küldetik meg az első könyv, amely az intézet leltárába 1-ső szám alá iktattatik be.”

Eötvös ajándéka az ipartanodai vagyis a későbbi műegyetemi könyvtár inventáriumának első tétele. (2. ábra.) Ez az 5 kötetes mű szerepel ma is a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtára legrégebb leltárkönyvének 1. sorszámú rovatában. E mű megküldésének időpontját tekintjük a műegyetemi könyvtár hivatalosan elfogadott megalakulása dátumának.

Könyvtárunk tehát az 1848. esztendő forradalmi tavaszán alakult. Fogantatása még 1846/47-ben történt, de csaknem két év kellett, míg megszületett. A hosszú vajúdás alatt KARÁCSONY igazgató bábáskodott mellette, és Eötvös József közoktatásügyi minisz-

¹⁶ Múe. rekt. 147. ex. 1847 48.

¹⁷ Múe. rekt. 109. ex. 1848.

ter segítette a világra, biztosítva a könyvtár léteéhez szükséges anyagiakat. Eötvös később sem feledkezett meg gyermekéről, amit a könyvtár érdekében második minisztersége alatt kifejtett ténykedéseiből, valamint abból is láthatunk, hogy végakarataiban közel 1000 darabból álló értékes magángyűjteményét a műegyetemi könyvtárnak ajándékozta.

A haladó hagyományokat kifejező 1848. alapítási évek, az érzelmi, kegyeleti tartalom kívül reális tárgyi indokai vannak. Az első leltári tétel alatt szereplő művet rövid időn belül sok más követi, mint ezt az 1847/48-i tanévi beirattási díjakból vásárolt könyvek jegyzéke tanúsítja. A jegyzéken 5 pesti könyvkereskedőtől: EMICHTől, GEIBELTől, HECKENASTtól, HOROVICZTól és SCHÖPFERTől vásárolt 52 mű szerepel 212 forint értékben. A könyvtár alapításához kiutalt 500 forintot is számításba véve megállapíthatjuk, hogy az ipartanoda most már kellő fedezettel rendelkezett könyvtára létrehozására. A könyvtáralapításra vonatkozó társadalmi igény, amely az igazgató felterjesztéseitől kezdve a tanulók petíciójáig többször megnyilvánult, 1848 első felében a forradalom közoktatásügyének gondoskodása következtében kielégítést nyert.

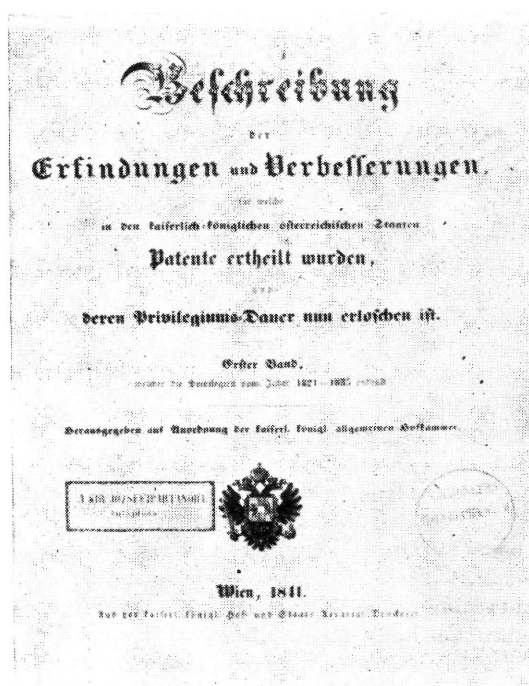
(A könyvtár alapítását kísérő jelenségek egy látszatra nem jelentős formaságára kell még a figyelmet felhívunk; az ipartanoda igazgatója csak ekkor, 1848-ban találta szükségesnek, hogy az intézet állományát feltüntető címkét, illetve bélyegzőt rendeljen. A „K. József-ipartanoda tulajdona” feliratú 5 × 2 cm nagyságú nyomtatott címkével 1848- és 1849-ben megjelölt könyvek jó részét ma is megtaláljuk könyvtárunkban.)

A műegyetem felállításának kérdése is napirendre kerül, Eötvös 1848 májusában törvényjavaslatot terjeszt az országgyűlés elé ebben az ügyben. A jövő műegyetemének lehetősége lázba hozza az ipartanodát, egyik tanácskozás a másikat követi. KARÁCSONY körözüvényben felszólítja a tanárokat, hogy az intézet átalakításához állítsák össze a kiképzés tantárgyainak és a tanítás irányának vázlatát, és nyújtsák be a szükséges felszerelés- és könyvigénylésüket. A műegyetem ügyében Eötvös 1848 júliusában megbeszélést folytat KARÁCSONY igazgatóval, és utasítást ad az ipartanoda átalakítására. KARÁCSONY új intézetet kíván felállítani „Műipari Akadémia” névvel, amely különbözne mind a polytechnikumtól, mind az ipartanodától. Eötvös a költségvetésben messzemenően gondoskodik a műegyetemről: a költségvetési előirányzatban *VIII. Földművelés, ipar, kereskedelem* rovat alatt a műegyetem építkezésére 250 000 forint, ugyanebben a költségvetésben a technikai irodalom támogatására 1 800 forint van előirányozva.¹⁸ Nem szorul ecsetelésre, mit jelentett volna a terv megvalósítása a műegyetem és könyvtára részére.

A felállítandó műegyetemen a könyvtár bizonyára külön helyiséget kap. A könyvtár fejlődésének az akadályja ekkor már nem a pénzhány, hanem elsősorban a helykérdés. Tudjuk, hogy az ipartanoda a tudományegyetemen kapott szállást. Az ideiglenesen átengedett helyiség kevés; a meglevő 6 terem és 2 lakás helyébe szükség volna 27 teremre és 4 lakásra — ahogyan ezt az igazgató 1848. július 31-én kelt levelében kifejti. A minisztérium nevében Szász Károly államtitkár utasítja, hogy keressen az ipartanoda számára minden tekintetben alkalmas épületet. Addig is míg megfelelő helyet találnak, KARÁCSONYnak az egyre szaporodó könyvállományt el kellett valahol helyeznie. Kezdetben az irodában voltak a könyvek, a tekintélyes számra megnövekedett gyűjteménynek az igazgató kénytelen magánlakásában helyet szorítani, ami ha önmagában véne nem is olyan nagy áldozat egy tudós számára, mégsem tekinthető végleges megoldásnak. Október 3-án ismét ír ebben a tárgyban a közoktatásügyi miniszternek, kifejti, hogy egyébként is szűk magán-szállásán a könyvgyűjteménynek helyet családja legnagyobb alkalmatlansága nélkül nem adhat. A felterjesztésben javaslatot tesz a probléma megoldására, bejelenti, hogy az irattár és a könyvek részére alkalmas szállást talált, amely Szent György napig 70 forintért

¹⁸ ZELOVICH: *I. m.* 109. l. hivatkozással LUKÁCS Béla: *Az 1848/49-iki pénzügy.* Pest, 1871. 35—36. l.

kibérelhető. A minisztérium elfogadja KARÁCSONY tervét, és intézkedik a kért összeg kiutalásáról. Az iroda irományai és a könyvek a bérelt két szobába kerültek át, és ezt a körülményt utólag még szerencsésnek is nevezhetjük. 1848. október 7-én az igazgató ugyanis már azt jelenti a minisztériumnak, hogy az ipartanoda minden termét hadi kórháznak foglalták le, és az intézet minden felszerelése, bútora, padok, táblák stb. a földszinti nagy teremben halmozották össze. Ezt a zsúfolódást a könyvtár elkerülte, és talán ennek is köszönhető, hogy a két bérelt szobában sértetlenül megmaradtak a könyvek. Milyen volt a könyvek használata, egyáltalán hozzájuthattak-e olvasásukhoz ebben az időben, erre vonatkozólag nincs adatunk. A haza megvédése lett a legfőbb feladat, emellett eltörpült minden egyéb. A tanítás a szabadságharc befejezéséig szünetelt az ipartanodában.

2, ábra

1849 januárjában Pestet megszállják WINDISCHGRAETZ csapatai. A császári ideiglenes polgári közigazgatás a pesti tudományegyetem és az ipartanoda ügyeinek intézésére királyi biztost nevez ki. A biztos az intézet két tanárát, mivel januárban elhagyták az intézetet, a szolgálatból kilépettnek nyilvánította.

1849 áprilisban visszatért a magyar kormányzat, érdemleges esemény azonban nem történik az ipartanoda és könyvtára életében. A szabadságharc végén az ipartanodát császári katonák laktanyárák használják. A tanítás is csak később, 1849 végén kezdődik.

A szabadságharc leverése után tragikus korszak következett az országra. A József ipartanoda is osztozott a közös sorsban. A tanári kar egyik tagját,¹⁹ JUHBÁL Károlyt, az

¹⁹ JUHBÁL Károly a szabadságharcban tevékenyen részt vett. Világos után nevelő Kossuth nővéreinek a gyermekei mellett, majd fogságba kerül. Kiszabadulva Pesten reáliskolát nyit. 1851-ben újból letartóztatják, és másfél év múlva 3 társával együtt kivégzik. Hamvai a Kerepesi temetőben a vértanúk sírjában nyugsznak.

emigrációval tartott kapcsolatai miatt politikai meggyőződéséért kivégzik, a tanárokat átcserelik, az igazgatót kiteszik állásából. KARÁCSONY helyét MAYER Lambert premontrei pap, a megszűnt gellérthegy csillagda volt vezetője foglalja el. MAYER törhetetlen híve a Habsburg-rendszernek, még magyarul sem tud. Találóa írja erről az időről a műegyetemi könyvtár későbbi nagynevű igazgatója, WARTHA Vince: „Hogy minő állapotok uralkodtak 1850-től 1867-ig azt mindannyian tudjuk, könyvtárunk történetében is az a legszomorúbb időszak. Ebből az időből nem idézek okmányokat, mert undorodom tőlük.”²⁰

A nehéz küzdelmek árán, sorsdöntő időkben megalakult ipartanodai könyvtár egészséges fejlődéséhez az 1848. évi magyar kormányzat gondoskodása biztató ígéretet jelentett. A szabadságharc bukását követő önkényuralom és abszolutizmus azonban megsemmisítette a kedvező feltételeket. Két évtized telt el, míg Eötvös második minisztersége alatt megvalósulhatott az a kor igényének megfelelő műegyetemi szakkönyvtár, amelynek alapjait 1848-ban rakta le a magyar polgári forradalom és nemzeti szabadságharc közoktatásügye.

MÓRA LÁSZLÓ

Az Almássy téri Deák Ferenc könyvtár történetéhez. 1963 decemberében és ez év januárjában a fővárosi napisajtóban több cikk jelent meg a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (ötven évvel előbb még Városi Nyilvános Könyvtár) első fiókkönyvtárának történetéről. A cikkek forrása a FARKAS Józsefné által kitűnően megírt, repertóriummal és mellékletekkel felszerelt füzet, amelyet a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár a kis könyvtár megnyitásának ötvenedik évfordulójára adott ki.¹ Az összegyűjtött adatokhoz kevés a hozzátenni való. Megpróbálok beleélni magam egy mai fiatal olvasó lelkiállapotába, amíg az izgalmas lapszemlét olvasom a könyvtár fogadtatásáról. Az egykorú sajtó cikkei között van kedves, barátságos, hangulatos és tájékozatlanságot eloszlató írás (BALÁZS Béláé, MARCZALI Pollyé, SZABOLCSI Lajosé és természetesen SZABÓ Ervin könyvtárigazgatóé, MADZSAR József főkönyvtárosé), és van alig néhány hónappal a megnyitás után — számos tudatosan torzító, gyűlölettől elfűlő írás. Hogy értse ezt a mai olvasó, hiszen a vonzóan, takarosán berendezett kis könyvtárba az első héten 250-en iratkoztak be, és 966-an használták mint kölcsönzők vagy helyben olvasók? A népes környék lakói — túlnyomó részben munkások, főiskolások, kisdíjakok, tanoncok és magántisztviselők — birtokba vették a nekik épült könyvtárat. Mi szolgált ürügyül inkább, mint okul arra, hogy acsarkodjanak ellene? 1910 óta már ismeretessé váltak SZABÓ Ervin nagy könyvtári tervei. Emlékiratában kidolgozta egy nagy központi közművelődési könyvtár és a kerületenként szétszóró fiókkönyvtárak tervét. Ezt tekintélye teljes súlyával támogatta BÁRCZY István polgármester. 1911-ben a megalapításának 25. évét ünneplő Deák Ferenc páholy elhatározta, hogy 20 000 K-ás alapítvánnyal megépítteti az első önálló épületben elhelyezett fiókkönyvtárat. Azt a kívánságukat, hogy a Könyvtár önálló épületet kapjon, SZABÓ Ervin elvben helyeselte, a szakirodalom ismerői sok ilyen jól működő angol—amerikai public-library-ról tudtak. A páholy elhatározását követő megbeszéléseken SZABÓ Ervin és MADZSAR József főkönyvtáros előadták aggodalmaikat: a könyvtár felépítésére felajánlott összeg nem lesz elég ahhoz, hogy a helyűl kiszemelt népes környéken ebből az összegből megépíthető könyvtár befogadhassa olvasóit. SZABÓ Ervin nem volt szabadkőműves; felkérte MADZSAR Józsefet és e sorok íróját, akik más-más páholyban, de

²⁰ *A m. kir. József műegyetem könyvtárának címjegyzéke.* 2. kiad. Bp. 1893. WARTHA Vince előszava.

¹ *A főváros első közművelődési könyvtárának története, 1913–1945.* Összeállította FARKAS Józsefné. [Előszót írt hozzá BENEDEK Marcell.] Bp. 1963, Főv. Szabó E. Könyvt. 27, 6 l. Soksz.

tagjai voltunk a Szövetségnek, beszéljük meg a Deák Ferenc páholy főmesterével, SZÉKÁCS Antallal, a Kereskedelmi Kamara egyik elnökével, fogadná el két javaslatunk közül az egyiket: a Deák Ferenc páholy indítson el egy gyűjtő-akciót a páholyok körében, hogy az alapítványi összeg megfelelően felemelhető legyen, a másik: egyezzzék bele abba, hogy a főváros maga is hozzájáruljon legalább még annyival, mint az eredetileg felajánlott összeg. Tárgyalásaink — fájdalom — nem vezettek eredményre. A megbecsülni való ajánlatot mégsem lehetett visszautasítani. A páholy által felkért építésszek félév késéssel elkészítették a tervet, ezt azonban a középítési bizottság nem fogadta el, mondván: nem járulhat hozzá köztér beépítéséhez. (Pedig a kis épület a különben elhanyagolt térnek csak a Barcsay utca torkolatába nyúló csücskét foglalta volna el.) A bizottság azt ajánlotta, helyeztessék el a könyvtár egy iskolában. SZABÓ Ervin a páholy jószándékú tervének védelmében a Tanácshoz intézett beadványában kifejtette, hogy a felnőttek — általános tapasztalat szerint — elkerülnék az iskolát, a gyermekek pedig átvinnék az iskola szigorát a könyvtárra. A könyvtár épülete, berendezése olyan kell hogy legyen, ahol az olvasó otthon érzi magát. A Tanács ezt a szemléletet és a tervet elfogadta. Így jutott el a könyvtár 1913. december 27-én a megnyitásig. A fehér falú, piros tetejű házaeska vonzereje — kapuja fölött a felírással: *Deák Ferenc Könyvtár* — túlságosan nagy volt, ilyen nagynak a könyvtár vezetői sem képzelték el. Eltelt egy-két hónap, a férőhelyek számát fel kellett emelni 45-ről 70-re, majd 80-ra. Ez is kevés volt, a zsúfoltság nagyobb lett. Az egyetlen teremből álló könyvtárban a gyermekek hangos beszéde zavarta a helyben olvasást. A könyvtár vezetősége úrrá lett a nehézségek felett, és tanácsi engedéllyel a téren, az épület közelében utcára nyíló helyiséget bérelt ki az ifjúsági kölcsönző számára. Mindezekről a sajtó írhatott volna higgadtan is, közben örömmel nyugtázhatta volna a lávaforróságú olvasó-kedv jelentkezését: az első évben 84 898 kötetet kölcsönöztek ki olvasói. De nem így történt. RÁKOSI Jenő lapjai és GULYÁS Pál a *Magyar Könyvszemlé*ben alig hajszálnyira a közölhetőség határán innen, útszéli hangon írnak az új könyvtárról. A *Budapesti Hírlap* „cigányvásári tülekedésről és rendetlenségről” ír *Könyvtári zavarok* című cikkében. Visszaél az olvasó tájékoztatlanságával és egy lélekzettel a régi (ma már lebontott) városházán levő Központi könyvtárról is beszél: „zavar”-nak minősítve azt, hogy az ideiglenes új helyiségbe költöző könyvtár bezárta olvasótermét, hogy újjászervezve, új katalógusokkal, új állománnyal gazdagodva nyithassa meg új helyiségeit a gróf Károlyi utcában. GULYÁS Pál túlcitálta a piszkolódókat: az Almássy téri könyvtárat „kiállítási mintafaluba való látványosságnak” nevezte: „Annyi ilyen fiók kellene Pesten — írja — mint az a bizonyos házikó”. Hadd álljon itt ez a gyűlölködő, a lap múltjához méltatlan mondat még egyszer, de most már megbélyegezetten a nyolcvanadik évébe lépő *Magyar Könyvszemle* hasábjain. Sokan nem értették meg: hogy volt ez lehetséges. A feleletet többen megadták már, csak nem kapcsolták össze a viharos múltú kis könyvtár sorsával. Ezzel a sajtóhadjáratlalt kezdődött a SZABÓ Ervin és munkatársai elleni hajszá. Erről jól dokumentált tanulmányt írt REMETE László a *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár 1960. évkönyvében*. Ekkor szövődtek a szálai annak az összeküvésnek, amely a Fővárosi Könyvtár új nagy palotája építésének tervét az első világháború kitörése előtti utolsó közgyűlésen elbukatta.

KÓHALMI BÉLA

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Régi magyarországi könyvek lengyel könyvtárakban. A régi magyarországi nyomtatványok készülő új tudománytörténeti kézikönyvének munkálatai során kezdettől fogva alapvető követelményként jelentkezett a külföldi, elsősorban a szomszédos országok nagyobb könyvgyűjteményeiben található magyar anyag felkutatása, nyilvántartása. Az elmúlt évek során, amint azt a *Magyar Könyveszemle* lapjain közölt beszámolókból is figyelemmel kísérhettük, ez a munka Csehszlovákiában nagyrészt, Románia és Ausztria könyvtáraiban pedig részben megtörtént. Nem volt azonban biztos áttekintésünk a lengyelországi anyagról. Igaz, korábbi kutatóknak (így SZABÓ Károly, FRANKÓI Vilmos, DRVÉKY Adorján vagy újabban BALÁZS János és mások), főleg a korai magyar nyelvű nyomtatványokra vonatkozó eredményeit a szaktudomány művelői jól ismerték. A magyar nyelvű és magyar vonatkozású könyvkiadásnak, könyvnyomtatásnak a XVI. század első évtizedéig visszanyúló lengyelországi gyökerei és a sok százados lengyel—magyar kapcsolatok azonban nemcsak további felfedezések reményét nyújtották, de a lengyel könyvtárak magyar anyagának egy szélesebb, új szempontú áttekintését is indokolták. Erre az áttekintésre az elmúlt év őszén egy négyhetes tanulmányút alkalmával lehetőség nyílt.

1963 szeptemberében főleg varsói és krakkói könyvtárakban tett kutatóutam kiindulása és elsődleges célja a varsói Biblioteka Narodowa központi katalógusában a régi anyag felmérése volt. Ennek szerkesztését közel egy évtizede Prof. Dr. Alodia KAWECKA-GRYCZOWA asszonynak, a könyvtár régi könyvek osztálya vezetőjének irányításával külön munkacsoport végzi, amely Lengyelország minden jelentősebb állami és egyházi könyvtárának anyagát igyekszik számbavenni. A vége felé közeledő hatalmas munka eredményeként az összegyűjtött és nagyrészt már rendszerezett cédulaanyagban századok szerinti csoportosításban találhatóak külön a Polonicák és külön a nem lengyelországi nyomtatványok. A XVI. századi lengyel nyomdatermékekről ezenkívül még nyomdahely és officinák szerint rendezett katalógus is áll a kutatók rendelkezésére. A cédulaanyag egyébként a legfontosabb bibliográfiai kézikönyvek, magyar vonatkozásban SZABÓ KÁROLY *Régi magyar könyvtára* és KAROL ESTREICHER *Bibliografia polskája* adatait is magában foglalja. Így pontosan nyilvántarthatók az idők során elveszett vagy a második világháborúban elpusztult példányok is.

A XVI. századi katalógusokban nagyjából hiánytalanul megtaláltam a korai magyar nyelvű nyomtatványoknak valamennyi eddig ismert és nyilvántartott példányát. Rajtuk kívül néhány, az erdélyi antitrinitárius mozgalmakban keletkezett, viszonylag ritka és nehezen hozzáférhető művet alább részletesen felsorolok. A XVI. századi nem lengyelországi és a XVII. század Polonica-anyagban szorosan vett magyarországi könyvre alig, inkább csak Hungaricákra számíthattam. Ezért ezek mellőzésével a XVII. századi nem lengyel nyomdákban kikerült, 1711 előtti nyomtatványok adatainak rendszeres átnézésére kerítettem sort.

A központi katalógus hozzáfetőlegesen százhuszezer cédulájának az átnézése után igyekeztem a legnagyobb gyűjteményekben az ott található magyar anyagot kézbe venni és leírni. Így jutottam el a Biblioteka Narodowa-n kívül a varsói egyetemi könyvtárba (Bibl. Uniwersytecka w Warszawie), a varsói érseki szeminárium könyvtárába, a krakkói egyetemi könyvtárba (Bibl. Jagiellonska) és a Czartoryski-gyűjteménybe (Bibl. Museum Narodowego Zbiory XX. Czartoryskich), a wrocławai egyetemi könyvtárba (Bibl. Uniwersytetu Wrocławskiego) és az Ossolineumba (Bibl. Zakładu Narodowego im. Ossolińskich). Ezekon kívül elsősorban Krakkóban és környékén megkísértem néhány olyan magánjellegű gyűjteménynek, kolostori könyvtárnak az anyagát is áttekinteni, amely a Biblioteka Narodowa nyilvántartásában nem szerepel.¹

A huszonhat könyvtárban végzett tájékozódás során összesen 159 régi magyar könyvet találtam. Ezekből idáig csupán tizenhármat szerepelt nyilvántartásainkban. Ez a szám természetesen veszít nagyságából, ha tekintetbe vesszük CALEPINUS *Dictionarium*-ának vagy a nagyszombati nyomdából az európai könyvpiacra kikerült XVII. századi nyomtatványoknak (mint például SZENTIVÁNYI Márton műveinek) általános gyakoriságát.

A következőkben a művek megjelenésének időrendjében közlöm azokat az adataimat és a hozzájuk fűzött megjegyzéseket, amelyek a régi magyarországi könyvekkel kapcsolatos kutatásokat könyvészeti, könyvtörténeti vagy tudománytörténeti szempontból gazdagítják.

1. *Epistolae Pauli lingua hungarica donatae*. Fordította KOMJÁTI Benedek. Cracoviae, 1532? VIETORIS. 6 fol. 2°.

Lelőhely: Kraków, Archiwum Panslw Wawel parter; in: Index Exactionum Civitatis Byeciensis 1540.

KOMJÁTI bibliafordításának ez, az 1533. évben ugyancsak Krakkóban megjelent, negyedréti, közismert kiadásától (RMK I. 3.) eltérő változata korábban FRANKÓI Vilmosnak egy könyvtáblából kiadatott és ma az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött, az A₄ levél alsó felét tartalmazó töredékéből volt ismert (vö. *Magy. Könyvszle.* 1879. 173—180. l.). E töredék korának, eredetének, keletkezésének kérdéséhez többen szoltak hozzá.

Az itt leírt, ugyancsak könyvtáblából kiadatott töredéket először az 1928. évi krakkói lengyel—magyar kézirat- és nyomtatvány-kiállításán mutatták be. A kiállítási katalógus a hat levélnyi nyomtatványt a XVI. század harmas éveinek végéről, VIETORIS műhelyének termékeként írta le, és függelékben az első lap megközelítően eredeti nagyságú reprodukcióját is közölte.² A katalógus szerkesztője azonban nem említette, hogy a hat levélnyi töredék nemcsak, hogy a teljes A ívet, de annak első és utolsó főlőjét 3—3, a többi leveleket pedig 2—2 példányban tartalmazza. A töredékeket mindmáig részletesen senki sem vizsgálta, sőt magyar kutatók a legutóbbi időkig elveszetteknek tartották. Most a krakkói egyesített állami levéltárnak a Wawelben levő részlegében a töredékeket eredetileg magában foglaló 1540. évi bieci városi számadáskönyv mellett sikerült ismét megtalálni.

Külön ki kell emelnünk, hogy e töredékek egyedül csak az első ív lapjait, azokat azonban többszörösen is tartalmazzák. Ez a tény SZILÁDY Áronnak azt a feltevését látszik erősíteni,³ hogy a gót (fraktur) betűs, folio-réti nyomtatvány KOMJÁTI fordításának csupán néhány lapnyi, pontosabban az első ívre terjedő próbanyomata volt. Minthogy ez a formátum nem látszott terjesztésre alkalmasnak, VIETORIS az antikvával szedett negyedréti formában hozta forgalomba.

Figyelemre méltó továbbá az a körülmény is, hogy VIETORIS műhelyének 1533 előtti magyar nyelvű nyomtatványai — így HEGENDORF *Rudimentája* (1527) és HEYDEN Sebald *Formulae*-inak mindkét kiadása (1527 és 1531) — szintén fraktur típusal jelentek meg. VARJAS Béla a SYLVESTER-féle bibliafordítás vizsgálata során megfigyelte,

¹ Teljesség kedvéért az említetteken kívül felsorolom azokat a könyvtárakat is, melyek régi magyar anyagáról akár a központi katalógusból, akár pedig közvetlenül tájékozódást szerezhettem. Személyesen kutathattam a Czeszochowa (Bibl. Claromontana), Kraków (Archiwum Panslw Wawel parter), Kraków (Bibl. Polskiej Akademii Umiejetnosc), Kraków (Bibl. 00. Pijarów, Dominikanów, Francisc. Conventualium, Provincieji 00. Bernardynów), Kraków-Bielany (Bibl. Eremit. Camald.), Kraków-Nowa Huta (Opactwo cystersów w Mogile). A központi katalógusban találtam meg az adatokat a következő helyekről: Bidgoszcz (Bibl. Miejska), Gdańsk (Bibl. PAN), Kórnik-Zamek (Bibl. PAN), Płock (Towarzystwo Naukowe), Płock (Semin. Duchowne), Poznań (Bibl. Uniwersytetu), Poznań (Bibl. Towarzystwa Przyjaciół Nauk), Poznań (Bibl. Rachyńskich), Toruń (Bibl. Książnicy Miejskiej), Włocławek (Semin.).

² *Katalog wyslawy renkopisów i druków polsko-węgierskich XV i XVI wieku*. Kraków, 1928. 20—21. l. és VI. tábla. Ismertette „K. P.” szignóval MELICH János: *Magy. Nyelv.* 1929. 62—63. l.

³ Az 1533. évi kiadás új kiadásának jegyzetében. Bp. 1883. 475—479. l.

hogy a betűtípusok megválasztása, változtatása ebben az időben elsősorban a magyar helyesírási rendszer kialakítására törekvő próbálkozások vetülete. Az újszигeti könyvnyomtató, szerinte, ennek a törekvésnek a jegyében látta megfelelőnek az általa alkalmazott, frakturra emlékeztető bastard-típust.⁴ VIETORIS is 1533 előtt a SYLVESTER által magyar értelmezésekkel ellátott, és valószínűleg személyes közreműködésével sajtó alá rendezett nyelvgyakorló könyvekben a fraktur típust alkalmazta. Viszont KOMJÁTI fordításának nyomtatására készülve már függetlenítette magát SYLVESTERTŐL. Előbb ugyan az első ív fraktur típussal való, ívrét formájú kivitelével kísérletezett. Mivel az antikvával szedett negyedréte alak bizonyult praktikusabbnak, ezzel alakította ki a magyar hangrendszer kifejezésére alkalmas jelölési módot.

2. SZÉKELY István: *Soltar könu*. Krackoba, 1548.

RMK I.19. ESTREICHER XV, 79.

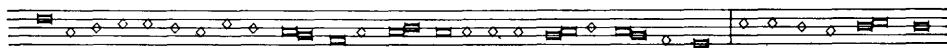
Lelőhely: Kraków, Bibl. Jagiellonska, jelz.: Cim. 0.148. Possessor-bejegyzés: Az első tábla belső oldalán XVI. századi monogramszerű szignó:

Az utolsó levél (n_4) hátlapján: „Annumeratum inter suos Georgius Fabritius Gradensis. Anno 1641.”

A példány maga a nyilvántartásokban eddig is szerepelt. Sehol nem történt azonban említés arról, hogy benne a zsoltárok egy részéhez magyar nyelven tett utasítások, valamint kéziratos XVI. századi kótabejegyzések találhatók.⁵ Ezek a régi magyar dallamaink számát gyarapító beírások a következők:

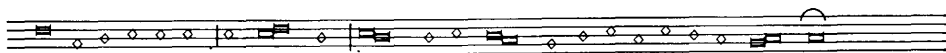
(fol 10^v—11^r, a tizennegyedik zsoltárhoz:)

V. Medig leszek

(fol 11^v—12^r, a tizenötödik zsoltárhoz:)

Szombatra v. regueli. Ps. Antiph. Te paranczoltad Ur Iñ.

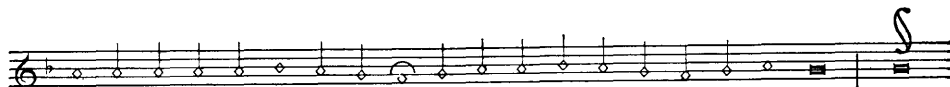

Te paranczol tad Ur Iñ, hogj mi meg tar tsuk az te pa ran czo la ti dat. V. Uram

(fol 19^r, a huszonkettedik zsoltárhoz:)

Nagy péntekre valo.

fol 27^v, a harmincegyedik zsoltárhoz:)

⁴ Az *Vy Testamentum* hasonmás kiadásának kísérő tanulmányában: Bp. 1960. 28—30. l.

⁵ Ezek a dallamok a Régi Magyar Dallamok Tárá-nak megjelent első részében nem szerepelnek. Vö. CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai*. Bp. 1958. A közölt kóták dallamtörténeti vizsgálatát CSOMASZ TÓTH Kálmán e sorok írójától függetlenül már korábban megkezdte, és eredményeit a közel jövőben publikálni fogja. A hangjegyek átírására vonatkozó értékes útmutatást neki köszönöm.

(fol 29^r a harminckettedik zsoltárhoz:)

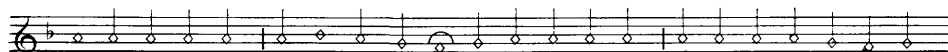
(fol 29^r, a harmincharmadik zsoltárhoz:)

Pünkösöd napian primara V. Isteni dicseret Antiphona Ur Iñec Sz. Lelke ki tölti foldnec.

(fol 31^r, az előbbihez tartozó dallam; a zsoltár nyomtatott szövegében a hajlított dallamú szótagok külön megjelölve)

(fol 31^r, a harmincnegyedik zsoltárhoz:)

(a lap szíle kiszakadt)

fol 37^r, a harmincnyolcadik zsoltárhoz:)

(fol 46^r, a negyvennyolcadik zsoltárhoz:)

Az Ch^r menybe menesene ünnepen uechernyere ualo Iñi dicziret. Anti: Galileabeliec mit neztec fel az egbe.

(fol 46^v, a negyvennyolcadik zsoltárhoz:)

(fol 64^r, a hatvanhetedik zsoltárhoz:)

Pro festo Trinitatis decantatur hic psalmus.

(vol 117^r, a száztizedik zsoltárhoz:)

Az Urnak napiain, azaz uasarnapon veczernire V. Iñ dicze: Antip. Egy hatalmu legyen velem.

(fol 127^v, a száztizenegyedik zsoltárhoz:)

In festo Catharinae decantand;

(fol 118^r, a száztizenkettedik zsoltárhoz:)

Az Chri^s feltamadasanac ennepe utan kőüötköző ur napiara ualo diczeret. Anti: Feltamaduan az Chri^s meg jelenik az ő tanituanyi.

(fol 140^r, a százharminckettedik zsoltárhoz:)

In Circumcisioni Dñi.

(fol 153^v, a száznegyvenhetedik zsoltárhoz:)

Antiph. Meg aldota mi közöttunc az mi fiankat.

3. *Breuis confessio pastorem ad synodem Debrecij celebratam.* Debrecini, 1567.
RMK II. 105.

Lelőhely: Warszawa, Bibl. Uniwersytecka, jelz.: 28. 5. 4. 18. Szétbontott kolligátumból származó fűzött példány.

4. DÁVID, Franciscus: *Refutatio scripti Petri Melii.* Albae Juliae, 1567.

RMK II. 107. ESTREICHER XIII, 161.

Lelőhely: Warszawa, Bibl. Uniwersytecka, jelz.: 28. 1. 4. 32.

Possessor-bejegyzések: „A Domino Prospero dono datum 1568 17 May” „F. A. E. P. Szelen mpa” (XVII. sz.); „Pro Conventu Wichontynensi Fretwhrosius Swinanka... Provinciae et Prior Conventus obtulit 1708”; „Ginta Feiar...”; „M. Z.”. Teljes példány XIX. századi félbőr kötésben. A katalógusban BLANDRATA neve alatt szerepel. Eddig csupán öt, erdélyi példányról tudunk, amelyből kettő lappang, kettő hiányos és csupán a Brukenthal-múzeum (Nagy-zeben) példánya teljes és hozzáférhető.

5. [DÁVID, Franciscus]: *Brevis enarratio disputationis Albanae de Deo Trino, et Christo duplici*. Albae Iuliae, 1568.

RMK II. 111.

Lelőhely: Warszawa, Bibl. Uniwersytecka, jelz.: 28. I. 9. 13. Teljes példány XIX. századi félbőr kötésben. Possessor-bejegyzés: „F. A. E. P. Szelen. mpa” (XVII. sz.).

6. [DÁVID, Franciscus]: *Antithesis Pseudo Christi cum vero illo ex Maria nato*. Albae Iuliae, 1568.

RMK II. 112.

Lelőhely: Warszawa, Bibl. Uniwersytecka, jelz.: 28. I. 4. 40^a. A katalógusban külön nem szerepel. Kolligátumban az RMK II. 113. után kötve.

7. [DÁVID, Franciscus]: *Aequivollentes ex scriptura phrases*. Albae Iuliae, 1568.

RMK II. 113. ESTREICHER XIII, 161.

Lelőhely: Warszawa, Bibl. Uniwersytecka, jelz.: 28. I. 4. 40^a. A katalógusban szerzőként BLANDRATA szerepel. Ld. előző tételt.

8. [DÁVID, Franciscus]: *De mediatoris Jesu Christi hominis divinitate*. Albae Iuliae, 1568.

RMK II. 115. ESTREICHER XIII, 161.

Lelőhelyek: a) Warszawa, Bibl. Uniwersytecka, jelz.: 28. I. 9. 14. Teljes példány XIX. századi félbőr kötésben. Possessor-bejegyzés: „F. A. E. P. Szelen... mpa” (XVII. sz.). b) Wrocław, Bibl. Uniwersytetu Wrocławskiego, jelz.: 4 nB 177,2. Teljes példány, amelynek egykorú hártakötésén, a hátsó tábla belső lapján 1598-as évszám olvasható. Kolligátumban az RMK II. 120. példánya után; vö. következő tétel.

9. [DÁVID, Franciscus]: *De regno Christi. De regno antichristi et eius mysteriis*. Albae Iuliae, 1569.

RMK II. 120. ESTREICHER XII, 161 és XIV, 317.

Lelőhelyek: a) Warszawa, Bibl. Uniwersytecka, jelz.: 28. I. 9. 12. Teljes példány XIX. századi félbőr kötésben. Possessor-bejegyzés a címlapon: „F. A. E. P. Szelen. mpa.” (XVII. sz.) b) Wrocław, Bibl. Uniwersytetu Wrocławskiego, jelz.: 4 nB 177,1. Teljes példány, egykorú hártakötésben. Vö. az előbbi tétellel.

10. DÁVID, Franciscus — BLANDRATA, Georgius: *Refutatio scripti Georgii Maioris*. [Claudiopoli], 1569.

RMK II. 121. ESTREICHER XV, 86.

Lelőhely: Kraków, Bibl. Chartoryskich, jelz.: XVI. 1646/I. Teljes példány középkori neumas graduale-töredékbe kötve.

11. RANSANUS, Petrus: *Epitome rerum Hungaricarum*. Ternaviae, 1579.

RMK II. 152.

Lelőhely: Kraków, Bibl. Czartoryskich, jelz.: 58125/I. Ez a teljes, egykorúnak látszó zöld hártakötésű példány az eddigi nyilvántartásokban is szerepelt. Possessor-bejegyzései miatt említem. Ezek a következők: „Sum fidus possessor huius libri Jacobus Dambrowski Anno domini 1. 5. 9. 2.” (a hátsó előzéken és a hátsó táblán); „Pro libreria Praemonstrensium ob. fr. Czart. Campo X (.....) 1622 mp” (a címlevél hátlapján); „Joann. Lynej”.

12. BEITHE István: *Stirpium nomenclator Pannonicus*. Antwerpiae, 1584.

RMK I. 205.

Lelőhely: Kraków, Bibl. Czartoryskich, jelz.: 55082/I.

BEJTHÉNEK ez a nyolc leveles munkája Carolus CLUSIUS *Rariorum aliquot stirpium historia* (Antverpiae, 1583) című növénytanai kézikönyvének függelékeként jelent meg. Érdemesnek tartjuk följegyezni, hogy ez a példány az alap-munkán kívül még a következő növénytanai dolgozatokkal szerepel egy kolligátumban: 1. CLUSIUS, C.: *Aliquot notae in Garciae aromatum historiam*. Antverpiae, 1582. 2. Costa, Christophorus: *Aromatum et medicamentorum in orientali India nascentium liber*. Antverpiae, 1582. (Fordította C. CLUSIUS). 3. Monardes, Nicolaus: *Simplicium medicamentorum ex novo orbe delatorum*. (Fordította C. CLUSIUS). Antverpiae, 1582.

13. POLUS, Clemens: *Historia confederationis Polonicae*. Debrecini, 1596.

ESTREICHER XVIII, 206.

Lelőhely: Krónik—Zamek, Biblioteka PAN., jelz.: Cim. Qu. 2747. (A Bibl. Narodowa központi katalógusának adata; a példányt nem láttam.)

E nyomtatvány SZABÓ Károlynál nem szerepel. A régi magyarországi nyomtatványok kézikönyvének szerkesztéséhez ideiglenesen az RMK II. 261a. számmal van nyilvántartva. Eddig csupán egyetlen, a bécsi Nationalbibliothekban levő példányról tudtunk (vö. *Magy. Könyvszle.* 1895. 340. l.).

14. Psalterium Hungaricum / Az az: / SZENT / DAVID KIRALYNAK ES PRO- / phetának száz ötven / SOLTARI; / A' FRANCIAI nóták és Rhyth- / musok szerint / MAGYAR versekre fordítottak / es rendeltettek. / SZENCZI MOLNAR ALBERT által. / DEBRECZENBEN. / Nyomatta FODORIK MENYHART. / Anno M. DC. LI. /

RMK I. 843—844.

Lelőhely: Warszawa, Bibl. Semin. Metr., jelz.: J. 19. 26. és 61498. Possessor-bejegyzés: „Domus Varsaviens. Schol. Piar. 1699.”

SÁNDOR István (*Magyar könyvesház.* 35. l.) feltehetően a budapesti egyetemi könyvtár idáig unikumnak tartott, címlap nélküli példánya alapján a zsolnárok után kötött, kiadói kolligátumban új címlappal nyomtatott imádságoskönyv fordítóját, LASKAI Jánost egyúttal a zsolnárok áttüztetőjének is tekintette. Adatát átvette SZABÓ Károly is.

A címlével hátlapján „Kegyes olvasó vedd eszedbe im ezeket” kezdettel a rövidítésekre és az azonos dalamú zsolnárokra vonatkozó kiadói megjegyzést találjuk.

15. FLORILEGIUM / SELECTISSIMARUM / PRECUM, / Spectabili, ac Generoso / DOMINO, D. / NICOLAO / ANDRASI / DE SZENTKIRALY, / Perpetuo ac Haereditario / Domino in Arce Krasznahorka, / Equiti Aurato, utriusq; Distri- / ctus Cumanorum, et Ja- / zygom Capitano, / DICATUM / A SEMINARIO CASSOVIENSI / S. Regis LADIS- LAI Kisdiano, hac / vice: olim autem Eminentissimo Cardinali ac Principi ab Harrach, per / R. P. Constantium Arzonium, Con- / gregationis Clericorum Regula- / rium S. Pauli, collectum, / et oblatum. / CASSOVIAE, / Typis SUSANNae, Añ. 1669. / [8], 130, [6] 1. 12°

Lelőhely: Warszawa, Bibl. Uniwersytecka, jelz.: 9. 30. 12. 3823. Possessor-bejegyzés: „Cartus Gidlensis” (címlapon); „P. Winter Cap... X. P. Philip... Ostrosski” (előzőéken).

Ismeretlen kassai nyomtatvány, a régi magyarországi könyvek között ideiglenesen RMK II. 1166a. számmal nyilvántartva.

ARZONIUS Constantius, a XVII. század második felében Bécsben több vallásos frásáról neves barnabita szerzetes imádságos könyve, amelyet eredetileg HARRACH bécsi hercegérseknek ajánlott. A címlével után hat lapon az *Epistola Dedicatoriá* található, amelyben a KISDI Benedek egri püspöktől alapított kassai szeminárium köszönti a kiadás kezdeményezőjét és anyagi támogatóját, ANDRÁSI Miklós jászkún kapitányt és Krasznahorka urát, III. FERDINÁND és I. LIPÓT hívét. E könyveskét egyébként a mecénás fia, ANDRÁSSY Pál esztergomi kapitány, később RÁKÓCZI tábornoka 1699-ben Nagyszombatban újra kinyomatta (vö. *RMK II.* 1969.).⁶

HOLL BÉLA

⁶ ARZONIUS-ról: JÖCHER, Ch. G. — ADELUNG, J. Ch.: *Gelehrten-Lexicon*. 1. Bd. Leipzig, 1784. Sp. 1157. UNGARELI A.: *Bibliotheca scriptorum e congregatione clericorum regularium S. Pauli*. Romae, 1836. Az ANDRÁSSY-ról: NAGY Iván: *Magyarország családai*. 1. köt. Pest, 1857. 37—38. l.

XVI. századi magyarországi nyomtatványok a bécsi Nationalbibliothekban. 1963 nyarán a bécsi Nationalbibliothekban régi magyarországi nyomtatványok után kutathattam. Elsősorban a XVI. századi nyomtatványokat kerestem, mert a *Régi magyar könyvtár* készülő új kiadásának első kötete az 1601 előtti korszakra terjed ki. Kutatásomat igen jól segítette az, hogy a Nationalbibliothekban az elmúlt évek során külön katalógus készült a XVI. századi nyomtatványokról. Ennek összeállítása azonban mechanikusan történt: cédula készült minden nyomtatványról, amelyen az 1501—1600 közötti évszám szerepelt a nyomtatás éveként. Így az évszám nélküli munkákról ennek a katalógusnak a segítségével nem szerezhettünk tudomást. Az a mintegy ötvenezer nyomtatvány azonban, amelyet az említett katalógus tartalmaz, kétségtelenül az oroszlánrészét teszi ki a gazdag gyűjtemény XVI. századi anyagának.

A szakirodalomban megjelent közlések, valamint a Nationalbibliothekkal korábban folytatott levelezés alapján tudtuk 13 db XVI. századi RMK-nyomtatványról (RMK I. 3, 6, 7, 15, 30, 33, 36, 43, 98, 236 és RMK II. 78c¹, 152a, 261a², hogy példánya van Bécsben. Az említett katalógus átnézése alapján most további 25 nyomtatványt sikerült találnom. Ez mind hazai, nem magyar nyelvű nyomtatvány, amelyek közül huszonkettőt (RMK II. 3, 28, 47, 97, 105, 106, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 143, 144, 172, 182, 183, 184e³, 196⁴, 244, 287) ismert már a szakirodalom, de a bécsi példányokról nem tudtunk. Az alábbi három nyomtatvány azonban, amelyekről ma már az Országos Széchényi Könyvtárban mikrofilm áll rendelkezésre, teljességgel ismeretlen volt.

I. CHYABAI Mathias: *Encomium Seruatae Agriae. Anno 1552*. Colosuarini, 1555, Hoffgreuius. [8] lev. — 4°

Eger várának 1552 őszi sikeres védelme azonnal visszhangra talált az irodalomban: TINÓDI Sebestyén már a következő év nyarán megírta az *Eger vár viadaljáról való énekét*.⁵ TINÓDI az éneket 1553 szeptemberében — a nemesség adományozására vonatkozó kérelmével együtt — eljuttatta Bécsbe FERDINÁND királyhoz, aki azt ZSÁMBOKIVAL latinra fordíttatta.⁶

Az egri diadalt latin nyelvű versben CSABAI (CHYABAI) Mátyás is megörökítette. Ennek 1556-ban Wittenbergben megjelent kiadása már korábról ismeretes.⁷ A bécsi Nationalbibliothekban azonban — 38 T 58 jelzet alatt — ránk maradt egy példány a korábbi — feltehetően első — kiadásból, amelyet 1555-ben a kolozsvári HOFFGREFF-nyomdában készítettek. A negyedréti alakú nyomtatvány mindössze nyolc levélből (A⁴B⁴) áll. A címsorok alatt — egy szó eltéréstől eltekintve — ugyanaz a kétsoros vers áll, mint a wittenbergi kiadásban. A címlevél hátlapja üres, majd három lapon a szerző DOBÓ Istvánhoz intézett ajánlása található. Utána 11 lapon — összesen 280 sorban — következik maga a vers. Az utolsó lapon további 12 soros verses ajánlás áll. Némi szövegigazítással ugyanezek a sorok találhatóak a wittenbergi kiadás címlevelének hátlapján is, mint a DOBÓ Istvánnak szóló dedikáció. A kis kiadványt kolofon zárja, ahol a római számokba sajtóhiba csúszott: D. M. LV. áll M. D. LV helyett.

¹ KLEYN, Laurentinus: *Elegia ad Michaellem Cyakium*. S. l. [1558?] Magy. Könyvszle. 1900. 83. l.

² Sztr. II. 2489/37. A két kiadvány (RMK II 78c és II 261a) tulajdonképpen nem is hazai nyomtatvány.

³ FRISCHLIN, Nicodemus: *De ratione instituendi puerum*. Németújvár, 1584. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1959. Bp. 1961. 188. l.

⁴ Claudiopoli: Kraków! Vö. *Magy. Könyvszle*, 1957. 50—51. l.

⁵ DÉZSI Lajos: *Tinódi Sebestyén*. Bp. 1912. 95. l.

⁶ A magyar eredeti Kolozsvárott 1554-ben (RMK I. 33), a latin fordítás nyomtatásban 1558-ban jelent meg Bécsben (RMK III. 448).

⁷ RMK III. 437. — Teljes terjedelmében közölte BODOLA Gyula: *Dobó István a magyar költészetben*. Kolozsvár, 1908. 69—87. l.

Ha a két kiadást összevetjük egymással, akkor már a terjedelemből rögtön kiderül, hogy a két vers nem azonos: a kolozsvári 280 sorával szemben a wittenbergi 650 sorból áll. CSABAI ugyanis a szöveget teljesen átdolgozta: igen sokat bővített, egyes részeket kihagyott, másokat betoldott, sorokat felcserélt, szavakat változtatott stb. Ritkaság, ha nagyobb részt meghagyott (pl. az első kiadás 23—38. sora megtalálható a másodikban mint 81—96. sor). A kolozsvári kiadás formájában is kezdetlegesebb: az egyes részek tipográfiaiilag nem tagoltak, mint a wittenbergiben. Az eltérés a címben is megvan: a második kiadás ebben is lényegesen bővebb.

A kolozsvári kiadásban ránk maradt CSABAI Mátyás ajánlása DOBÓ Istvánnak, amelyet 1554. december elsején írt az Ung megyei Pálóc várában, amely akkor DOBÓÉ volt. Eddig is tudtuk, hogy ő a DOBÓK alumnusa volt, de a wittenbergi egyetemi tanulmányai előtti pálóczi tartózkodása kiegészíti életrajzi adatait.⁸

Külön ki kell térni CSABAI előszavának arra a részére, amelyben a hazai történelmi énekek nyelvével foglalkozik. Szerinte az a körülmény, hogy ezeket mind magyarul írták, hátrányos, mert ez a nyelv annyira elűt a többitől, hogy mások sem írásban, sem szóban nem értik. Ezért ő — miután a hősi cselekedetek hírének széles e világon terjeszteni kívánja — a latin nyelvet választotta. Véleménye szerint, ha az ország megalakulása óta mások is így cselekedtek volna, akkor sokak neve dicsőséggel övezve maradt volna fenn. Érdekes ez az állásfoglalás, hiszen CSABAI anyanyelve magyar („nostra lingua”). Igazi humanista véleménye ez, aki a mindenhol érthető latin nyelven kívánja a maga és az általa megénekelt dicsőségét öregbíteni, illetve megörökíteni.

Már korábban többen is foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy vajon CSABAI ismerte-e TINÓDI énekét Eger vára megvédéséről. SZILÁDY Áron⁹ párhuzamosnak tűnő helyek közlésével látta ezt bizonyítottnak. Ezzel szemben BODOLA Gyula szerint¹⁰ ennek semmi nyoma sem található a versekben. Később a vélemények megoszlottak: PINTÉR Jenő¹¹ SZILÁDY-nak adott igazat, HORVÁTH János¹² szerint nem bizonyos, hogy CSABAI ismerte TINÓDI énekét. Az előszó ismertetett része mintha TINÓDI magyar nyelvű énekére is vonatkoznék. TINÓDI kapcsolatait és tevékenységét ismerve több mint valószínű, hogy 1554 végén DOBÓ pálóczi várában ismerték az ő egeri énekét. Mint láttuk, TINÓDI a verset 1553 nyarán írta, és néhány hétre rá írásban eljuttatta FERDINÁND királynak. ZSÁMBOKI szerint ezzel egyidejűleg olyanok, akiknek közülük volt a vár megvédéséhez (pl. OLÁH Miklós), ugyancsak kaptak belőle másolatot.¹³ Aligha képzelhető el, hogy DOBÓ-nak ne küldött volna TINÓDI egy kézírásos példányt. De CSABAI ha másképpen nem, nyomtatott alakban nyilván hozzájutott ehhez, hiszen a *Chronica* 1554. március végén ki volt már nyomtatva.¹⁴ CSABAI azonban tudatosan külön utat választott, ezt hangsúlyozta a nyelvet illetően előszavában is.

A kis nyomtatványban mindössze két fametszetes könyvdísz található: az egyik a címlapon levő nyomdászjegy, amely a kolozsvári címert *Clausenburg* felirattal ábrázolja, és több más kiadványból is ismeretes.¹⁵ Az ajánlás szövegének *O* iniciáléja pedig más nyomtatványokból ugyancsak jól ismert.¹⁶

⁸ Vö. SZINNYEI II. köt. 44. has. FRANKL Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*. Bp. 1873. 104—105. l. RMKT III. 436. l.

⁹ RMKT III. 436—441. l.

¹⁰ *I. m.* 20—23. l.

¹¹ *Magyar irodalomtörténete*. Bp. 1930. 2. köt. 508. l.

¹² *A reformáció jegyében*. Bp. 1957. 216. l.

¹³ Vö. DÉZSI: *I. m.* 104. l.

¹⁴ Vö. BÓTA László tanulmánya 18. l. a *Chronica* facsimile kiadásához. Bp. 1959.

¹⁵ Vö. SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században*. Bp. 1961. 136—137. l. 1/b nyomdászjegy — XVI. tábla 1. = XVIII. tábla 1.

¹⁶ Vö. SOLTÉSZNÉ: *I. m.* 138. l. = 2. sz. iniciálsorozat.

II. MADER, Valerianus: *Libellus exercitiorum poeseos scholasticorum*. — *Libellus adaptivus*. Galgocii, 1588, Mantskovit. [22], 166, [4] l. — 8°

Ez a kis könyv nyomdatörténeti szempontból hasznosan egészíti ki eddigi ismereteinket, tisztázódik ugyanis MANTSKOVIT Bálint galgóczi működésének ideje, illetve további vándorlásának időpontja.

MANTSKOVIT Detrekőrről 1585-ben települt át Galgócerá. Ez évből két itt készült nyomtatványa maradt ránk (*RMK* II. 185 és *Sztr.* I. 1822). Eddig ismert munkái közül az időrendben következőt, a vizsolyi bibliát (*RMK* I. 236) 1589. február elsején kezdte nyomni. Miután ez a tipográfiai szempontból is igényes munka nyilván jelentős előkészületet igényelt, GULYÁS¹⁷ úgy vélte, hogy talán már 1587 végén Vizsolyban volt. 1587. november 20-án ugyanis a pozsonyi kamara felkérte MANTSKOVITOT mint galgóczi nyomdászt, hogy becsülje fel Nyitrán az elhunyt MOSSÓCZY Zakariás püspök könyvtárát. Miután alig két héttel később mások végezték el a munkát, GULYÁS úgy vélte, hogy a kamara felkérő levele már nem találta MANTSKOVITOT Galgócon. A bécsi Nationalbibliothekből most előkerült kötetet (jelzete ott 35 X 164) azonban 1588-ban Galgócon nyomta MANTSKOVIT, így jogosan feltehető, hogy ő 1585-től 1588-ig ott tartózkodott, és az említett szakértői felkérésnek más okból kifolyólag nem tett vagy nem tudott eleget tenni. A bécsi példányban az első kötéstábla belsejében a szerző kézírásos dedikálása is ránk maradt, amelyet 1588. június 14-én írt Heremias SARTORIUSNAK, a trencsényi iskola igazgatójának. Ezek alapján MADER munkája 1588 első felében készült, és talán MANTSKOVIT utolsó galgóczi nyomdaterméke, hiszen a Vizsolyba való áttelepülés, a műhely berendezése, az új betűk munkabavétele stb. 1589. február elseje előtt még valóban több hónapnyi időt igényelt.

A kis kötet tulajdonképpen latin versgyűjtemény, amelyet Valerianus MADER állított össze iskolai használatra mintegy példatárként. Az első részben (a 130. lappal bezárólag) MADER saját alkalmi költeményeit, míg a második részben (131—166. lapokon) barátai hasonló verseit gyűjtötte egybe. A címlevelet követő ajánlás (az A₂—A₅ leveleken) BALASSA István fiának, Menyhártanak szól, ami arra utal, hogy a nyomdász Detrekőrről, BALASSÁÉK várából Galgócerá történt áttelepülése után is megtartotta azok támogatását.

Valerianus MADER életrajzából — amelyről különben tájékozatlanok vagyunk (SZINNYEI, ZOVÁNYI stb. nem ismeri) — is elárulnak a versek egyet s mást. Így megtudjuk, hogy 1558-ban született (116. l.), és amint ezt mellékeve is tanúsítja, Trencsényben. Apja, Nicolaus trencsényi polgár volt, és 1585-ben halt meg. Két fivére Josephus és Nicolaus volt (124. l.).

A szerző előszava utáni leveleken a MADER művéhez írt kis üdvözlő versek foglalnak helyet. Megállapítható, hogy ezek egy részét később nyomták. Fél ívet, azaz négy levelet csillagos ívjellel, ahogy ezt az őrszavak is bizonyítják, utólag illesztettek az A₇ és A₈ levelek közé. Ezek között az elkésett üdvözlőversek között van Heremias SARTORIUS költeménye is, akinek — mint már említettük — a bécsi példány kézíratos ajánlása is szól.

A kis kötet végén a sajtóhibák jegyzéke áll, amely azonban már csonka: az utolsó (M₄) levelet a ránk maradt példányból kiszakították.

A műben több záródísz és iniciálé található, amelyek jelentős része a későbbi vizsolyi nyomtatványokban előfordul. Így a SOLTÉSZNÉ által 3. és 4. számmal jelölt¹⁸

¹⁷ A *könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 173—174. l. IVÁNYI Béla közlése szerint (*Magy. Könyvszle.*, 1932—34. 53—54. l. és *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon*. Bp. 1932. 100—101. l.) a szepesi kamara 1589 márciusában eljárta RÁKÓCZI Zsigmondnál az „Wyhel“-en tartózkodó menekült nyomdász ügyében. Azonban IVÉNYI egy hibás XVIII. századi másolatot látott: az eredet (Liber expeditionum camerae Scepusiensis 1588—96. 31. l.) „Vysol“ áll. A nyomdász tehát MANTSKOVIT, azonban Galgóceráról való menekülésének oka ma ismeretlen.

¹⁸ *I. m.* 143. l. — XLVIII tábla 9—16.

iniciáلسorozatból a $C (*_{1a})$ és $H (K_{1a})$, illetve $A (A_{6a})$, $S (A_{2a})$ és $V (A_{8a})$ betűk szerepelnek. A három záródísz közül az egyik (A_{8a} és K_{1a})¹⁹ Vizsolyban, majd később Bártfán fordul elő. A másíkról (címlap)²⁰ eddig csupán Bártfán történt felhasználásából tudunk. A harmadik fonatos záródísz ($*_{3a}$) mostanáig ismeretlen volt, ehhez hasonlóak azonban már fordultak elő MANTSKOVIT nyomdájában.²¹

A MADER gyűjteményében szereplő versek keletkezése az 1580. és 1588. év közé esik. A bennük szereplő személyek, vagyis akikhez a költemények szólnak, illetve akik azokat írták, jelentős része trencsényi. A zömükben felvidékieken kívül találunk azonban brassói, kolozsvári stb. személyeket is. Külön tanulmányozást érdemelnek ezek, hiszen számos olyan alak nevét, illetve alkotását, akik latin versek írásával foglalkoztak Magyarországon e korban, csak ez a kis könyv őrizte meg számunkra.

III. ANNA, Fürstin von Waldeck: *Das fürstliche Wurtzgerlein zu Arolsen*. (Giessingen) [Eberau?], 1589, (Mannlin). [40] lev. — 8°

A városnév (Giessingen) és a nyomdász neve (Hans MANNLIN) együttesen kétségtelenül teszik, hogy hazai nyomdáról van szó: Németújvár (Güssing) és MANLIUS (Mannel). A városnév formája azonban szokatlan. Ez ugyanis a latin nyelvű nyomtatványokban „Gyssingae”, „Gissingae”, illetve „Nemetvyvvarini” alakban fordul elő, míg az eddig ismert egyetlen német nyelvű kiadványban²¹ „zu Güssing” áll.²² Több gondot jelent a nyomtatás ideje. A címlapon alul ugyanis „M. D. LXXXIX” évszám áll, ezzel szemben MANLIUS németújvári tevékenységéről csupán az 1582—1584, illetve 1595—1597 közötti évekből tudunk.²³ 1589-ben a sokat vándorló nyomdász Monyorókeréken dolgozott, ahol 1587—1592 között tevékenykedett.²⁴ Jóllehet MANLIUS sok helyen dolgozott, mégsem nagyon lehet feltételezni, hogy több éves monyorókeréki tevékenységét ezért az egy nyomtatványért megszakította volna. A probléma megoldását talán abban kell keresnünk, hogy a címlapon levő évszám csupán az előtte levő sorokra vonatkozik: „Mit einer Vorrede Jeremiae Hombergers, der H. Schrifft Doctoris”. HOMBERGER előszava, amely a kis nyomtatvány 3—9. lapjain található, valóban 1589. február 2-án kelt. Ebben az esetben a kis munka nyomtatására MANLIUS 1595—1597 közötti németújvári működésekor került sor. Ez esetben azonban fel kell tételeznünk egy korábbi kiadást is, mert az ajánlásban HOMBERGER kifejezetten a nyomtatásban kiadott műről beszél, márpedig HOMBERGER 1595. november 5-én²⁵, BERNHARD püspök pedig, akihez az ajánlás szól, 1591. március 11-én²⁶ meghalt. Egy másik — talán valószínűbb — feltevés esetén az évszám a nyomtatás évét is jelenti, de MANLIUS a helységnévként — Monyorókerék helyett — a regensburgi számkivetésben élő HOMBERGER számára ismerősnek csengő „Giessingen”-t használta. Rövid gráci együttlétük után ugyanis MANLIUS Németújvárra távozott, ahol több HOMBERGER-munkát is kinyomtatott²⁷ ezzel a helységnévvvel.

¹⁹ SOLTÉSZNÉ: *I. m.* 143. l. 16. sz. fejléc-záródísz — XLVII tábla lb.

²⁰ SOLTÉSZNÉ: *I. m.* 145 l. 3. sz. fejléc-záródísz — LX tábla 5.

²¹ SOLTÉSZNÉ: *I. m.* XLVI tábla 10 és 13.

²² Vö. *Magy. Könyvszle.* 1955. 114. l.

²³ Általában MANLIUS helyesírása a nyomdahelyet illetőleg is rendkívül szeszélyes, pl. Németlővő az alábbi alakokban szerepel nyomtatványaiban: Sic, Sicz, Siczbe, Siczben, Syczben, Schützing.

²⁴ Vö. GULYÁS: *I. m.* 212—215., 221—222. l.

²⁵ SZABÓ Károly ugyan az egyik helynélküli 1588. évi nyomtatványt (*RMK* II. 203.) „Németújvár” megjelöléssel közli, de ezt Gulyás (*i. m.* 217. l.) helyreigazította.

²⁶ *Allgemeine Deutsche Biographie.* (továbbiakban: ADB) Leipzig, 1889. 50. köt. 460. l.

²⁷ EUBEL III. 264.

²⁸ *RMK* II. 177, 184.

Az eddig ismeretlen MANLIUS-kiadvány tartalmilag meglehetősen messze esik hazánktól és Jeremias HOMBERGER hesseni hazájába vezet. A lutheri tanokat Stájerországban hirdető lelkipásztor ugyanis Fritzlarban született,²⁸ amely félúton fekszik Homberg és Waldeck között, amely neki, illetve a hercegségnek adott nevet. A kis könyvecske szerzője maga ANNA, az özvegy waldecki hercegasszony, aki rövid bevezetőjében kifejtette, hogy miért és miképpen lett LUTHER követője, majd e tanok szellemében foglalja össze — hitvallásszerűen — a főbb hittételekre vonatkozó véleményét.

HOMBERGER, amint ezt előszavában megírta, már 35 évvel korábban (azaz 1554-ben) a hercegasszony udvari papja volt, és a kis munka kéziratát — Dietrich RAPLENBOL mengerighauseni lelkész társaságában — a hercegi levéltárban találta Arolsenben. A kézirat nyomtatásban való megjelentetéséről is HOMBERGER gondoskodott, aki a habsburgi ellenreformáció nyomására 1585 vége óta Grácból Regensburgba kényszerült száműzetésbe. Stájerországi híveivel azonban továbbra is élénk levelezésben állott, és az ottani rendektől rendszeres anyagi támogatást kapott. 1590-ben vissza is tért Grácba, majd 1595-ben a morvaországi Znojmo-ban halt meg.²⁹ A fentiekből feltehető, hogy HOMBERGER kapcsolata MANLIUSSzal — akár közvetlenül, akár gráciák közvetítésével — a továbbiakban is fennmaradt. Ennek bizonyítéka ez a nyomtatvány is.

HOMBERGER ajánlását Bernhard WALDECK grófhhoz, az osnabrücki püspökhöz intézte, akit maga keresztelt még udvari pap korában. BERNHARD püspök ezekben az években fordult el véglegesen Rómától. A püspök unokája volt a kis munka szerzőjének, ANNA hercegasszonynak, akinek életéről viszonylag bőven maradtak ránk romantikus adatok is.³⁰ Eszerint III. FÜLÖP, Waldeck hercege atyai beleegyezés nélkül vette el ANNÁT, Johann KLEVE, Berg und Mark hercege lányát. Ezért az esküvőt jogilag megsemmisítették, és ANNÁT két évig fogságban tartották. Csak ezután (1519-ben) II. MIKSA császár közbeavatkozására tarthatták meg a most már jogilag is elismert esküvőt. III. FÜLÖP 1524-ben vette át Waldeckban az uralkodást, és 1529-től feleségével együtt a lutheránus tanokat vallották magukénak. A hercegasszony 28 évvel élte túl férjét: 1567-ben halt meg.

Az ötíves nyomtatvány (A⁸—E⁸) a már említett ajánlás után már csak ANNA hercegasszony munkáját tartalmazza. A kolofon előtt — 30 × 53 mm méretű — záródísz található, amelyet ugyan MANLIUS nyomtatványából nem ismerünk,³¹ de erős hasonlatosságot mutat e műhely egy másik díszével.³² Az egyetlen ismert példányt e kiadványból a bécsi Nationalbibliothek 80 H 53 jelzet alatt őrzi.

BORSA GEDEON

A Huszár Gál és Török Mihály közötti időszak a debreceni nyomdában. HUSZÁR GÁL debreceni nyomdásztevékenysége, nyomdatermékeinek kronológiai rendje ma már meglehetősen tisztázott. Tudjuk, hogy 1561 elején menekült Kassáról MÉLIUSZ JUHÁSZ Péter városába, és körülbelül a következő év májusáig élt itt, mert 1562 nyarán már a révkomáromi sajkások között folytatja prédikátori tevékenységét.¹

A szűk másfél esztendő kitevő debreceni tartózkodása alatt nem mint lelkipásztor, hanem mint nyomdász működik, mert ma még felderítetlen módon odakerült nyomdász-felszerelése is. Ugyanis Debrecenben ugyanazokkal a betűkkel dolgozik, mint amelyeket

²⁸ ADB 50. köt. 458. l.

²⁹ Vö. ADB 50. köt. 458—461. l.

³⁰ WAGNER, Alfred: *Die Geschichte Waldecks und Pyrmonts*. Bad Wildungen, 1888, 29—30. l.

³¹ SOLTÉSZNÉ: I. m. 142. l.

³² SOLTÉSZNÉ: I. m. LXXII. tábla 11.

¹ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 113—119. l. — BENDA-IRINYI: *A négy száz éves debreceni nyomda*. Bp. 1961. 18—22. l. — Ötvös János: *Huszár Gál mint nyomdász*. Egyháztörténet. 1959. 84—88. l.

Magyaróvárt megjelent könyveiben használt, s amelyeket nyilván Kassára is magával vitt. Debrecenben még az odaérkezése évében, tehát 1561-ben kinyomtatta MÉLIUSZ két munkáját,² a következő évben pedig a harmadikat, az *Aran Tamást*.³ Ez a díszes kivitelű, kissé egyenetlen nyomása ellenére is gyakorlott kézre valló könyv 1562 február végén hagyta el a sajtót, s GULYÁS Pál szerint még biztosan HUSZÁR GÁL munkája.⁴

Az *Aran Tamás* megjelenése után, tehát márciusban még ő fogott bele a kétfajta változatban ismert *Confessio*⁵ nyomásába, mégpedig eléggé zavaros, háborús viszonyok között. A FERDINÁND ellen JÁNOS ZSIGMOND segítségére siető török Debrecen mellett ütött tábornak, s MÉLIUSZ meg is említi a könyv ajánlásában: „a törökök dühe városunkra tört, és munkánkat akadályozta”.⁶ A könyv nyomása híven tükrözi a nehéz időket. Ívről-ívre egyenetlenebb, gondatlanabb, bár ugrásszerű romlást sehol sem lehet megállapítani. Ez utóbbi tényből azt következtethetjük, hogy a mű nyomását még HUSZÁR intézte, s a május táján bekövetkezett távozásáig el is készülhetett vele.

Ez a *Confessio*, mint tudjuk, kétfajta változatban jelent meg. Az egyik az eger-völgyiek hitvallásaként,⁷ az egrieknek FERDINÁNDHOZ és MIKSÁHOZ, majd MÉLIUSZ PÉTERNEK és SZEGEDI GYÖRGYNEK, utána pedig külön CZEGLÉDI GYÖRGYNEK az olvasóhoz intézett ajánlásával, a másik változat pedig a debreceni egyház hitvallásaként⁸ MÉLIUSZ PÉTER és SZEGEDI GYÖRGY előszavával, NÉMETI FERENCNEK ajánlva.

Ezeknek az előszóknak és ajánlásoknak a kiszedésére mindkét változatnál szokás szerint a könyv elkészülte után került sor, amelynél HUSZÁR GÁL már nem volt jelen. Másképp nehezen magyarázható az az ugrásszerű romlás, amely ezeknek a részeknek a szedésében és nyomásában észlelhető. Nem csoda, ha CZEGLÉDI GYÖRGY az ajánlásban a nyomtatók járatlanságára — „infantia typographorum” — hivatkozik, és SZEGEDI GYÖRGY is szükségesnek tartja megjegyezni, hogy a nyomtatók újoncok voltak. Ezenkívül mindketten mentegetőznek, hogy hiányzott a megbízható korrektor is. Ezeket a kefélenyomatra emlékeztető íveket primitív, gyakorlatlan kezek, talán HUSZÁR GÁL helybéli famulusai állították elő.

Az nem téveszthet meg bennünket, hogy a betűk továbbra is HUSZÁR GÁL betűi. Ő ugyanis alighanem csak a patricákat vitte magával, a kiöntött betűket és a matricákat Debrecenben hagyta.⁹ Úgy látszik azonban, hogy sietősen távozott, mert az „i” betű matricáját magával vitte, vagy talán az a zűrzavaros helyzetben elkallódott. Ugyanis ezeken a távozása után szedett lapokon a rendes „i” betű mellett — amelyek nyilván HUSZÁR öntéséből még megmaradtak — megjelenik egy korcs, a rendesnél jóval vékonyabb és 2,2 mm helyett 2,7 mm magas „i” betű, amelyről ráadásul még a pont is sokszor lemarad. Szemmel láthatólag egy házilag, szükségmegoldásként készített primitív matrica szüleménye.

Amikor azután az ívek összefűzésére került a sor, kiderült, hogy a *P* ívből vagy kevesebbet nyomtak, vagy a kinyomott ívek egy része tönkrement. Így jöhetett létre az *Egervölgyi hitvallás*nak az a variánsa, amely jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban található.¹⁰ Ebben ugyanis — a többi példánnyal ellentétben — a *P* ív a korcs „i” betűkkel együtt az ajánlások primitív szedőjének kezéről árukkodik, s ráadásul a lapok sem megfelelő sorrendben következnek, jelölül annak, hogy a kiszedett lapok íven belüli elhelyezését — az ún. „kilövést” — sem gyakorlott mester végezte.

² RMK I. 47. és 46.

³ RMK I. 48.

⁴ I. m. 114—115. l.

⁵ RMK II. 85. és 86.

⁶ BENDA—IRINYI: I. m. 21. l.

⁷ RMK II. 85.

⁸ RMK II. 86.

⁹ Ötvös János: I. m. 87. l.

¹⁰ RMK II. 85. Első példány.

A matrica hiánya folytán megjelenő korcs „i” betű kétségtelen bizonyítékot ad kezünkbe az 1562-i debreceni nyomtatványok elhatárolására: egyrészt, hogy mi származik Huszár Gáltól és mi nem, másrészt, hogy milyen nyomtatványok keltezhetők Debrecenben erre az évre.

SZABÓ Károly 1562-ből az eddig felsorolt debreceni nyomtatványokon kívül még kettőt említ: MÉLIUSZ *Catekizmusát*¹¹ és ugyancsak MÉLIUSZNAK *A kísértet és a bűnös ember párbeszéde*¹² címen számontartott munkáját. GULYÁS az előbbiről — nem láthatván a marosvásárhelyi unikumot — nem tudta megállapítani, hogy ki nyomtatta, az utóbbit pedig az ajánlás kelte (1562. augusztus 31.) alapján már nem Huszár művének tekinti.¹³ MOLNÁR József ezek közül csak a *Catekizmust* vizsgálta, s arra a megállapításra jutott, hogy helyesírása alapján már nem Huszár Gál nyomtatta, hanem valaki más, de nem Török Mihály.¹⁴

A két mű meglevő unikum példányai világosan magukon viselik a Huszár Gál utáni idő jellemző tipográfiai jegyeit. Mindkettőben ott találjuk a korcs „i” betűt. A nyomdatechnika — talán a szerzett gyakorlat révén — valamit javul, de még mindig primitív. A szedő rosszul rakja fel az őrszavakat, pl. ugyanannak a lapnak az utolsó vagy a következő lapnak a második sorához igazodik, máshol beletartozik a szövegbe, vagy helyesírása eltérő. Jellegzetes továbbá mindkét nyomtatványban az ívjelzésekben a pont következetes alkalmazása — pl. „A. iij.” — amely Huszár Gál nyomtatványaiban sohasem fordul elő, s különben is eléggé egyedülálló, tudálékos gyakorlatnak tekinthető.

A kísértet és a bűnös ember párbeszéde című mű alaposabb vizsgálata egyébként megoldott egy másik problémát is, amelyet már SZABÓ Károly felvetett nem sokkal műve megjelenése után.¹⁵ Ő a *Régi magyar könyvtárban* e kiadvány marosvásárhelyi példányát unikumként írta le, s (más címen) felvett egy Debrecenben 1570-ben megjelent második kiadást is.¹⁶ Ennek leírásában hivatkozott egyrészt WESZPRÉMI tekintélyére, aki nemcsak említi az 1570-i kiadást, hanem még idéz is belőle, másrészt pedig úgy tudta, hogy e második kiadásból példány is volt NAGY István könyvtárában. Valóban, e könyvtár LISI és FRANCKE-féle katalógusa¹⁷ 1117. szám alatt felsorolja a művet, „Debreczen 1570” hely és időmegjelöléssel, mint egy kollegátum első tagját (a második tagja MÉLIUSZ 1562-ben megjelent katekizmusa), s az előbbi ismertetéséhez hozzáfűzi, hogy ebben a kiadásban az egyetlen ismert példány. Amikor NAGY István hagyatékának egyes darabjai között a British Museumban ez a példány is felbukkant, SZABÓ Károly megvizsgáltatta, s arra a következtetésre jutott, hogy az 1570-i megjelenés feltételezése nem alapszik meg bízható adatokon. Kifejezte gyanúját, hogy az RMK I. 50-nek marosvásárhelyi és az RMK I. 79-nek londoni csonka példányai egyaránt az 1562-i kiadásból lehetnek, „ezen kérdést azonban csak a két példány összehasonlítása után lehetne eldönteni”. Rá negyed évszázadra KANYARÓ Ferenc¹⁸ minden hivatkozás nélkül újra felsorolja ezt az 1570-i második kiadást, s bár a műnek csak a Marosvásárhelyt levő első kiadású unikumát látta, még azt is tudni véli, hogy a második kiadás „bizonyosan az új időket megillető változtatásokkal” jelent meg.

¹¹ RMK I. 49.

¹² RMK I. 50.

¹³ I. m. 115. l.

¹⁴ MOLNÁR József: *A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527—1576 között*. Bp. 1963. 304. l.

¹⁵ *Régi magyar nyomtatványok egyetlen példányai a British Múzeum könyvtárában*. Magy. Könyvszle. 1880. 219. l.

¹⁶ RMK I. 79.

¹⁷ *Catalogue... d'une... collection... de feu M. Estienne de Nagy...* Leipzig, 1870.

¹⁸ *Mélius ismeretlen és elveszett művei*. Magy. Könyvszle. 1906. 302. l.

SZABÓ érzéke nem csalt. A marosvásárhelyi és londoni példányok mikrofilmjének összevetéséből a címlevél kivételével hiánytalanul előttünk van a mű 1562-i, a HUSZÁR Gál utáni idő jegyeit végig magán viselő kiadása. Egyes levelek mindkét példányban megvannak, s ez a körülmény kétségtelenné teszi az azonosságot. A 8° alakú mű terjedelme ($a_8 - h_4$) 60 számozatlan levél, és a könyv három részből áll. Az első rész, amelynek címlapja (s talán az egész mű közös címlapja) hiányzik, ajánlással kezdődik a címlap verzóján (feltehetőleg NÉMETI Ferencnének) Debrecen, 1562. augusztus 31-i keltezéssel. Ez a rész a kísértet és a bűnös ember párbeszédét tartalmazza, s tart a c_4 verzóig, ahol külön címlap nélkül „Minden fele szwkseges könyörges nec igaz moggya Rőwid sommába” kezdődik, s ez a rész az e_1 verzóján fejeződik be FINIS jelöléssel. Az e_2 levél rektóján új címlap következik: *Az Hítről es az kereziensegrwl valo vetekedes: Christus, S. Peter és Papa. S. Pal.* Ezt követi az ajánlás „Nemeti Ferenczne azzonyomnac” Debrecen, 1562. október 12-i keltezéssel, s ez a rész tart h_{42} -ig, ahol újra a FINIS jelölést találjuk.

A British Museumban levő, címlap nélküli példány meghatározásáról a NAGY István előtti tulajdonos, a régiségeket kedvelő NAGY Gábor (1770—1861) táblabíró az előzéklapon ezt jegyezte be: „Krisztusnak, Szent Péternek, Szent Pálnak és Pápnak egymással való Beszélgetési. Írta Mélius Péter. Debreczenben 1570. 8° Ezen ritka és unicum Exemplár könyvnek czimjét megtaláltam Sándor Könyvesház III. 99. [ide Nagy István betoldotta: „4. lapon N. I.”] Sem a' G Teleky Sánd sem a' Muzeumban nem találattik. . .”

Nem sikerült nyomára bukkanni, hogy milyen forrás alapján írta SZABÓ Károly¹⁹ erről a példányról, hogy ez „az egykor Weszprémi és NAGY Gábor birtokában volt, s most a British Museumban levő csonka példány”. WESZPRÉMI könyvtáráról KÖLCSEY Ferenc azt írja KAZINCZYNAK,²⁰ hogy „ezelőtt mintegy hat évekkel Weszpréminek könyveit elvesztegették”. A levél 1812. januárjában kelt, tehát a könyvet 1806-ban a 36 esztendőes NAGY Gábor valóban megszerezhetette. Ez esetben talán WESZPRÉMI e címlap nélküli példányról csak találmorra írta az 1570-i megjelenést, amelyet tőle vett át SÁNDOR István. SZABÓ Károly erre a megállapításra jutott: „Min alapszik Weszprémi és Sándor István meghatározása, kik e czimlaptalan példányt Debrecen 1570-re helyezték nem tudom, s e meghatározást biztosnak állítani nem merem”.²¹ WESZPRÉMI nagyság- és terjedelemléírása pontosan egyezik ezzel az első kiadással: „in 8. plag. 8°”, vagyis nyolcadréten 8 (a — h) ív. 28 sorban idéz a mű f_{30} és f_4 leveleiről, ezek itt-ott betűben eltérnek ugyan, de szó szerint egyeznek az 1562-i szövegével, és semmiképpen nincs nyoma a KANYARÓ által feltételezett „új időket megillető változtatásoknak.”

Mindezek alapján SZABÓ Károly gyanúját megerősítve nyugodtan állíthatjuk, hogy e műből 1570-ben újabb kiadás nem jelent meg.

SZABÓ Károly a következő debreceni nyomtatványként MÉLIUSZ Magyar prédikációit²² sorolja fel, amelyben már ott áll az új nyomdászmaster, TÖRÖK Mihály neve. Ennek az ajánlása 1563. május 25-én kelt, tehát HUSZÁR Gál távozása után körülbelül egy esztendővel.

Az 1562. és 1563. évre a SZABÓ Károly utáni irodalom — elsősorban KANYARÓ Ferenc²³ — még mintegy tíz debreceni nyomtatványt említ, amelyek közül kettő már SZABÓ Károlynál is szerepel, mint debreceni év nélküli nyomtatvány.

E művek közül csupán a példányban is ismerteket vizsgáljuk, bár szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy a nyomda primitív körülményeinek ismeretében kissé gyanús

¹⁹ Magy. Könyvszle. i. h.

²⁰ Levelezése. 9. köt. 225. l.

²¹ Magy. Könyvszle. i. h.

²² RMK I. 53.

²³ I. m. 1906. 291. l.

ez a bőség. Mielőtt azonban a példányokat szemügyre vennénk, vizsgáljuk meg a TÖRÖK-féle nyomtatványok sajátosságait. Ezek már gyakorlott nyomdászkezet árulnak el. A korcs „i” betű eltűnik, hozzáértő kéz új, HUSZÁR Gál betűinek típusába szépen beillő „i”-t metsz, amelynél csak a ráhelyezett pont kerül magasabbra, s így gondos vizsgálattal jól megkülönböztethető az eredeti, HUSZÁR Gál-féle „i” betűtől. Az egy esztendőös interregnum másik jellegzetessége azonban még a következő években is fel-felbukkan: a római számos ívjelzések elszórtan továbbra is pontozással jelennek meg. Sőt ez a pontozás még a HOFFHALTER impresszumával megjelent nyomtatványokban is kísért, s csak a KOMLÓS András keze alól kikerült művekben tűnik el. Hasonlóképpen nem találjuk HOFFHALTER-nek váradi nyomtatványaiban sem.

Ezeknek az ismereteknek a birtokában vegyük vizsgálat alá azt a három művet, amely a fenti mintegy tíz közül példányban is ránkmaradt — sajnos, mind a három címlap nélkül.

Az egyik MÉLIUSZnak a *A lélek könyve* címen emlegetett munkája.²⁴ A ma már az Országos Széchényi Könyvtárban levő TODORESZKU-féle példányról TRÓCSÁNYI közölte SZILY Kálmán megállapítását, hogy a könyv hátlapján talált kéziratosszámítások szerint 1563-ra tehető a megjelenési ideje.²⁵ ZOVÁNYI szerint biztosan 1566 előtt, valószínűleg 1563-ban jelent meg.²⁶ Soraiból élesen, tisztán ugrik elő az új „i” betű a többi, már kopottabb betű közül. Ívjelzései helyenkint pontozottak. Talán nem tévedünk, ha a TÖRÖK-féle vezetés első termékének tartjuk.

Az *Evangéliumok és epistolák*²⁷ című munka megjelenési ideje nem ennyire tisztázott. SZABÓ Károly év nélkül vette fel, csak annyit említ róla, hogy az *Aran Tamás* betűivel nyomták, s az irodalom ennek alapján hallgatólagosan elfogadta az 1562 táján való megjelenését. A korcs helyett az új „i” betű szerepel benne, váltakozva a HUSZÁR Gál öntéséből megmaradt „i” betűkkel. Nyomása eléggé egyenetlen, ívjelzése arab számmal fut, így a pontozás nem jelentkezhett.

A harmadik mű — *Életnek kufjeje*²⁸ — időbeli elhelyezésével szintén mostohán bánt az irodalom. SZABÓ Károly azt említi róla, hogy egyetlen példánya az *Evangéliumok és epistolák* kötetéhez kolligálva maradt fenn. Ebből HORVÁTH Ignác elég merészen azt következtette, hogy körülbelül azzal egy időben jelent meg²⁹ — holott annak megjelenési ideje is eléggé bizonytalan. Véleménye szerint az ismert három XVI. századi kiadása közül ez a legrégebbi, s megelőzte az 1589-i debreceni kiadást. Sajnos, HUSZÁR Gál másik, kisebb betűtípusával készült, amellyel például *A Szent Pál apostal levelének... magyarázattya*³⁰ című művet nyomták, ívjelzései is arab számmal futnak, így a két jellegzetesség nem ugorhat elő. Valami azonban közeli kapcsolatba hozza az előbbi *Evangéliumok és epistolák* című művel. Mindkettő német anyanyelvű szedőt sejtet: „kerlec, Hogy Mynden Zauaros pochadekot hatra Ha-//gyvvan... ”³¹ A nagy kezdőbetűk bőséges, de indokolatlan használata, az elválasztás mögött megbúvó olvasat — ha-gi-ván — mind magyarul nem tudó német emberre utal, aki hasonló módon — „ho-gi” — választja el a „hogy” kötőszót is.

²⁴ KANYARÓ: *I. m.* 1906. 293. l. A példány OSZK jelzete: *RMK I. 53a.*

²⁵ TRÓCSÁNYI Zoltán: *Egy XVI. századbéli nyomtatványtöredék.* Akad. Ért. 1914. 154. l.

²⁶ ZOVÁNYI Jenő *Cikkei a „Theologiai Lexikon” részére.* Bp. 1940. 300. l.

²⁷ *RMK I. 329.*

²⁸ *RMK I. 330.*

²⁹ *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I. kötetéhez.* Magy. Könyvszle. 1891. 141. l.

³⁰ *RMK I. 47.*

³¹ *RMK I. 330. fol. A_{3a}.*

Ha az irodalom hallgatólagos megegyezése alapján ez utóbbi két munka 1562 táján való megjelenését elfogadjuk, igen érdekes következtetéshez juthatunk. Próbáljuk nyomon követni az eseményeket.

HUSZÁR GÁL — a jelek szerint elég sietősen — 1562 tavaszán otthagyta Debrecent. Távozásának okát sok mindenben keresték,³² de nem figyeltek fel még arra a tényre, hogy HUSZÁR GÁL minden tartózkodási helyén mint prédikátor szerepelt — kivéve Debrecent. Talán MÉLIUSZ nem találta elég képzettnek erre a hivatalra, viszont a nyomdásztevékenység önmagában nem elégítette ki ezt a reformatori buzgalmú férfiút. Révkomáromba megy, ahol könnyen felveheti a kapcsolatot HOFFHALTER Rafael bécsi nyomdással, akitől annak idején a mesterséget megtanulta, s a nyomdászfelszerelést vásárolta. Ötvös bizonyosra veszi, hogy HOFFHALTERnek Debrecenbe költözésében HUSZÁR GÁL szerepét kell keresnünk.³³ A hányatott életű HOFFHALTERről nyugodtan feltételezhetjük, hogy Bécsben állandóan tartott attól: mi lesz, ha protestáns érzülete kiderül? HUSZÁR Gáltól értesül, hogy Debrecen nyomdász nélkül van, s ő a jövőt építve elküldi egyik legényét Debrecenbe, nézzen körül, milyen lehetőségekre lehet számítani MÉLIUSZ városában. Ez a német legény talán még 1562-ben odaérkezve beáll a szakember nélkül botladozó nyomdába, kimetszi az új „i” betűt, s a magyar nyelv ismerete nélkül is segít magyar szövegek — németes — szedésében. Így jelenik meg az *Evangeliumok és epistolák*, valamint az *Életnek kufjeje*. Ekkor kapcsolódik be — talán inkább anyagiakkal, mint szakértelemmel — Török Mihály, átveszi a nyomdát, s mint vezető, ő végzi a korrektúrát. Már ő alatta hagyja el a sajtót a *Lélek könyve*, amelynek helyesírása MOLNÁR szerint³⁴ Török Mihályra enged következtetni.

Közben Bécsben bekövetkezik, amitől HOFFHALTER tartott. 1563-ban még kinyomtat egy könyvet,³⁵ de csakhamar olyan hirtelen kell menekülnie, hogy még nyomdáját is kénytelen otthagyni. Némi kis felszereléssel ismeretlen hányódások után még abban az évben megérkezik családostul Debrecenbe. Hogy 1563-ban már valóban ott volt, az Ötvös szerint biztosra vehető.³⁶ Ugyanis ebben az évben jelenik meg MÉLIUSZ *Magyar prédikációk* című munkája — az első ismert nyomtatvány Török impresszumával — amelynek címlapmetszetében és „A” iniciáléjában szerinte HOFFHALTER műve ismerhető fel. Török és HOFFHALTER kapcsolata még tisztázatlan, mindenesetre 1565-ben két mű HOFFHALTER impresszumával hagyja el a sajtót: *A két Sámuel könyvei*³⁷ és a *Magyar decretum*,³⁸ az utóbbi egy ő általa szerzett vagy inkább készített új betűtípussal. E két mű megjelenése után — ilyen szép nyomtatványok eddig nem jelentek meg Debrecenben — HOFFHALTER még abban az évben otthagyja MÉLIUSZ városát, és tovább költözik Váradra.

Alighanem HOFFHALTER jelenlétével, s nem — mint GULYÁS gondolja³⁹ — Török betegeskedésével magyarázhatjuk meg azt az érdekes jelenséget, hogy a Török névvel együtt jelentkező fellendülés HOFFHALTER távozásával megszakad, noha Török továbbra is a nyomda élén marad. Úgy látszik, hogy a közben betanult legények — köztük az ívjelzéseket pontozó is — nem tudják olyan sikerrel folytatni a vállalkozást.

KELECSÉNYI ÁKOS

³² Vö. BENDA—IRINYI: *I. m.* 21. l.

³³ *Hoffhalter Rafael debreceni nyomdász*. A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1960—1961. Debrecen, 1962. 41. l. Hasonló eredményre jutott már előzőleg SOLTÉSZ Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században*. Bp. 1961. 83. l.

³⁴ *I. m.* 176. l.

³⁵ MAYER, Anton: *Wiens Buchdrucker-Geschichte*. Bd. 1. Wien, 1883. 92. l.

³⁶ *I. m.* 41. l.

³⁷ *RMK* I. 55.

³⁸ *RMK* I. 56.

³⁹ *I. m.* 128. l.

A XVI. századi simándi nyomda. A „rejtélyes” XVI. századi szegedi nyomdával kapcsolatban már említettük,¹ hogy a legújabb irodalomtörténeti kutatás egy eddig ismeretlen XVI. századi nyomdahelyet hozott felszínre. PIRNÁT Antal érdeme, hogy megtalálta azt a közel kétszáz éve kiadott, egykorú levelet, amely hírt ad erről a nyomdáról.

Gotthold Ephraim LESSING a braunschweigi herceg híres wolfenbütteli könyvtárban fedezte fel Adam NEUSER Erdélyben is megfordult heidelbergi „ariánus” prédikátor egyik levelének a másolatát, s azt 1774-ben tanulmány kíséretében ki is adta.² Ez a levél mostanáig ismeretlen volt a magyar irodalom- és nyomdászattörténészek előtt, csak PIRNÁT Antal könyvéből tudtuk meg, hogy az milyen sok értékes, magyar vonatkozású adatot tartalmaz.³

NEUSER ebben a levélben elmondja, hogy — vallási és politikai okokból — hazájából Erdélybe menekült, s 1572-ben Kolozsváron akart letelepedni. Itt azonban különböző vádaskodások, rágalmak miatt nehéz helyzetbe került, ezért DÁVID Ferenc tanácsára egy vitairatot akart nyomtatásban kiadni a maga védelmére. Az erdélyi fejedelem (BÁTHORY István) azonban már eltiltotta az unitárius művek kiadását. DÁVID ezért a török hódoltsági területen (Arad és Gyula között) fekvő Simándra küldte NEUSER-t ajánló levéllel, ahol működött egy nyomda. NEUSER út közben Lugoson találkozott „Pál úrral”, a simándi könyvnyomtatóval. PÁLT ugyanis a román hiten levők olyan helyzetbe hozták, hogy jobbnak látta elhagyni a faluját. NEUSER kívánságának Lugoson nem tudott eleget tenni, mert az is az erdélyi fejedelemhez tartozott, ezért tovább mentek Temesvárra, s vitték magukkal a nyomdát is. Temesvárott azonban NEUSER-nek — a magyar bíró utasítására — jelentkeznie kellett a pasánál, aki gyanúsna találta az idegent és elfogatta, majd amikor az a menekülés reményében áttért a mohamedán hitre, Konstantinápolyba küldte. NEUSER a török fővárosban is fenntartotta kapcsolatait az erdélyi és lengyel unitáriusokkal, s innen írta a LESSING által kiadott „önigazoló” levelet.

A Simándon működő, majd Lugoson át Temesvárra kerülő PÁLT PIRNÁT is KARÁDI Pállal, a nyomdát pedig a korábbi abrudbányai műhellyel azonosítja.⁴ A levélben található utalás valóban egyértelműen KARÁDI Pálra illik: „wurde derohalben mit einer öffentlichen Commendation oder Schreiben des Superintendenten Francisci Davidts abgefertiget zu dem Buchdrucker gen Schiman . . . und ein Prediger daselbst zu Schiman war”. A KARÁDI életére vonatkozó eddigi adatok szerint⁵ ő 1569 őszén vagy 1570 tavaszán Abrudbányáról valóban Simándra került. (SZINNYEI szerint a *Balassi-komédia* miatt kellett Erdélyt elhagynia.⁶) Innen 1572-ben elűzték, s akkor Temesvárott lett prédikátor. Nyilvánvaló így, hogy az abrudbányai nyomdát vitte magával további állomáshelyeire.

KARÁDI a Simándon töltött két esztendő alatt valószínűleg működtette a nyomdáját. Erre utal az is, hogy DÁVID odaküldte NEUSER-t.

Simándon ekkorra már KARÁDI unitárius hitre térítette a lakosságot, s virágzó eklézsiát hozott létre. A városka hitviták színhelyeül is szolgált. ZOVÁNYI szerint⁷ 1570 őszén, KANYARÓ szerint⁸ két ízben is disputáltak a kálvinisták és az unitáriusok. 1570

¹ *A XVI. századi szegedi nyomda kérdése.* Magy. Könyvszle. 1963. 79. évf. 4. sz. 359. l.

² *Zur Geschichte und Literatur. Aus den Schätzen der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel.*

³ *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570er Jahren.* Bp. 1961. 117—127. l. Erre az adatra STOLL Béla hívta fel a figyelmemet.

⁴ *Uo.* 124. l.

⁵ *Cikkei a Theológiai Lexikon részére.* Bp. 1940. 217. l.

⁶ *Magyar írók élete és munkái.* 5. köt. Bp. 1897. 1010—1013. has.

⁷ *I. m.* 409. l.

⁸ KANYARÓ Ferenc: *Melius ismeretlen és elveszett művei.* Magy. Könyvszle. 1906. Új foly. 14. köt. 4. füz. 309. l.

őszén — mindkét forrás szerint — az unitáriusokat BASILIUS István és KARÁDI Pál, a kálvinistákat MELIUS vezette. Az eredménytelen vita után MELIUS 25 tételt adott át BASILIUSnak megválaszolás céljából, arról azonban nem ismerünk adatot, hogy BASILIUS felelt-e ezekre.

KARÁDI és BASILIUS között már a vita előtt is szoros kapcsolat lehetett. 1569—70-ben BASILIUS kezdeményezésére indult több unitárius prédikátor a tiszántúli terület áttérítésére. Ekkor ment át BASILIUS ösztönzésére KARÁDI is Abrudbányáról Simándra.

KARÁDI simándi nyomtatványai közül ez idő szerint nem ismerünk semmit, néhány művet azonban összefüggésbe hozhatunk ezzel a műhellyel. Elsősorban gondolunk BASILIUS István elveszett, csak hírből ismert munkáira.

KANYARÓ Ferenc veti fel⁹ KÉNOSI TÓZSÉR munkája¹⁰ alapján, hogy CZEGLÉDI György és KÁROLI Péter 1569-ben Debrecenben megjelent könyvükben hivatkoznak BASILIUSnak egy magyar nyelvű, *Confessio de Deo Patre, de Jesu Christo et Spiritu Sancto* című művére. Ezt a debreceni nyomda új története a debreceni kiadványok között sorolja fel.¹¹ Ez nyilvánvaló tévedés, hiszen ugyanaz a nyomda nem adhatta ki mind a két fél írását, az unitárius BASILIUS kötete nem jelenhetett meg a kálvinista Debrecen nyomdájában. Ezt a nyomtatványt valószínűleg Gyulafehérváron, de esetleg KARÁDI abrudbányai vagy simándi műhelyében készítették.

KANYARÓ CZEGLÉDI és KÁROLI ugyanazon munkájában egy másik BASILIUS-műre is talált utalást. Ez egy SERVETRől szóló ének, amely szintén 1569-ben jelent meg, s SZABÓ Károly nem ismerte. Ez az elveszett nyomtatvány az előbbihez hasonlóan hozható kapcsolatba az abrudbányai—simándi műhellyel.

A BASILIUS és CZEGLÉDI—KÁROLI közti vita az említett két írás után tovább folytatódott, amint arra KANYARÓ egy másik KÁROLI-műben utalást talált.¹² Ennek a címe — KANYARÓ megállapítása szerint — *Méliusz követőinek három Istent és két Krisztust vallásáról*. Megjelenési helyként Kolozsvárt, időnek pedig 1570-et jelölt meg. ZOVÁNYI¹³ valószínűleg ugyanezt a művet írta le a következő címmel: *Válasz Czeplédi György és Károlyi Péter ellene írt művére*. Szerinte 1569-ben Gyulafehérvárott jelent meg. Az egykorú forrás szűkszavúsága miatt és példány hiányában a kérdést eldönteni nem lehet, a BASILIUS is KARÁDI közti kapcsolat ismeretében felvethetjük azt a lehetőséget is, hogy ez a mű is Abrudbányán vagy Simándon jelent meg.

Ugyanezt mondhatjuk BASILIUS következő, ugyancsak elveszett művéről, amelynek címét KANYARÓ *Az atyáról, fiúról és szent lélekről*-ként említi, s 1570-ben Kolozsvárott megjelentnek jelöli meg. ZOVÁNYI szerint ez a mű 1571-ben készült, ő viszont nem ad megjelenési helyet.

Felmerülhet még egy feltevés. KARÁDI simándi ellentétét a román hiten levőkkel megpróbálhatnánk azzal magyarázni, hogy az a román nyelvű protestáns énekeskönyv, amelynek a töredékét SZTRIPSKY Hiador áztatta ki kötéstáblából,¹⁴ Simándon jelent meg, s a görög keleti egyházi vezetők azért üldözték el KARÁDIT, hogy megakadályozzák a protestáns hitelesítést a román lakosság között. Ez a feltevés azonban megdőlt. SZTRIPSKY szerint ez az énekeskönyv 1570 és 1573 között Váradon HOFFHALTER Rudolf

⁹ *Protestáns vitairatok Melius idejéből*. Magy. Könyvszle. 1896. Új foly. 4. köt. 4. füz. 334. l.

¹⁰ *De typographiis*. 228. l.

¹¹ BENDA Kálmán — IRINYI Károly: *A négyszáz éves debreceni nyomda (1561—1961)*. Bp. 1961. 323. l.

¹² *Uo.*

¹³ *I. m.* 35. l.

¹⁴ SZTRIPSKY Hiador — ALEXICS György: *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban*. Bp. 1911. — *Sztr.* II. 2465/13.

műhelyében készült.¹⁵ A tipográfiai vizsgálat ezt a megállapítást megcáfolja. Az Országos Széchényi Könyvtár a birtokában levő unikum példányt kolozsvári nyomtatványként tartja nyilván (*RMK I. 361/e* szám alatt). Ez a megállapítás a helyes. A román énekeskönyv betűi ugyanis nem egyeznek meg a HOFFHALTER-nyomda típusaival, ellenben teljesen azonosak az egykorú kolozsvári kiadványokéival (pl. *RMK I. 80* vagy *RMK I. 118*). Nincsen azonosság a kérdéses töredék és a KARÁDI-nyomda egyetlen ismert kiadványa, a *Balassi-komédia* típusai között sem. Nem jelenhetett meg a román énekeskönyv Simándon azért sem, mert az nem unitárius, hanem kálvinista felfogást mutat.¹⁶

A KARÁDI-műhely kiadványaival kapcsolatos találgatásainkkal azokat a lehetőségeket igyekeztünk felsorolni, amelyek felmerülhetnek, bár bizonyításukra vagy cáfolásukra egyelőre nincsen módunk.

A KARÁDI-nyomda temesvári működéséről NEUSER semmiféle adatot sem őrzött meg számunkra. Nem tudjuk tehát, hogy KARÁDI ott egyáltalán üzembe helyezte-e műhelyét.

A nyomda későbbi sorsával kapcsolatba hozható SOLTÉSZ Zoltánné egy adata.¹⁷ Ő ugyanis a KARÁDI-műhely *M* iniciáléját megtalálta az 1573-ban működött eperjesi nyomda egyetlen fennmaradt termékében.¹⁸ A két nyomda betűanyagának összevetésével azonban semmiféle egyezést nem sikerült megállapítani. Az iniciálénak Temesvárról, az unitárius KARÁDI-nyomdából a távoli, lutheránus eperjesi műhelybe kerülését SOLTÉSZ Zoltánné sem tudja megmagyarázni, s most sem juthatunk előbbre a probléma megoldásában. A két műhely közötti esetleges összefüggés csak további adatok előkerülésétől remélhető.

A PIRNÁT Antal által feltárt adatok tehát a XVI. századi magyarországi nyomdahelyek számát mindenesetre gyarapították eggyel, s végleg eloszlattak minden kétséget a felől, hogy a *Balassi-komédiát* valóban Abrudbányán nyomtatták. A simándi nyomda léte végül most már Magyarország területéről is szolgáltat bizonyítékot TRÓCSÁNYI Zoltán 1943-i megállapításához,¹⁹ hogy a törökök a hódoltsági területen megtűrték a keresztény és zsidó nyomdákat, bár maguk csak 1720-tól éltek GUTENBERG találmányával. A simándi nyomda termékei közül egyelőre nem ismerünk egyet sem, a lehetőségek felsorolásával azonban fel akartuk hívni a figyelmet a simándi nyomdára, hogy a még meghatározatlan XVI. századi művek (esetleg töredékek) vizsgálatakor számításba vegyék kutatóink ezt a műhelyt is.

DÖRNYEI SÁNDOR

¹⁵ *I. m.* 142. l.

¹⁶ *Uo.* 135. l.

¹⁷ *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században.* Bp. 1961. 118. l.

¹⁸ *RMK II.* 131.

¹⁹ *Magyar és szláv nyomdák a XV–XVI. században.* Magy. Könyvszle. 1943. 3. foly. 67. év. 3. füz. 268. l.

FIGYELŐ

Melich János (1872—1963). A magyar könyvtárosok és nyelvészek Nestorára emlékezve, sokrétű életpályájának főleg két oldalát szeretnénk méltatni. Minket ugyan elsősorban könyvtárosi munkássága érdekel, hiszen életpályáját is a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában kezdte, — de tudósi pályája legkimagaslóbb érdemei a nyelvtudomány terén ragyognak, s meg kell emlékeznünk akadémikus múltjáról is.

SZINNYEI József kétszer is ajánlotta a fiatal középiskolai tanárt akadémiai tagságra, előbb 1900-ban, majd 1902-ben, amikor a kellő szavazat-többséggel meg is választották levelező taggá, végül 1920-ban rendes taggá. Többéves tudományos múltja és többszörös kisebb-nagyobb akadémiai jutalomdíja érdekesítette az akadémikus rangra, előbb a *Német vendégszókrol* s a gyöngyösi latin—magyar kódexről írt műveiért a SÁMUEL-féle jutalomdíjat kapván az Akadémiától, aztán a *nagyjutalmat* (200 aranyat) két ízben is (1906-ban a szláv jövevényszavakról, 1930-ban a szláv filológia professzora, de mindig elsősorban a magyar nyelvészetet érdekelte, s méltán nevezte élete főművének a még 1914-ben elkezdett *Magyar etymológiai szótár*at, amelynek első 11 füzetét GOMBOCZ Zoltánnal együtt írta. Ennek halála után a további teljes szótárat egyedül MELICH János állította össze, és a 17. füzetig nyomtatásban is kiadhatta. A különleges szedést igénylő munka roppant nyomdai költségeit az Akadémia csupán a VIGYÁZÓ-féle alapítvány jövedelméből tudta előteremteni. Kár, hogy a világháború megakadályozta a G betű utáni rész kiadását, és így csupán MELICH kéziratában maradt hátra élete főműve, amelynek anyagában minden eddigi (több száz) kisebb nyelvészeti cikke és nagyobb tanulmánykötete eredményei mintegy leszűrve, együtt találhatók: a nyelvészettel érintkező néprajzi és művelődéstörténeti adalékokkal.

Évtizedeken át részt vett az ún. névmagyarosítási akcióban, KNIEZSA István akadémikus-társával együtt mint a főhatósághoz befutó névfelvételi kérelmek nyelvszakértője. Kéziratukban ma is meglevő alfabetikus céduláik mindenkorra értékes forrásai maradnak a névtörténeti kutatóknak. 1935-ben az I. osztály (nyelv- és széptudományok osztálya) elnökévé, majd igazgatósági taggá választották, ebben a minőségében is hatékonyan folyt bele a közel húszezer holdas VIGYÁZÓ-vagyon jövedelmének célszerű felhasználásába: kiadványok nyomtatási költségeire s az akadémiai alkalmazottak fizetés-javítására. Különösen a könyvtárosok anyagi ellátása ügyét viselte szíven.

Még múzeumi könyvtárosi korszakában jelentek meg művei: a *Szófiai nemzeti könyvtár kéziratainak katalógusa*, majd a *Népkönyvtárak jegyzéke*inek alapos bírálatai és különféle bibliográfiákról írt ismertetései a *Magyar Könyvszemle* és más szakfolyóiratok hasábjain. A régi magyar nyelvemlékek kor-megállapításában rendkívüli jelentőségű munkát végzett, hogy csak a *Bécsi, Müncheni, Jordánszky-, Érdy-, Kolozsvári, Besztercei és Gyöngyösi kódexeket* említsük, amelyeket természetesen elsősorban nyelvészeti szempontból vizsgált. Valamennyi munkájából előtűnik a könyvek szeretete és igazi könyv

táros vénája. Két legrégibb magyar nyomtatványunk (HEGENDORF, illetve HEYDEN 1530 körüli művei) hasonló kiadását MELICH rendezte sajtó alá és írt hozzájuk értékes bevezető tanulmányokat, nyomdatörténetileg is fontos megállapításokkal.

Akadémiai főkönyvtárnokká 1943 tavaszán választották, SZINNYEI József elhunytá után. Első dolga volt a már évtizedek óta elhanyagolt Akadémiai Könyvtár modernizálása, helyiségeinek bővítése, a háromsoros könyvpolcok részbeni felszámolása, katalógizálatlan könyvek és kéziratok kötegeinek leltározása stb. Terveinek kivitelében azonban megakadályozta a főváros bombázása, s így a könyvtári kincsek elrejtésének mindennél fontosabb gondja is reá szakadt. Ritka könyveink és folyóirataink fényképeztetését folytatta, majd 1943 őszétől irányította a legféltettebb anyagnak az akadémiai pincék beton-hordóiba való leszállítását, és a közel hatezer kötetnyi régi magyar könyvek, kódexek, muzeális tárgyak és kéziratok (GOETHE-, VÖRÖSMARTY-, SZÉCHENYI-szobák anyagából) ládába való csomagoltatását. Ezekből 10 hatalmas ládát a Nemzeti Múzeum, húszat pedig a Nemzeti Bank bombabiztos pincéibe szállítottak, az utóbbiakat azonban (az Akadémia megkérdezése nélkül) 1944 novemberében a Bank akkori nyilas elnöksége elvitte, az állam aranyfedezetével együtt, Ausztriába (ld. *Akad. Ért.* 478. sz. 6. és köv. l.).

Kereken két évig semmit sem tudtunk a Könyvtár legféltettebb kincseiről, amidőn végre 1946 nyarán közölte a bank-vezetőség, hogy a ládák sértetlenül, pecséteik érintetlenül maradván, megkerültek egy falucska határában az amerikai zónában, s bármikor átvehetők. ... Midőn a ládákat behozták az Akadémia romos udvarába, MELICH János örömkönnyekeket sírt.

GyÖRKÖSY Alajos és SIMONYI Dezső irányításával folyt a ládák kicsomagolása és az értékes anyag helyrerakása elárvult polcaikra és szekrényeikbe, — minthogy időközben, 1947-ben MELICH lemondott vezetői állásáról. Így már nem vehetett részt az Akadémiai Könyvtár helyiségei és bútorzata felújítási munkálataiban sem, de szellemi frissességét még több mint egy évtizeden át megőrizve, nyelvészeti tanulmányokat írt, és *Etimológiai szótára* befejező részeit tisztáztatta, sőt az akadémiai ülések némelyikére is eljárt mint tanácskozó tag és a nyelvészeti tudományok doktora.

Emlékét mindig kegyelettel őrizzük!

GERGELY PÁL

Komjáthy Aladár (1894—1963). Pályáját a matematika és fizika szakelőadójaként a budapesti Egyetemi Könyvtárban kezdte. Mivel ezt az első kinevezését a Tanácsköztársaság Közoktatásiügyi Népbiztosságától kapta, a tehetséges fiatal matematikus a Tanácsköztársaság bukása után arra kényszerült, hogy hivatalnoki állást vállaljon. Az Akadémia újjászervezése után ismét könyvtári munkakörbe került: az Akadémiai Könyvtár szerzeményezési osztályának megszervezésével és vezetésével bízták meg. Időközben, 1946-ban, 1919-i kinevezése alapján rehabilitálták.

KOMJÁTHY Aladár két szellemi világtájban volt alkotó: alkotó a művészetben és a tudományban. Költő volt és matematikus, de az elméleti fizika és a tudománytörténet területén is publikált értékes tanulmányokat. A matematika a logikához és a filozófiához, az irodalom pedig a lélektanhoz vezette el. E magas hőfokú szellemi életnek olyan nagy első ihletője és irányítója volt, mint BABITS Mihály, aki mint úpesti tanár felfigyelt a tehetséges és tudásra vágyó diákra és mindvégig hú, atyai barátságába fogadta.

E sokrétű oktató tevékenységnek futólagos tanulmányozása is egy minden írásában megnyilvánuló alapmagatartás felismeréséhez vezet, ez pedig a mély erkölcsi komolyság és az emberiség sorsát legközelebből érintő kérdések iránti szenvedélyes érdeklődés. Ezért küszködött igényes és komorfényű gondolati lírájában az emberi lét legnagyobb kérdései-

vel, ezért foglalkozott a fizikának azokkal a problémáival, amelyek mind a technikai haladás, mind a modern világnézet kialakítása szempontjából a legfontosabbak.

Ez a magatartás jellemezte könyvtárosi tevékenységét is. Könyvtári munkáját mint alkotó tevékenységet fogta fel és úgy is gyakorolta. Amikor 1950-ben megbízták az Akadémiai Könyvtár állományának fejlesztésével, akkor tulajdonképpen egy halott vagy legalábbis több évtizede tetszhalott könyvgyűjtemény feltámasztását tették feladatává. KOMJÁTHY Aladárban megvolt minden adottság ahhoz, hogy ezt a feladatot aránylag rövid idő alatt megoldja: az európai kultúra minden kincsét magába foglaló műveltség, a rendkívül gyors tájékozódó képesség, a munkatársait gyakran csodálatba ejtő emlékezőtehetség és a törekeny testalkatához képest meglepően nagy munkabírás. Nem felejtjük el, akik ebben az időben találkozhattunk vele, azt a szikrázó lelkesedést és örömet, amellyel belevetette magát a munkába. Azt a lehetőséget, amelyet a magyar nép egy régi tudományos intézményünk felélesztéséhez nyújtott, nagymértékben KOMJÁTHY Aladár munkája váltotta élő valósággá.

Mi jellemezte KOMJÁTHY Aladár könyvtárépítő munkáját? Egyrészt a nagyvonalú sokoldalúság: szükség volt erre abban az időben, amikor a háborús évek izoláltsága után végre mód nyílt arra, hogy a magyar tudósok felmérhessék a tudomány helyzetét a nagyvilágban. — Másrészt biztos érzék a kutatás azon területeinek a felismerésére, amelyeken valami új van keletkezőben, amelyeken egy-egy zseniális kezdeményezés nyomán teljesen új kutatási ágazatok fejlődnek ki. E kutatási területek szakirodalmának erőteljes beszerzésével alkalmassá tette a több évtizeden át alig fejlesztett könyvállományt arra, hogy nemcsak a jelen, hanem többször a később meginduló magyar kutatásoknak is első könyvtári bázisa legyen. A tudományok belső fejlődési tendenciáinak mély ismerete tette őt képessé arra, hogy közvetve az akadémiai kutatóintézeti hálózat távlati könyvtári szükségleteiről is gondoskodjék olyan területeken is, ahol a kutatóintézet még csak tervezési stádiumban volt: elég itt csak a kibernetika, az izotópkutatások, a lélektan, a szociológia stb. terén végzett állományfejlesztési tevékenységére utalni.

KOMJÁTHY Aladár 1957 elején nyugugalomba vonult ugyan, de mint a matematika, a természettudományok és a filozófia szerződéses szakreferense haláláig folytatta munkáját változatlanul magas színvonalon; összesen tehát 14 éven át építette az MTA Könyvtára állományát az intézmény fejlődésének egyik jelentős, ha ugyan eddig nem legjelentősebb korszakában. Az általa kialakított modern könyvgyűjtemény, véleményünk szerint, élete utolsó korszakának legjelentősebb alkotása, amelyen úgyszólván halála napjáig és utolsó éveinek betegségei ellenére is állandóan munkálkodott.

Magas szellemi és erkölcsi kvalitásaival vonzó emberi vonások párosultak. Szerette a fiatalokat; tudását, tapasztalatait mindig szívesen osztotta meg kollégáival. Emlékét kegyelettel és szeretettel megőrizzük.

KENÉZ ERNŐ

Varró István emléke. (Nagykanizsa, 1878. márc. 17—Chicago, 1963. szept. 13.) Nincsenek különösen megrázó fordulatok ebben a hosszú életben, amelyet ő maga — még utolsó napjaiban is — kivételesen szépnek és gazdagnak tartott. Hosszú munkássága után nem maradt könyvtárnyi munka, nem túl számos a megjelent műveinek sora: egészében tekintve mégsem fecsérelte el életét. Lexikonaink mint alapos közgazdasági műveltséggel rendelkező, jogvégzett kamarai titkárt, könyvtárost, szerkesztőt és kiváló bibliográfust tartják számon. Ez igaz, természetesen, de az igazság nem csak ennyi. VARRÓ István tanítómestere volt százaknak anélkül, hogy ezt valami nagyképzéssel sajátos hivatásának tekintette volna. Mindazt, amit az emberi elme alkotott, nagy egységben látta, főleg a kultúra és a társadalom kapcsolatára, összefüggéseire figyelve, a jelenségek

kölcsönhatására élezett szemmel, amelyet specializálódás nem korlátozott, tekintélytisztelet nem feszélyezett. Szellemi alkotásának gyökerei mélyen belenyúlnek a XIX. század végi radikális liberalizmus talajába, bár tudjuk: szeretett volna túllépni ezen.

VARRÓ István egyetemi tanulmányait Pesten végezte, és hosszú utazások után itt telepedett le mint újságíró. 1906 óta kereskedelmi kamarai titkár, később a SZABÓ Ervin szervezte kamarai könyvtár vezetője lett. Közben előadója a műegyetem közgazdasági fakultásának, majd a Világkereskedelmi (később Közgazdasági) Főiskola tanára. Eleinte munkásvédelemmel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott, beleértve a nők és fiatalok munkafoglalkoztatásának kívánalmait. Tanulmányait magyar és német nyelven is megjelentette, és ezek sok tekintetben törvényelőkészítő kihatásúak voltak (*A munkásvédelmi törvények végrehajtása Magyarországon*. Bp. 1908. — *Die Durchführung der Arbeiterschutzgesetze in Ungarn*. Jena, 1908. — *Die Regelung der Maximalarbeitszeit der Frauen und der Jugendlichen in Betrieben mit zehn oder mehr Arbeitern*. Jena, 1909.). 1909-től szerkeszti a hazai társadalomtudományi bibliográfiát, majd bibliográfiát készít a háború előtti évek egyik fenyegető gazdasági tünetéről, az inflációról (*Magyar társadalomtudományi bibliográfia 1909-ről, illetve 1910-ről*. — *A drágaság bibliográfiája*. Bp. 1912. TONELLI Sándorral együtt). Foglalkozik a lakásügy kérdésének társadalmi vonatkozásaival és az élelmiszerhamisítással kapcsolatos törvényekkel (*A lakásügy rendezésének előkészületei*. Bp. 1913. — *Magyar élelmiszertörvények*. 1. köt. Bp. 1913. VÁGÓ Józseffel együtt).

E súlyos és részben hivatali tevékenységével kapcsolatos kérdésektől távolodva mintegy pihenőként foglalkozik közben irodalmi munkássággal. LAMBRECHT Kálmánnal együtt kiadja a hazai anekdotakincset, e máig fontos alapot jelentő gyűjteményt (*A világ-irodalom anekdotakincse*. Corpus Hungaricarum anecdotarum et raritatum. 1—2. köt. Bp. 1922) és szerkeszti a *Világirodalom Könyvtárt*, NIETZSCHÉ fordít. A szerveződő Közgazdasági Főiskola oktatási problémáival kapcsolatban 1913—1915 közt négy tanulmányt tesz közzé a *Közgazdasági Szemlében*. Mindezek, és még számos nem említett — esetleg be sem fejezett — munkája mind szorosabbra vonta kapcsolatait azokkal a barátaival és társaival, akik a fehér terror éveiben új kiút építésére szövetkeztek. A felosztott Társadalomtudományi Társaság még itthon maradt tagjait gyűjtötte maga köré, a szociológia kérdéseivel foglalkozók legjavát. 1926-ban *Századunk* címmel a régi *Huszádik Század* munkáját folytató folyóiratot indítanak; ennek szerkesztője, lelke CSÉCSY Imrével VARRÓ István volt. Fontos, talán legfontosabb feladatának érezte ezt a szerkesztői munkát.

Mélységes tisztelet élt benne az írott szó iránt, talán ez a főoka annak, hogy aránylag kevés munkáját jelentette meg: soha sem volt megelégedve teljesítményével. Az igényesség, a tisztelet minden alkotómunka iránt nemcsak tökéletesség utáni szomjúságot okozott, hanem számos módszerbeli és elméleti kérdést is előtérbe állított. Ezzel még szorosabbra fűződtek a baráti szálak azokhoz, akikben hasonló igény élt. Közülük csupán BERÉNY Róbert, FÜST Milán és WEINER Leó nevét említem, akikkel mindvégig fenntartotta kapcsolatait, és akik — más és más művészeti területen dolgozva — sok tekintetben rokon magatartást mutattak. Ez a kissé utópisztikus vágy a tökéletesség felé, ha nem is bizonyult az alkotás rúgójának, soha véget nem érő eszmecserék, harcos viták kialakulását mozgította elő. Olyan komolyan, annyi felelősséggel, sokszor annyi játékos bájjal vitatkozni művészet és irodalom végső kérdéseiről sehol sem lehetett, mint e körben. Nem kellett senkit sem tisztelni, semmit sem kímélni, csak a mindig feltételezett kölcsönös jószándékot.

Ahhoz, hogy ezt a sajátos és alig meghatározható, vezető szerepet betöltse, rendkívüli emlékező tehetségre volt szükség. VARRÓ István valóban bámulatos memóriával rendelkezett, különféle területről származó ismeretanyagot tudott elraktározni és a nála megszokott szenvedélyességgel alkalomadtán felhasználni. Kifogyhatatlan volt történeteiben: az elmúlt évszázadnak alig volt szereplője, eseménye, alkotása, amelyet valamely

úton, valamely fordulójában, legszemélyesebb élménnyel meg ne közelített volna. Ez a polihisztorság, amely jellemezte és amelyet színes és érdekes egyéniségének szövedéke tett hitelessé, éppoly mélyen benne gyökerezik a XIX. század utolsó harmadában, mint VARRÓ István egész egyénisége. És mégsem szűnt meg soha új és új területek, más és más emberek iránt érdeklődni. Amikor a fasizmus súlyosbodása elől — főleg családja érdekében — Chicagóba költözött: valahogyan befejezte életét. Soha nem vált amerikaivá, hazai könyveket olvasott, széles körű levelezést folytatott. Néhány évvel ezelőtt rábírtuk emlékiratait összeállítására. Hozzákezdett, de rohamosan hanyatló egészsége miatt már nem volt kedve és ereje elkészítéséhez. Vázlatai sem maradtak ránk, legfeljebb egy-egy kidolgozott részlet fog még előkerülni. Ilyen érdekes résztanulmány volt az is, amely SZABÓ Ervin és a kamarai könyvtár kapcsolatával foglalkozva, néhány év előtt e folyóirat hasábjain jelent meg (*Magyar Könyvszemle*. 1960. 76. évf. 183—193. l.). Talán gazdagodunk még néhány hasonló „töredékekkel”, amelyek segítenének színes és vonzó egyéniségét megleleveníteni. Ennek segítségével majd nemcsak azok számára marad egyénisége felejtethetlen, akik személyesen ismerték.

ZÁDOR ANNA

Budapest történetének bibliográfiája II. kötete. Az egész világon, de különösen a szocialista országokban élénkül a helyismereti kutatómunka. Nálunk is tapasztalható az utóbbi években kisebb fellendülés, egyelőre azonban — kellő támogatás híján — eléggé szórványosan. Éppen ezért igen nagyra értékelhetjük a Fővárosi Tanács támogatását, amely lehetővé tette, hogy ez a bibliográfia megjelenhessék.

A 90 000—100 000 címszavas várostörténeti bibliográfia gondolata az elmúlt év tavaszán váratlanul elhunyt ZOLTÁN Józseftől származott. A nagy munkát haláláig ő irányította. A kötetek tartalma vázlatosan a következő lesz:

Az I. kötet tartalmazza Budapest történetének irodalmát a legrégebb kortól 1686-ig, Buda visszavívásáig.

A további kötetek pedig az 1686 utáni idők irodalmát tartalmazzák a következő tagolásban:

II. kötet : Általános művek, városfejlődés, egészségügy, Budapest fürdőváros.

III. kötet : Gazdaság. (Ipar, kereskedelem, közlekedés, bányászat, mezőgazdaság, pénzügy.)

IV. kötet : Társadalom. (Statisztika, demográfia, nemzetiségek, társadalmi osztályok, társadalmi élet, néprajz, sport, idegenforgalom.)

V. kötet : Politika és közigazgatás. (Forradalmak, munkásmozgalmak, politikai és katonai események, várospolitikai, városi közigazgatás stb.)

VI. kötet : Kultúra. (Oktatás, iskolák, tudomány, tudományos intézetek, irodalom, sajtó, színművészet, zene, képzőművészet, iparművészet stb.)

VII. kötet : Mutatók. (Betűrendes, szak, hely, név és tárgy, intézmény stb.)

Mivel az 1686-ig terjedő időszakról a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárnak egy korábbi kiadású és használható bibliográfiája van, úgy döntöttünk, hogy az I. kötet kiadása kevésbé sürgős, mint a további hat köteté.

A bibliográfia méretei szokatlanul nagyok, s még világviszonylatban sem jelentkezett egyetlen város sem saját irodalmának ilyen gazdag feltárásával. Gustaw GUGITZ bibliográfiája (*Bibliographie zur Geschichte und Stadtkunde von Wien*) 1947-től 1958-ig folyamatosan jelent meg négy kötetben és 17 000 számozott tételt tartalmaz, amelyet sok számozatlan adat egészít ki. A másik jelentős várostörténeti bibliográfia, a demokratikus Berlin városi könyvtára által füzetekben folyamatosan közölt és ebben az évben három kötetben megjelenő *Unser Berlin in Buch und Zeitschrift* ugyancsak 17 000 tétéles.

Az összehasonlításakor leginkább szembevetű a méretek nagy eltérése, hiszen bármelyiknél ötszörösen nagyobb a mi bibliográfiánk. Mindjárt hozzá kell tennem, hogy nem

a méretek versenyének eredménye bibliográfiánk nagy terjedelme. Az eltérés onnan adódik, hogy mi nemcsak a könyvekre, illetve monografikus művekre és jelentősebb terjedelmű folyóirataikra szorítkoztunk, hanem figyelembe vettük a helyismereti kutatás és mindenféle történelmi kutatás számára nélkülözhetetlen sajtóanyagot is.

Anyaggyűjtésünk alapjául a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapesti Gyűjteményének állománya szolgált, de figyelembe vettük könyvtárunk egyéb, és más könyvtárak könyvanyagát is. 50 000 kötetet, nagy mennyiségű egyéb nyomtatványt, 1200-féle napilapot és folyóiratot néztünk át. Elsősorban tehát a folyóiratokból és napilapokból adódott a mennyiségi növekedés, amely azonban lényeges minőségi javulást is eredményezett.

A 2000 éves város gazdagon kínálkozó irodalmából válogattuk össze anyagunkat, s gyakran nagy erőfeszítéseket tettünk, hogy a tervezett méreten ne lépjünk túl, mert célunk nem a teljesség, hanem a gazdagságával is jól áttekinthető válogatott irodalom közrebocsátása volt. E szándékunk megvalósulását véglegesen csak a használat dönti el, de tapasztalataink máris vannak, hiszen az anyaggyűjtéssel egyidőben szerkesztett bibliográfia már kézirat formájában is a Budapesti Gyűjtemény tájékoztató munkájának nélkülözhetetlen segédeszköze lett. Az itt szerzett tapasztalatok igen biztatóak.

Másik célunk volt az, hogy a nagy mennyiségű irodalmat a lehető legjobban főlárjuk, ezért az egyes tételeket annotációkkal láttuk el, s a monografikus művek rejtett adatait analitikus formában emeltük ki. A betű- és időrendben elhelyezett anyag használhatóvá vált nemcsak a kutatóknak, hanem Budapest történetével bármilyen fokon foglalkozó olvasók számára is.

A most kiadott II. kötetről még annyit kell megemlíteni, hogy három teljesen különálló nagy részből áll. Mindegyik külön kötetbe kívánczolt volna, de a három téma terjedelme együttesen adott ki egy kötetet. Felosztása:

1. Budapestre vonatkozó általános művek, városleírás, egyes városrészek, cím-, lak- és utcajegyzékek, Budapest környéke, a főváros egyesítése, utak, utcák, terek, lépcsők, sétányok, városfejlődést visszavetítő tényezők stb.

2. Egészségügy. Szabályrendeletek, anya- és gyermekegészségügy, betegségek, gyógyszerek, gyógy módok, közegészségügyi intézmények, köztisztaság, temetkezés stb.

3. Budapest fürdőváros: fürdők, strandok, dunai uszodák, források, kutak stb. Az anyag gazdagságának illusztrálására tovább bontottuk *A város fejlődését visszavetítő tényezők* című fejezetet:

a) Elemi csapások általában: földrengés, tűzvész, tűzoltás.

b) Árvizek 1838 előtt, az 1838-i nagy árvíz, árvizek 1838 után, árvízvédelem, víz-szabályozás, Duna-szabályozás, patakok, árkok stb.

c) Háborús károk.

A logikus rendben kialakított tematikán belül az anyag elrendezésében a következő szabályokat érvényesítettük: A téma elejére kerültek a bibliográfiák betűrendben, utána a szabályrendeletek (törvények, rendeletek, rendelettervezetek stb.) időrendben, azután a téma általános összefoglaló művei betűrendben és végül a részletek időrendben. Ettől a rendtől csak olyankor tértünk el, ha az anyag ezt szükségessé tette.

Az előszót és a folyóirat-, ill. az általános rövidítési jegyzéket nem kötöttük hozzá a kötethez, mert az az első kötetbe kívánczolt. Szándékunk, hogy az I. kötetben ezt is a tartalommutatóhoz hasonlóan öt nyelven ismételtelen közreadjuk.

A bibliográfiából 500 példányt a külföldi nagy könyvtáraknak, városi könyvtáraknak és várostörténeti múzeumoknak juttatunk el, a megmaradó 500 példány pedig a magyar könyvtárak és kutatók rendelkezésére áll.

1964-től kezdve évenként két kötetet adunk ki: 1964-ben a III. és IV., 1965-ben az V. és VI., 1966-ban pedig az I. és a VII. kötet jelenik meg.

A nagy figyelmet, pontosságot és türelmet követelő munka szerénységre tanította a bibliográfia munkatársait. Ezzel a szerénységgel, de a legnagyobb segítőkészséggel adjuk át munkánk eredményének hetedrészét. Tudjuk, hogy kötetünk méreteinek megfelelően hordozza hibáit is, de ezek jelentős részének kiküszöbölése a további kötetekben talán sikerülni fog. Munkánk legnagyobb elismerését abban látnók, ha — célkitűzéseinknek megfelelően — mindenfajta Budapest történeti kutatás és anyaggyűjtés alapjául szolgálhatna, s ugyanakkor módszertani segítséget nyújtana a megyei, vidéki városi, esetleg a külföldi könyvtárak hasonló jellegű munkájához.

BERZA LÁSZLÓ

Az örmény és grúz címek átírásáról. Tudományos könyvtáraink címátírási gyakorlatában elsősorban szótárak, nyelvészeti, szépirodalmi és történelmi munkák adódnak örmény vagy grúz nyelven, s ezek átírási kérdéseit a nemzetközi fonetikai jelzéseknek megfelelően törekedtek megoldani az ilyen feladatokkal szembekerülő kartársak. Előfordul azonban, hogy a természettudományok vagy az alkalmazott tudományok területén is (technika, ipar, mezőgazdaság, orvostudomány stb.) találkozunk örmény és grúz kiadású, leginkább kétnyelvű munkákkal, s a kiadás helye miatt nem elégedhetünk meg az orosz cím átírásával, ha a címátírási szabályokhoz ragaszkodunk. Ilyen esetekben, — minthogy szokványos írógépeinkkel alig lenne keresztülvihető a fonetikai mellékjeles betűk megszerkesztése, — célszerűnek látszik a magyar betűsor segítségével átbetűzni az örmény és grúz címeket. Az itt következőkben e két nemzeti abécé magyar átírásának megállapítására szeretnénk kísérletet tenni.

Ա ա = a	Ի ɪ = i	Յ j = j	Տ տ = t
Բ բ = b	Լ լ = l	Ն ն = n	Ր ր = r
Գ գ = g	Խ ք = ch	Շ շ = s	Յ ջ = c
Դ զ = d	Ծ ծ = tsz	Ո ո = o	Ու ու = u
Ե ե = e	Կ կ = k	Չ չ = cs	Փ փ = ph
Զ զ = z	Հ հ = h	Պ պ = p	Ք ք = kh
Է է = é	Զ ձ = dz	Ղ ղ = dzs	Եւ էւ = ev
Ը ը = ö	Ղ ղ = gh	Ռ ռ = rh	Օ օ = ó
Թ թ = th	Ճ ճ = ts	Ս ս = sz	Ֆ ֆ = f
Ժ ժ = zs	Մ մ = m	Վ վ = v	

1. ábra

1. Az örmény szavak átírás. Mint ismeretes, már a korai örmény történeti források (pl. CHORENI MÓZES) az V. sz. első felében élt „örmény apostolnak”, — akit nyugati örmény kiejtéssel MESZROP, keleti tájszólásban pedig MESZROB néven emlegetnek (†441), tulajdonítják az érdemet, hogy „a görög betűk rendszere alapján” megteremtette az örmények nemzeti írását, s ezt bibliafordítása révén kulturális közkinccsé tette. Az azóta eltelt 15 évszázad számos változást okozott az örmény írás duktusában: erkatagir = vasírás; boloragir = kerek írás; szotragir = kurzív írás; selagir = írott írás; normangir = „norman” írás stb. Ezek közül ma a boloragir használatos a nyomtatásban és a selagir a kézírásban. Sok vitát váltott ki az örmény írás eredete is a kutatók részéről, mert CHORENI

MÓZES és az őt követő historikusok nem számolnak azzal a ténnyel, hogy sem az örmény ábécé betűnevei, sem a betűformák nem magyarázhatók meg maradéktalanul a görög betűsor alapján. Úgy látszik, az örmény írás forrásai közt az arámi, szír, avesztai, pehlevi írások is komoly szerepet játszottak, s MESZROP írásszerkesztő tevékenysége e minták összehangolásán, illetve szabad felhasználásán alapult.

Az örmény írás jelenleg használt betűi számára, a német és orosz táblázatokban található latin, illetve cirillbetűs átírások alapján, a fenti magyar átírási rendszert találjuk célszerűnek. (1. ábra.)

Mint látható, sok tekintetben követtük az orosz és német átírási rendszereket, különösen ott, ahol az örmény betűk átírását azonos módon eszközlik; eltértünk azonban tőlük ott, ahol a német táblázatok mellékjeles átírást használnak.

Arra is törekedtünk, hogy a különböző *H* hangokat s az affrikátákat pontosan megkülönböztesse az átírás egymástól. Az oroszos átírás helyett célszerűbbnek találtuk a görög betűk átírása esetében is használt *rh* átírást, mert jobban beleilleszkedik a hehezetes mássalhangzók (*kh, ph, ch, th*) sorozatába, s nem lehet összetéveszteni az egyszerű *r* betű esetleges megkettőzésével. — Az oroszos *u* átírás helyett a "t ajánljuk, mert az örmény *Դ* betű — akárcsak az orosz kemény *jer* — az élő nyelvben már nem rendelkezik önálló hangértékkel.

2. *A grúz szavak átírása.* A már említett CHORENI MÓZES örmény történetíró szerint († 489) a grúz írás megszerkesztője ugyancsak MESZROP (KÓRIUN krónikás írásmódja szerint: ՄԱՏՐՈՐ) volt, aki az örmények megtérítése után Grúziában hirdette az evangéliumot. Mivel azonban a grúzoknak kétféle írásrendszerét ismerjük, a *khutszuri*-t („papok írása”) és a *mkhedruli*-t („harcosok írása”), amelyek annyira eltérnek egymástól, mint az egyházi és polgári cirilica, jogosan következtethető, hogy az örmények és grúzok „nemzeti

szentje” csak az egyiket, mégpedig a régiesebb *khutszuri*-t állíthatta össze. Ennek az írásnak a forráskutatása éppen olyan bonyolult kérdéseket vet fel, mint MESZROP másik két írásrendszere: az örmény és a hozzá hasonló, egy XVI. sz. kéziratban reánk maradt *alvani* írás. A *khutszuri* eredetét keresték már a Devanāgarī, tibeti, bengáli, marathi, orissai, barmani írásban, a szasszanida és arzakida pehleviben, az arámiban és a görögben. A betűk formája és nevei azonban, amelyek részben örmény és arámi eredetre vallanak, — főleg pedig: önálló alkotásra, — a grúz írás terén is valószínűvé teszik MESZROP szintetikus, mintázó hajlamát és önálló alkotó készségét, az örmény íráshoz hasonló források alapján.

A „harcosok írása”, a *mkhedruli* — a mai napig is élő grúz írás — a „papi írás” leegyszerűsített formája, és éppen egyszerűsége miatt sokan ezt gondolják régebbinek. Az indiai és tibeti írásokkal való hasonlatossága csak írásrendszerközi, nem pedig közvetlen forrásszerű kapcsolatot jelent. Valószínűbb, hogy a *khutszuri* és *mkhedruli* kb. úgy viszonylik egymáshoz, mint a cirilicának a NAGY PÉTER reformja előtti és utáni típusai.

A 2. ábrán a *mkhedruli* betűsor ajánlott magyar átírását közöljük.

ა = a	ბ = m	გ = gh
ბ = b	ნ = n	ყ = q
გ = g	ო = o	შ = s
დ = d	პ = p	ჩ = cs
ე = e	ჯ = zs	ც = c
ვ = v	რ = r	ძ = dz
ზ = z	ს = sz	წ = tsz
თ = th	ტ = t	ჭ = ts
ი = i	უ = u	ხ = kh
კ = k	ფ = ph	ჯ = dzs
ლ = l	ქ = ch	ჟ = h

2. ábra

A grúz betűk átírásában az örményhez hasonló elveket követtünk, pl. a *H* hangok átírásánál, vigyázva különösen arra, hogy egy-egy grúz betű magyar átírása általában legfeljebb 2, kivételesen 3 jegyből álljon csupán. Ezért nem jelöltük az affrikátáknak (pl. a *dzs*) az aspirációit. Ugyancsak az átírás megkönnyítése érdekében itt is elkerültük a különböző mellékjelek (a betűk fölé írt horgok és alá írt pontok) fonetikai aprólékosságát.

MOLNÁR NÁNDOR

HÍREK

Elkészült „A régi magyarországi nyomtatványok” című kiadvány első kötetének (1478–1600) kézirata. A *Magyar Könyvszemle* eddig már két ízben is (1961. 516–519. l. és 1962. 232–233. l.) adott tájékoz. tatást e munkálat elvi szempontjairól, illetve annak végrehajtásának előrehaladásáról.

Időközben számos nehézséget kellett leküzdeni. Ezek között az egyik legfontosabb a Magyarországon egyetlen (vagy csak csonka) példányban sem hozzáférhető mintegy kétszáz nyomtatványról a mikrofilm beszerzése. A külföldi intézmények megértő és segítőkész támogatásával sikerült ezek nagy részéről a kért mikrofilmet megkapni. Különösen értékes és kiemelkedő a Román Tudományos Akadémia bukaresti központi könyvtára által küldött közel hétezer filmkocka. Néhány tucat mű, amelyből SZABÓ Károly ismert egy-egy példányt (elsősorban erdélyi gyűjteményekben: Segesvár, Brassó stb.), még nem került eddig elő, de keresésük szorgalmazása folyik.

Most arról számolhatunk be, hogy az első korszak (XV–XVI. sz.) anyagának (*RMK I–II* kategóriák) feldolgozása és formába öntése befejeződött. A kézirát igen tekintélyes terjedelmű; a több mint ezer tétel ismertetése közel kétezer gépelt lapot vesz igénybe.

Külföldi vendégek könyvtárainkban. A nagy budapesti és vidéki gyűjteményeket 1963 nyarán különösen sok külföldi könyvtáros kereste fel, a Szófiában megtartott 1963. évi IFLA kongresszust pedig több nyugati vezető könyvtáros arra használta fel, hogy útját Budapesten megszakítva, betekintsen a magyar könyvtári életbe. Augusztus végén egy hétig Budapesten, ill. a Balaton mellett tartózkodott A. H. CHAPLIN, a British Museum Könyv-

tárának osztályvezetője. Neve közismert a katalógizálási szakemberek körében, ő volt az 1961. évi párizsi katalógizálási világkongresszus vezető tekintélye. Együtt jött J. WIEDER, a müncheni műegyetem könyvtárának igazgatója, az IFLA eddigi titkára és A. THOMPSON, az IFLA nemrég megválasztott új állandó titkára. Mind az előbb említett angol könyvtáros, mind az utóbb említettek számára a Szabó Ervin Kör baráti találkozót rendezett. A szófiai kongresszus után járt nálunk J. VALLINKOSKI, a helsinki nemzeti és egyetemi könyvtár igazgatója, aki konkrét cseremegbeszéléseket is folytatott. A felsoroltak mind megtekintették az Országos Széchényi Könyvtárat (beleérve az új épületet), a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárát, a budapesti Egyetemi Könyvtárat és néhány más könyvtárat. E nemzetközileg ismert, vezető könyvtárosokon kívül több könyvtárunkban járt még J. C. WALL az oxfordi Bodleian Library osztályvezetője, három amerikai könyvtáros, továbbá a New York-i egyetem művészettörténész csoportja, két mongol vendég stb. Egy egész tanévig tartózkodik hazánkban az ALLEN házaspár, Mr ALLEN magyar történelmi kutatásokat folytat, Mrs ALLEN pedig a New York-i Columbia Egyetem reference-könyvtárosa és mint ilyen részleteiben tanulmányozza a nagy magyar könyvtárak szervezetét és működését.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában folyó tudományos munkáról cikk jelent meg Rózsa Györgynek, a könyvtár igazgatójának tollából a *Studii și Cercetări de Bibliologie* című román akadémiai kiadványsorozatban. A szerző részletes tájékoztatást nyújt az Akadémiai Könyvtárban folyamatban levő kutatásokról, amelyeknek az Akadémia Elnökségének 1961-i határozata különös hangsúlyt adott. Az elnökségi di-

rektívák alapján dolgozták ki a 4 éves munkaprogramot, amelynek végrehajtásaként az irodalomtörténet, a tudománytörténet és főleg a tudományszervezés témaköréből számos tanulmány és kiadvány fog napvilágot látni, egyesek ezek közül már nyomdában is vannak. A könyvtár tudományos irányító munkája az Akadémiai Könyvtár speciális feladatainak megfelelően a bibliográfiai munkát ugyancsak a tudományszervezés, a dokumentációs gyors tájékoztatás és általában Magyarország közeli és távoli tudományos programjának szolgálatába állította. A sokirányú munkában a könyvtárosok legtöbbje olyanformán vesz részt, hogy ez nem akadályozza kurrens feladataik ellátását. A cikk jó áttekintést nyújt a magyar könyvtárügy egyik fontos területéről a román olvasók számára, és ismét emlékeztet arra, hogy milyen kevés magyar könyvtárügyi közlemény jelenik meg a külföldi szakfolyóiratokban.

Zala megye sajtótörténete és bibliográfiája.

A sokrétű és hasznos megyei sajtóbibliográfiák sorában Zala hírlapirodalma ígérkezik a következő láncszemnek. A megye első hírlapjai 1861-ben indultak, és a százéves évfordulót Zalaegerszegen emlékkiállításal ünnepelték meg. A legnagyobb anyagot őrző Országos Széchényi Könyvtár mellett a Zalaegerszegi Állami Levéltár és a zalai megyei könyvtár tartalmazza a megyei sajtó számos régi emlékét.

Történetileg eddig csak a Balaton-vidék lapjai voltak feldolgozva,¹ ezért jó szívvel fogadhatjuk a JAKAB Béla tollából most megjelent új áttekintő cikket,² amelynek különösen az 1861 és 1961 között megjelent periodikák betűrendes címjegyzékét tartalmazó része figyelemreméltó. 211 időszaki sajtóterméket sorol fel; ezeknek teljes címléírását is elkészítették — mint írja — a megyei könyvtár munkatársai, s az mint a helytörténeti tájékoztatás műszere használható. JAKAB közli a periodikák földrajzi megoszlását is a megyén belül a helynevek rendszerében: Zalaegerszeg és Nagykanizsa után természetesen a két nagy balatoni fürdőhely, Balatonfüred és Keszthely vezet a kiadványok száma tekintetében. Jó felvilágosítást ad az első száz év lapokat kiadó nyomdavállalatának jegyzéke is, kár, hogy nem tünteti fel, melyik nyomda milyen lapokat adott ki. Néhány pontatlanság és pongyolaság is akad: a *Kandi Klári* c. női élelap — országos viszonylatban is az első! — hol Klári, hol

Klára írásmóddal szerepel; az újságok 1858-ban bevezetett bélyegadója nem a postai szállítással függött össze.

Nagyon érdekes a Tanácsköztársaság zalai sajtójára vonatkozó (sajnos igen rövid) áttekintés, amely többek közt a csupán a helyszínen meglevő unikumokra irányítja figyelmünket.

A megyei sajtóbibliográfiák sora öröndetesen fog bővülni, ha Zala sajtójának már elkészült címléírásai a szabványnak megfelelő feldolgozásban nyomtatásban is napvilágot látnak.

Az Egri csillagok örmény nyelven. A velencei Isola San Lazzaro-n levő örmény nyomdában megjelentették örmény nyelven a magyar származású FOGOLYÁN András Vilmos professzor fordításában GÁRDONYI Géza *Egri csillagok* című regényét. A fordító egyébként néhány évvel előbb *A Pál utcai fiúkat* ültette át örmény nyelvre. A szépkönyv borítólapját SZÉKELY Bertalan híres *Egri nők* című képe díszíti. A regény végén az író életrajza és méltatása található. Az *Egri csillagok* örmény fordításával immár 7 idegen nyelven olvasható. (Finn 1926, bolgár 1955, orosz 1955, szlovák 1956, észt 1958, német 1958, örmény 1962.)

Megszűnt a New York Mirror. Október 16-án az egyik legnagyobb példányszámú napilap — a *New York Mirror* — eltűnt az újságkioszkokból. A lapot a HEARST konzern — állítólag a legutóbbi 114 napig tartó újságstrájk anyagi következményei miatt — volt kénytelen átengedni a konkurens *Daily News*-nek. Az a körülmény, hogy az *USA második legnagyobb példányszámú napilapja megszűnt*, mutatja, milyen kritikus helyzetbe került a sajtó az Egyesült Államokban. Az újságírók szakszervezete azzal a váddal állt elő, hogy a *Mirror* beszüntetése hozzátartozik a *Daily News* szándékos kampányához, amelyet a bulvársajtó monopóliumának megszerzéséért vívott. New Yorkban ezentúl mindössze három reggeli és három esti lap jelenik meg.

Héber kézirat facsimile kiadásban. A lipcsei Edition Verlag nagy érdekességet ígér bibliofilek számára: facsimile kiadásban megjelenteti az ún. *Machsor Lipsiadt*, a XIV. századból származó, rendkívüli szépségű illusztrált héber kéziratot. A tervezett kiadás a világban először bocsát közre könyvalakban ilyen nagy terjedelmű héber kéziratot. A könyv 68 nagyformátumú reprodukciós lapból fog állni, a rendkívül precíz

¹ LUKÁCS Károly: *A balatonvidéki hírlapirodalom első negyedszázada*. Magyar. Könyvszle, 1944.

² *A sajtó-élet első száz éve Zalában*. (Klly. az *Életünk* 1963. 3. számából.)

fémnyomat a lapok pergamenszerű jellegét kívánja visszaadni. Az eredeti héber szövegen kívül német és angol fordítást is tartalmaz a kiadvány. A fordítás munkáját Elias KATZ pozsonyi főrabbi és dr. B. NARKISS, a londoni Warburg Institute munkatársa végezte, s a szöveget magyarázatokkal látták el.

Az Ármány és szerelem sűgópéldányát kiadták. Mannheimben a Bibliográfiai Intézet gondozásában megjelent SCHILLER drámájának eredeti szövege, amely mentes a későbbi betoldásoktól, és pontosan megfelel annak a sűgópéldánynak, amelyet a mű mannheimi bemutatóján 1784. ápr. 15-én a költő jelenlétében használtak. A sűgó ebbe a példányba bejegyezte a szerző által jóváhagyott szövegváltoztatásokat. — Ennek az első ízben nyilvánosságra hozott eredeti szövegnek — amely jelentős mérték-

ben eltér minden eddigi ismert SCHILLER-kiadás szövegétől — nagy irodalomtörténeti jelentősége van. — Ugyanez a kiadó jelentette meg néhány évvel ezelőtt *A haramidák* eredeti sűgópéldányát is.

A Korán új kiadása orosz nyelven. A Szovjet Tudományos Akadémia keretében működő Ázsiai Népek Intézete Moszkvában kiadta a *Koránt* orosz nyelven. A mohamedán kultúra problémáit kutató tudósok nagy tudományos eseménynek tekintik e könyv megjelenését. A *Koránt* Oroszországban a múlt század végén adták ki először orosz nyelven, ebben a kiadásban azonban sok hibát találtak a szakemberek. A *Korán* valóban tudományos fordítását Ignatyij KRACSKOVSZKIJ akadémikus, az arab irodalom szovjet kutatója kezdte meg; halála után művét az Ázsiai Népek Intézetének tudósai fejezték be.

SZEMLE

Falvy Zoltán — Mezei László: Codex Albensis. Ein Antiphonar aus dem 12. Jahrhundert. Akadémiai Kiadó, Budapest — Akademische Druck- und Verlagsanstalt, Graz, 1963. (Monumenta Hungariae Musica I.)

Kettős megilletődéssel vesszük kezünkbe a *Codex Albensis* monumenta-kiadását. Egyrészt meghatódottan szemléljük benne a XII. századi magyarság teljesítményét, másrészt jóleső önérzettel lapozzuk az Akadémiai Kiadónak ezt a legújabb reprezentáns művét, amelyet a gráci Akadémiai Kiadóval karöltve jelentetett meg.

A színes hasonmásban kiadott *Codex Albensis* elé MEZEY László írt a kódexről, FALVY Zoltán pedig annak zenei vonatkozásairól alapos bevezető tanulmányt.

MEZEY László, aki a kódexet KERN katalógusa alapján felfedezte, nagy szolgálatot tett a magyar múlt kutatásának, mert az *Antiphonal*éval legelső ismert kéziratunkat találta meg, amely mindvégig hangjelzett formában a középkori magyar zsolozsmázásnak első forrása számunkra. Más, korabeli kódexeink mind a misével vagy más szertartásokkal függenek össze.

MEZEY a kódex keletkezési idejét sokoldalú körütekintéssel és meggyőző külső és belső érvekkel a XII. század első felére teszi, eltérve KERN XIII. századi datálásától. Keletkezési helyének megállapításához véletlennek látszó körülmény jött segítségére. Az 58^v fólió alján egy magánjellegű bejegyzés utal a fehérvári dékánra, kántorra, a szent király ünnepén való megjelenésre, ami a Székesfehérvárral való kapcsolatot kétségtelenné teszi. A tanulmány szerzője ennek a véletlen adatnak a kiértékelésével és felhasználásával továbbmegy, és az *Antiphonale* belső, liturgikus tartalma alapján bizonyítja, hogy bár lényegében az esztergomi ritust követi, de bizonyos helyi, fehérvári sajátosságok találhatók benne. Ez a bizonyítás szükségessé teszi, hogy előbb széles körű áttekintést adjon a középkori magyar liturgikus sajátságokról, főleg az ország területén kialakult kétféle, esztergomi és kalocsai gyakorlatról. Ezzel régóta hiányzó tanulmányt pótol. E téren ui. részletkutatása-

ink vannak, de korszerű összefoglaló munka még nem jelent meg. MEZEY megállapításai alapul szolgálnak a további, részletekbe menő kutatásoknak.

A kódexben található nagyszámú írás-hibából MEZEY éles meglátással bizonyítja, hogy azok a hallás, diktálás után való másolásból erednek. A másolás a székesfehérvári káptalani iskolában történt, ahol a váradi káptalan statútumai alapján joggal feltételezzük, hogy a scholarisok a kántor diktálása után leírták az egyes napok és ünnepek énekeit.

Nagy fontosságú az *Antiphonale* mintapéldányának a kielemezése. Ez ui. S. Gallen felé mutat. Ezzel kézzelfogható érvet nyertünk annak az immár általánossá vált felfogásnak helyesbítésére, amely szerint legősibb liturgikus könyveink és középkori liturgiánk egészében frank területről vagy közvetlen frank hatásból erednének. A *Codex Albensis* kétségtelen délnémet (S. Gallen-i) szelleme új megvilágításba helyezi ezt az annyira fontos kérdést, és okot ad, sőt szükségessé teszi kódexeink keletkezésének ilyen irányú revidálását.

Végül a tanulmány a mindennapi használatban mutatja be a kódexet, egybevetve a középkor végéről fennmaradt egri *Ordinarius* részletesen leírt szertartásrendjével.

FALVY Zoltán már 1955-ben foglalkozott a *Zenetudományi Tanulmányok* 4. kötetében a kódex zenei vonatkozásaival. Akkori és azóta leszűrt kutatási eredményeit most alapos tanulmányban ismerteti. Először az *Antiphonale* neumáit mutatja be, és a kódex hangjelzését a S. Gallen-i iskolához sorolja, pontosabban annak végző, átmeneti korszakába, még mielőtt belőle a gótikus hangjelzés kialakult volna. Ez a neumairás jellemző többi, egykorú kódexekre is.

Azután az *Antiphonale* több, számunkra fontosabb énekét elemzés alá veszi. Ehhez szükséges azoknak mai hangjegyekre való átírása, amit FALVY nagy gondnal későbbi kódexeink alapján végzett el. Nehezebb dologra vállalkozott a kódex magyar anyagának kihámozásával. Nem kétséges, hogy SZENT ISTVÁN zsolozsmája, SZENT

GELLÉRT megemlékezése, SZENT ADALBERT antiphonája magyar munka. (A csehek ekkor még nem ünnepelték SZENT ADALBERTET.) De hogy ebben mennyi a gregorián közkinccsnek a magyar szentek zsolozsmaszövegére való pusztá alkalmazása, és mennyi belőle az eredeti szerzemény, az szinte eldönthetetlen kérdés addig, amíg az európai (főképp a középkori) gregorián dallamok összehasonlító kiadása el nem készül. Ahogyan a magyar szentek zsolozsmaszövegében találhatók közhelyek (pl. „ora pro populo interveni pro clero...”) — 87. lapon), úgy lehetséges, hogy a dallamokban is európai közhelyeket használt a magyar szerző.

FALVY azután a kódex egyes, magyar vonatkozású énekeinek ritmusával foglalkozik, s megállapítja, hogy a *Codex Albensis*ben található SZENT ISTVÁN zsolozsma a ritmikus próza felé hajlik, és átmenet a XIII. századi verses officium felé.

Végül a kézirat egyes főlíóinak aljára rajzolt ábrákról szól és ismerteti FETICH Nándor erre vonatkozó elméletét.

A nagy mű igen jelentős eredményei mellett mégis találunk néhány elírást az utalásokban. Pl. a 41. lapon (alulról 9. sorban) a 28° helyett 78° értendő. A 27. lapon 65° helyett 65, a 72 helyett 72°. — FALVY figyelmét elkerülte, hogy SZENT GELLÉRTnek a kódexben szereplő antiphonája megtalálható a pozsonyi levéltár E. C. 5. jelzetű (KNAUZ szerint 3. sz.) XV. századi *Antiphonalé*jában.

Külön ki kell emelnünk a könyv szép kiállítását. Az anyag minősége, az eredeti pergamenfölköknak tiszta és színes, eredeti nagyságban való reprodukciója, a kötés ízlessége a kiadók gondosságát és hozzáértését bizonyítja. A fedőlapot a kódex első inicaléja, kettős A betű díszíti. Kár, hogy a könyv nem *Antiphonale Albense* néven jelent meg, mert akkor ez az iniciále egyúttal a könyv címének a monogramja is lenne.

Végül külön ki kell fejeznünk örömlenket a címlap első sora miatt, amely jelen munkát a *Monumenta Hungariae Musica* 1. kötetének jelzi. Ez reményt ad arra, hogy többi, hasonló jellegű és értékű kódexeink követni fogják a *Codex Albensis*t hasonló színvonalú kiadásban. (Gondolunk itt első sorban a *Pray-kódexre*, amely a magyar művelődéstudománynak szinte minden ágát közelről érinti.) SZIGETI KILIÁN

Bogdán István: A magyarországi papírpapírtörténete (1530—1900). Bp. 1963, Akadémiai K. 486 l., 3 t.

Aligha kell valakinek is bizonyítgatni, hogy papírgyártásunk története milyen

szoros összefüggésben van könyvnyomdászatunk történetével, s az is közismert tény, hogy az utóbbit eltéphetetlen szálak fűzik a magyar irodalom terjesztéséhez, éltetéséhez. Aki irodalomtörténeti munkája során kénytelen volt átnézni a papírgyártásunk múltjára vonatkozó irodalmat (FAZAKAS József: *A magyar papírtörténeti irodalom bibliográfiája*. Bp. 1958.), az néhány részlettanulmány adathalmazán túl éppen az összefoglaló és értékelő feldolgozásokat hiányolhatta. BOGDÁN István könyve ilyen szempontból is hiányt pótol.

A papírnak írás céljára való felhasználása a XIV. század elején indult meg nálunk: első hazai kibocsátású papíroklevélünk (az egri káptalané) 1319-ben kelt. A század papírányagát vizsgálva megállapítható, hogy ebben a korban majd kizárólag (kb. 80%) itáliai papírt használt a hazai írásműveltség. A papírszükséglet nagy részét az igazgatás-ügyvitel (kancelláriák) emésztette fel, kódexeink jó része továbbra is hártýára íródott. Jellemző például, hogy az egész középkorból fennmaradt liturgikus kódexeink (286) közül a misekönyvek száma 54, amiből csak háromnak teljesen és egynek részben papír az íróanyaga, vagyis nem egészen 10%. (RADÓ Polycarp: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae*. Bp. 1947.) A XV. és XVI. század fordulóján az ügyviteli írásbeliségből egy erőteljes mellékhatás sarjad ki: a magán — méghozzá anyanyelven írott — levél. HESS András budai (1473), valamint a feltételezett pozsonyi ősnymoda már új korszak megindulását jelzik. Zengg (1499), Zágráb (1520), Szeben (1529), Fiume (1531) nyomdaja pedig újabb és olyan fogyasztót jelent, amelynek egyszerre már nagyobb mennyiségű papírra van szüksége. FIRZ József régebbi munkájában (HESS András a budai ősnymodász. Bp. 1932.) azt igyekezett bizonyítani, hogy az 1470-es években már volt Magyarországon papírmalom. Állítását újabb művében (*Magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvkereskedelem története*. Bp. 1959.) megismételte. FIRZ Józsefnek külsőségekre (papírpazarlás, olcsóság) alapozott feltételezését BOGDÁN István már korábban cáfolta (*Az első magyar papírmalmok*. Papírpap. 1959. 67—73. l.), és sikerült azt is bebizonyítania, hogy a kettőskeresztes vízjelek után magyar eredetűnek gondolt papírok külföldiek (*Papírmalom alapítási kísérletek Budán*. Papírpap. 1960. 195—200. l.).

Több mint háromszáz évig (1530—1900) a papírkészítés elégítette ki írásműveltségünk íróanyagszükségletét. A mérített papír volt az igazgatás, a kultúra és a civilizáció haladásának fő eszköze, viszont

a papírkészítés ezek fejlődésének függvénye. Papíriparunk e háromszáz esztendejének áttekintése érdekében, az említett kölcsönhatás miatt, elsősorban a papírkészítés fejlődését alakító tényezőket veszi számba a szerző, ezek ismeretében tekinti át papírkészítésünk általános fejlődését. Megismertet a papírmalmok tulajdonosai-val, a papírkészítőkkal, megvizsgálja a malmok épületét és számba veszi a hazai papírmalmokat. Foglalkozik magával a papírkészítéssel és technológiájával, majd a készárut, a papírt keríti sorra. Végül, mintegy korszakértékelő zárótételként, a papírfelhasználással foglalkozik, különös tekintettel a fogyasztásra és ez az, ami bennünket közelebből érdekel.

A fárasztó, de nagyon beszédes szám-
adatok mellőzésével itt csak annyit jegyez-
zünk meg, hogy a XVII. században a nyom-
dák szükségletének emelkedése igen nagy.
A változás minőségi, a nyomdák száma
nem emelkedik lényegesen, de a művek szá-
ma jelentősen nő, vagyis a nyomdatermék
általánosul. A szerző számításainak alap-
ját az egyes századok átlagos nyomdászámán-
ának és az egyes nyomdák átlagos évi
papírszükségletének szorzata képezi. Az
utóbbi Szabó Károly és PETRIK Géza
bibliográfiáinak alapján számította ki a-
nélkül, hogy SZTRIPSKY Híador kiegészíté-
sét figyelembe vette volna, nem is szólva
a folyóiratokban azóta megjelent újabb fel-
fedezésekről.

A papírkészítés kutatásának fontos
segítője a vízjelek vallomása, amelyek sok
esetben a készítő nevének kezdőbetűit
tartalmazzák. A nehézséget itt a betűk
feloldása és a termék időrendhez kötése
jelenti. Ez utóbbi munkában irodalomtör-
ténetrírásunk is segíthetne. Íróink nagy
részétől ugyanis tömegesen maradtak fenn
levelek, ezek pontos keltezése az egyes
papírkészítők fellépésének, illetve működé-
sének idejét is rögzítik. Számunkra az ilyen
irányú vizsgálódás úgy lehetne hasznos,
hogy keltezetlen, rongált vagy hibás kelte-
zésű irodalmi leveleket bizonyos vízjel-
sorozatba lehetne beiktatni, ami egyúttal
a keltezés időhatárait évre, esetleg ennél is
rövidebbre vonná össze. A meglehetősen
sok aprómunka ellenére is érdemes lenne
kísérletképpen egy-két író leveleinek ilyen
szempontú átvizsgálása.

Irodalmi muzeológiánk sokat foglalko-
zott újabbban a kéziratok állagmegóvásával
(BAKI Győző: *Vacuumtechnika a múzeumi,
könyvtári és levéltári anyag konzerválásában.*
Folia Archeologica. 1959. 253—259. 1.
GYÖRÝ Jánosné: *Irodalmi kéziratok restau-
rálásáról.* A Petőfi Irodalmi Múzeum
Évkönyve 1960—61. 17—23. 1.). A szerző
papíradat-gyűjteménye felhasználható a

papír konzerválásához és restaurálásához
is, mert segítségével meghatározott esetek-
ben megállapítható az illető papíryan-
yag összes technikai sajátága és így — a sok-
szoros csonkítással járó — vizsgálat mellöz-
hető.

BOGDÁN István könyve elsősorban egy
iparág történetét kívánta megrajzolni, de
bőven van mondanivalója a társtudomá-
nyok művelői számára is.

KÖHEGYI MIHÁLY

Bland, David: The illustration of books.
3. ed. London, 1962, Faber and Faber. 200
l., 36 t.

BLAND könyve az illusztráció miben-
létével foglalkozó rövid bevezetés után
két nagy részre oszlik. Az első az illusztrá-
ció történetét adja elő, a második pedig
a technikai eljárásokkal és azok alkalmazá-
sával ismertet meg. Bibliográfiai össze-
állítás, a szakkifejezések magyarázata és
névmutató teszi teljessé a könyvet.

A bevezetésben a könyvillusztráció
problémáit tárja elénk a szerző. Az első
nehézség, amellyel az illusztrátornak meg
kell küzdenie, a művészeti szempontok és a
gyakorlati célok összeegyeztetése. Az illusz-
trációnak alkalmazkodnia kell a szöveghez,
amelyet „megvilágít”. Nemigazi illusztrált
könyv MASEREL *Passion d'un homme*-ja,
amely csak képekből áll szöveg nélkül, de
nem azok a korai angol kézírásos munkák
sem, amelyekben a gazdag dekoratív
anyag semmi összefüggést nem mutat a
szöveggel. További nehézség a reprodukció
kérdése. Nem hasonlítható az illusztráció
ebből a szempontból a zenéhez. A zenét is
előadóművészek közvetítik ugyan szá-
munkra, de míg a rossz előadás nem öli
meg a zenét, addig a könyvillusztráció
területén a reprodukció minőségétől függ
minden. Nem megoldás az, amit sokan
ajánlanak, hogy ti. az illusztrátor végezze
a maga művészi munkáját, s ne tördődjék a
reprodukcióval, azt bizzza a kiadóra. A
könyvkiadó az üzletre néz, nem áldoz többet
az illusztrációra, mint amennyi okvet-
lenül szükséges, ezért nem is alkalmaz olyan
művészt, aki nincs figyelemmel a reproduk-
ció költségeire. Nem kis nehézséget jelent
az irodalmi szöveg és az illusztráció mű-
vészi egyensúlyának megteremtése sem.
Könnyen megesik, hogy az egyik agyon-
nyomja a másikat. Így ahelyett, hogy
szöveg és illusztráció támogatnák egymást,
ellenségekként kerülnek egymással szembe.
Végül gondolni kell arra is, hogy nem min-
den irodalmi mű egyformán alkalmas az
illusztrálásra. Nem véletlen az, hogy van-
nak szövegek, amelyeknek illusztrálásá-
ban a legnagyobb mesterek versenyeznek

a legsikerültebb alkotásokkal (pl. AESOPUS vagy LA FONTAINE meséi, *Don Quijote*), míg mások (pl. SHAKESPEARE) illusztrátorai valahogy mindig kudarcot vallanak.

Ebből a rövid összefoglalásból is láthatjuk, hogy BLAND kitűnő dialektikus érvekkel állítja egymással szembe azokat az ellentéteket, amelyeknek kiegyenlítése az illusztráció és az illusztrátor feladata, csak sajnálhatjuk, hogy nem megy tovább az ellentétek feltárásánál. Nem merül bele az illusztráció esztétikájába, s ezért nem is tud megoldásokkal szolgálni. Annnyira nem foglalkozik az esztétika kérdéseivel, hogy semmiféle értékmérőt nem ad a kezünkbe, amelynek a segítségével megállapíthatnók, hogy melyik illusztráció jó, melyik rossz, melyik sikerültebb, melyik kevésbé az.

Az esztétikai szempontok elhanyagolása, a művészet egészének figyelmen kívül hagyása legnagyobb fogyatékosága történeti összefoglalásának is. Az az igénye, hogy a technikai eljárások tökéletesedésével magyarázza az illusztráció történeti fejlődését, nagyon dicsegetésre méltó. Ez az eljárás azonban egészen egyoldalúvá válik, ha nem vesszük figyelembe a művészettörténet nagy korszakait és stílusait. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a legnagyobb festők közül nem egy könyvillusztrációval is foglalkozott. Az illusztráció fejlődését tehát nem tárgyalhatjuk függetlenül a művészetek történetétől. A festészet és az illusztráció kölcsönhatásának vizsgálata viszont nagyon érdekes új megállapításokhoz vezethet. Mindezek elsikkadnak BLAND könyvében. De elsikkadnak más fontos történelmi szempontok is. Megállapítja pl. hogy az absztrakt művészet nem tudott magának utat törni az illusztráció területére. Miért? Magyarázatot igényelne az a tény is, hogy újabban az illusztráció egyre inkább a gyermekkönyvek területére húzódik vissza. Sőt, ha a szerző nagyon tárgyilagossá akart volna lenni, talán annak is megállapította volna az okát, hogy a két Németország közül miért éppen a Német Demokratikus Köztársaság az, amelyik jobban kitűnt a könyvillusztráció terén elért eredményeivel, s miért van az, hogy Csehszlovákia is figyelemre méltó helyet vívott ki magának a könyvillusztráció nemzetközi versenyében.

A második rész világosan és érthető előadásmódban ismerteti a különböző technikai eljárásokat és a tipográfus munkáját. Különösen érdekes itt az a fejezet, amelyben a tipográfust az építészhöz hasonlítja: az ő feladata a könyv egészének felépítése a rendelkezésére álló különböző elemekből. Ezeket a lapokat valóban haszon-

nal forgathatja az, aki tájékozódást akar szerezni a könyvnek, mint „műalkotásnak” tervezéséről és születéséről.

BLAND könyvének ez a harmadik kiadása. A közönség tehát szívesen fogadta. Kelendőségét — az említett hiányoktól eltekintve — értékes tartalmán kívül első sorban pompás kiállításának köszönheti. Kitűnően összeválogatott, remekbe készült illusztrációival, az anyag sikerült elrendezésével valóban példája a szép könyvnek.

TAKÁCS MENYHÉRT

Schwencke, Johan: Het Exlibris in Duitsland. Een studie voor vrienden van boek en prent. Amsterdam—Antwerpen, (1963), Wereld-Bibliotheek. 61, [3] l.

WARNECKE és Walter von zur WESTEN német nyelvterületre vonatkozó nagy exlibrismonográfiái mellett igen hasznos kis könyv SCHWENCKE munkája. Nemcsak azért, mert azokkal szemben a XV—XIX. századra vonatkozólag csak a lényeges adatokat adja, hanem azért is, mert kiterjeszkedik a XX. századra is, amely a két hivatkozott nagy monográfiából hiányzik.

A könyv az 1470 körüli Hildebrandt BRANDENBURG-féle exlibristől napjainkig a német exlibrisművészet minden korszakára kitér, és minden neves művész portréját megrajzolja, nem nagyszámú, de mindig jellemző és reprezentatív illusztrációs anyag kíséretében. A német grafika, és ezen belül a német exlibris XV—XVI. századi története Albrecht DÜRER, Lucas CRANACH, Hans Sebald BEHAM, Jost AMAN, Hans BURGMÄIR, Hans HOLBEIN, Michael WOLGEMUTH stb. révén az európai grafika történetének legszebb lapjaira tartozik. (Érdekes megemlíteni, hogy a DÜRERnek tulajdonított PIRCKHEIMER-féle lap Soó professzor gyűjteményében is megtalálható.) A XVI. század datált exlibrisei (Lazarus SPENGLER, Hieronymus EBNER, Hector PÖMER stb.) világszerte óhajtott ritkaságok. A XVII. század német exlibrise már kissé színtelenebb, de a jó lapok ebből a korból sem hiányoznak. (Hans TROSCHEL, Andreas KHOL, Raphael CUSTOS, Raphael SADELER stb.) A XVIII. század az exlibrisben is meghozza a rokokó, majd a copf stílus uralmát. Martin TYROFF, Johann Georg EBERSBERGER, a két KILIAN, Josef Anton ZIMMERMANN, Michael RÖSSLER és még sok más fa- és rézmetsző keze alól tucatjával kerülnek ki a művészi lapok. A XVIII. század az exlibris terén már mennyiségileg is sokat termel, hogy ez a termés a XIX. században, a könyvkiadás kivirágzása következtében még gazdagabb, művészileg és technikailag még jelentősebb és még változatosabb legyen.

SENEFELDER találmánya következtében megjelenik a litográfiai exlibris, az olcsó „nyomdai cifra” pedig a tipográfiai exlibrisek nagy tömegét szüli. Nevek felsorolása felesleges, mert a névsor szinte beláthatatlan, s bár a legnagyobb német festők és grafikusok is szívesen fordulnak az exlibris felé, a század stílustalansága, majd az igen modorossá vált szecesszió rengeteg, művészileg kétes értékű exlibrist eredményezett. A huszadik század művészileg is meghozta a német exlibris második virágkorát, és a nagy nevek: Max KLINGER, Otto UBELOHDE, E. M. LILIEN, Adolf KUNST, Willy GEIGER, Hans BASTIANER vagy napjainkban W. HELFENBEIN, Peter WOLBRANDT, Ottohans BEIER stb. nemcsak hazájukban állították helyre a művészi exlibris becsületét, de hatásuk egész Európára kisugárzott.

SCHWENCKE könyve igen hasznos mindenkinek, aki a német exlibrisről meg akarja ismerni a legszükségesebbet. Mivel WARNECKE és Walter von zur WESTEN könyveihez ma már nehezen lehet hozzáférni, hiányt is pótol. Kifogásul egyedül a művészettörténeti témánál indokolatlan, merev, századok szerinti beosztást hozhatjuk fel; az anyag stíluskorszakok szerinti beosztása, legalábbis a XIX. század végéig, indokoltabb és logikusabb lett volna.

GALAMBOS FERENC

Knizsnije znaki Alekszeja Jupatova. Katalóg vzsztavki. Vologda, 1963. 40 l.

A Szovjetunió exlibris-életének élénk-ségét és sokoldalúságát mi sem bizonyítja jobban, mint a fenti katalógus, amelyet a vologdai Állami Képtár adott ki Alekszej Illarionovics JUPATOVnak az intézetben rendezett exlibris-kiállítása alkalmából. JUPATOV nem tartozik a fiatal művészek közé, és igen eredményes művészi múlt áll mögötte. 1911-ben született Rigában, orosz családból. 1930—1936 között a Lett Művészeti Akadémián tanult. 1936-ban állított ki először; 1937-ben Los Angelesben elismerő oklevelet kapott. 1937-ben a rigai Orosz Dráma Színházban mint díszlettervező tevékenykedett, és nem kisebb mű, mint a *Borisz Godunov* színrehozatala fűződik a nevéhez. Mint rajztanár, megszakítás nélkül működött azután, hogy művészeti tanulmányait befejezte. Grafikai munkásságát kb. 30 grafikai könyv és album, valamint kb. 300 exlibris jelzi. 1960-ban, művészi tevékenysége 30 éves évfordulóján a moszkvai Tudósok Háza rendezett kiállítást exlibriseiből, és e kiállítást ugyanabban az évben Leningrádban is megismételték. Exlibris-kiállítása volt 1961-ben is, a Lett Állami Könyvtárban.

A vologdai kiállítás JUPATOV 150 exlibrisét mutatta be, s a kiállított lapok kellő áttekintést nyújtanak JUPATOV exlibrisművészetéről. VENECIANOV, KUSZTOGYIEV, PETROV-VODKISEV, E. E. LANSZERE (különösen a *Hadzsi Murat*-illusztrációi) kétségkívül hatással voltak rá, de az évek folyamán JUPATOV magára talált, és kialakította egyéni stílusát. Ez az egyéni stílus az orosz ikon díszítőelemeiből indul ki, és mondanivaló szempontjából sokszor fordul a múlthoz. Lapjai olyan jellegzetesen oroszok, hogy nemzeti jellegük felirat nélkül is felismerhető. Az orosz képzőművészeti kritika éppen a túlságos múltbafordulást rója fel JUPATOV egyetlen hibájául, annál is inkább, mert egyes lapjai (a PIGULEVSKIJ részére készült exlibris, J. J. KRASZTINSZ részére készült lapja stb.) azt bizonyítják, hogy a mai témákhoz is megvan az érzéke.

A kis katalógust JUPATOV művészetének alapos elemzése vezeti be. A kiállított lapok szakszerű leírása — a katalógusrész — nagy segítséget nyújt az orosz exlibris gyűjtőinek. Sz. G. IVENSZKIJ, a vologdai Állami Képtár művészettörténésze a katalógus kiadásával halála kötelezte a világ exlibris-gyűjtőit. A kis füzetet JUPATOV 12 exlibrisének reprodukciója díszíti.

GALAMBOS FERENC

Bibliotecsno-bibliograficeszkaja klaszszifikacija. Tablicü dlja nauesnüh bibliotek. 5. vüp. D. Nauki o zemlje. Red. koll.: V. M. SZTRIGANOV (predsz.), F. Sz. ABRIKOSZOVA i dr. Moszkva, 1963, Biblioteka im. Lenina. 201 l.

A *Magyar Könyvszemle* 1962. évi 2—3. számában (238—240. l.) WEGER Imre beszámolt az OSzSzK művelődésügyi minisztériuma által négy évvel ezelőtt jóváhagyott új szovjet könyvtári osztályozási rendszer könyvalakban kiadott 4. és 6. kötetéről. A kémiai és a biológiai tudományok után most a földtudományok rendszertana, az 5. kötet is elhagyta a sajtót.

A főosztálynak — amely összefoglalja a Földre vonatkozó összes tudományokat — közös jelzete a cirill nagy D, amelyet arab számokkal jelzett alosztályok követnek. Ezek az alcsoportok.

- D 1 geodézia és kartográfia
- D 2 geofizikai tudományok
- D 3/5 geológiai tudományok
- D 8 geográfiai tudományok
- D 9 a Földre vonatkozó tudományok regionális felosztása

A további bontás három számjeggyel, majd pont után ismét egy-két, ahol szükségés három számjeggyel megy, hasonlóan a

DEWEY-féle decimálshoz és az ETO rendszeréhez. A sorrend alapelve az egyszerűtől a bonyolult felé való haladás — mint azt a bevezetés leszögezi — tehát a sorrendben azok a tudományok, amelyek a Föld külszínével és méreteivel foglalkoznak, azt egészében tekintve (geodézia) megelőzik azokat, amelyeknek tárgya a föld egyes burkainak tanulmányozása (hidrológia, meteorológia, geológia) és ezek azokat, amelyek a természeti komponensek bonyolult kölcsönhatásaival foglalkoznak (geográfia). Ugyanez az elv érvényesül az alosztályokban is. A gyakorlati használhatóság szempontja volt az irányadó a táblázat elkészítésekor, különös figyelemmel arra, hogy a földrajzi szakkönyvtárak, amelyek csak egy-egy tudományra kiterjedő anyagot gyűjtenek, a legrészletesebben tudják azt tagolni. Az elméleti kérdésekkel foglalkozók mellett az alkalmazott tudományágak külön alosztályt kaptak az illető tudományág jelzetén belül, hogy a kutatók számára a keresést meg lehessen könnyíteni. Így pl. D 23/24 = meteorológia; D 247 klimatológia, D 248 alkalmazott meteorológia és klimatológia.

Vagy egy másik példát véve: a D 1 geodézia és kartográfia orosztályban a további bontás: D 11 — felső geodézia, ahová a Föld alakjáról szóló elméletek, a szferoid geodézia, a geodéziai gravimetria, geodéziai asztronómia kerülnek, tehát az általános és elméleti művek; D 12 — geodézia, topográfia: ide a geodéziai munkálatok kivitelezéséhez tartozó ismeretanyag kerültek: háromszögelés, poligonometria, precíziós szintézis; D 13 — fototopográfia, fotogrammetria: ide a gyakorlati használhatóság kedvéért mindazok az ismeretanyagok kerültek, amelyek vele összefüggenek, tehát nemcsak az aerofotofelvételzés és a földfelületi fototeodolit-felvételzés, hanem a felvételek kidolgozásának kérdései is. Azonban a mérnöki gyakorlatban legszükségesebb irodalom a D 14 — alkalmazott geodézia alatt található: a lakott területek, földbirtokrendezés, erdőmérés, tengeri elmerés geodéziájának munkálatai irodalmát mind ez a csoport foglalja össze. A D 17 a kartográfia módszereire és eljárásaira vonatkozó ismeretanyagot, a D 18 — kartográfiai művek csoportja pedig a kartográfiai műveket, térképeket és atlaszokat tartalmazza.

A táblázatokat több nagy könyvtár munkatársai állították össze a saját könyvtáruk anyaga által felvetett elvi kérdések alapján. Az egyes alosztályoknak tehát különböző szerzői vannak. A geodéziai és kartográfiai részt (D 1) A. V. KOZLOVA, a pedagógiai tudományok kandidátusa, a Lenin Könyvtár és A. N. LARIONOVA-

ZSURKINA, a geográfiai tudományok kandidátusa, a Szaltükov-Scsedrin Könyvtár munkatársa állították össze. Az előbbi egyben a kötet felelőse is. A geofizikai tudományok (D 2) táblázatait több szakember készítette: A. A. VOLKOV, a Lenin Könyvtár főkönyvtárosa a legnagyobb részt, de az oceanológiai táblázatokat (D 221) Sz. N. KALASNIKOVA (Lenin Kvt.) és LARIONOVA-ZSURKINA, a meteorológiaiakat (D 23/24) szintén KALASNIKOVA. A geológiai tudományokat (D 3/5) L. V. GASZSZ, a Szovjet Tudományos Akadémia könyvtárából és A. A. VOLKOV a Lenin Könyvtár részéről állította össze. A geográfiai tudományokról készített táblázatok (D 8) V. G. ZEMLJANSZKAJA (Lenin Kvt.), LARIONOVA-ZSURKINA, továbbá I. N. BASZKACSENKO, a geográfiai tudományok kandidátusának (Tud. Akad. Könyvtára) munkája.

A 115 lapnyira terjedő táblázathoz 58 lapos betűsoros mutató könnyíti meg a tájékozódást az újszerű szisztematikában.

F. Z. — M. L.

Szalai Sándor: Gépi kivonatkozásítás. Elméleti és kísérleti adalékok a magyar nyelvű tudományos közlemények gépi kivonatolásának kérdéséhez. Bp. 1963. Orsz. Műsz. Könyvt. és Dok. Közp. 69 l. (Időszerű műszaki dokumentációs kérdések 5.) — **Gépi fordítás.** Algoritmusok orosz nyelvű szövegek elemzésére. [Írta:] (HELL György, KIEFER Ferenc [stb.]) Bp. 1963. Orsz. Műsz. Könyvt. és Dok. Közp. 274 l. (Időszerű műszaki dokumentációs kérdések 3—4.)

Nagyon is helyénvaló — akár idézőjelben, akár nélküle — a dokumentáció válságáról beszélni. A szakirodalmi „termelés” egyre növekszik, s mihamarabb csillagászati számokat ér el. Ez viszont akár a párhuzamos kutatások kiküszöbölése, akár a keresett anyag minél teljesebb fellelése szempontjából szinte reménytelenül teszi a dokumentáló munkát. A dokumentáció gépesítése az egyetlen lehetőség; az ezirányú törekvések több mint egy évtizedes múltra tekintenek vissza. A jelentős gazdasági erővel rendelkező országok, elsősorban a Szovjetunió és az USA igen komoly összeget fordítottak mind a kérdés feldolgozására, mind pedig a dokumentáció minél alaposabb korszerűsítésére.

A két kötet, amelyről most beszélünk, futó bepillantást enged két lényeges probléma kulisszái mögé. Mind a gépi fordítás, mind a gépi kivonatkozásítás két olyan lépése a dokumentációnak, ami felettébb igényes és időtrábló műveletek elektronikus úton történő elvégzését jelenti, vagyis meg-

könnyíti a dokumentáció versenyfutását az egyre csak növekvő szakirodalommal.

Az első SZALAI Sándor akadémikus dinamikus és szuggesztív tanulmánya a gépi kivonatkészítésről. Aműveletalapja az az elgondolás, amely szerint egy munka tartalma kifejezésre jut a leggyakrabban előforduló szavakkal, szókapcsolatokkal jelölt fogalmakban. (Természetesen csak „szignifikáns” szavakról lehet szó, mert az olyasfajta „triviális” szavakat mint *a*, *az*, *és*, *hogy* stb. figyelmen kívül kell hagyni.) Ezt az elemző, lényegében statisztikai eljárást Hollerith kártyákkal, még gyorsabban elektronikus számítógépekkel el lehet végeztetni. Az így felkutatott elemek előfordulása mintegy kondenzálódik ott, ahol a szerző mondanivalóját összefoglalja, — ennek a szövegből gépi úton való kiemelése könnyen elvégezhető. Természetesen vannak az eljárással szemben bizonyos alapvető követelmények: a szövegnek közepes hosszúságúnak, tematikusan körülhatároltnak és tartalmilag összefüggőnek kell lennie. Mindenesetre a gépi kivonatok ma még nem egyenlő értékűek azokkal az excerptumokkal, amelyeket jó dokumentátorok készítenek. Kétségtelen azonban, hogy a fejlődés irányzata meg fogja keresni a nehézségek kiküszöbölésének lehetőségeit. Befejezésül a szerző a magyar nyelvű szöveg gépi kivonatolásának kísérleteiről szól, és példákon mutatja be az eredményeket.

A második kötet cikkgyűjtemény. Felépítésében módszeres elv érvényesül: az első négy cikk bevezető és inkább általános jellegű, a két utolsó részletkérdésekkel foglalkozik. A történeti áttekintést nyújtó cikke után a második tanulmányban HELL György a gépi fordítás főbb kérdéseivel foglalkozik. Rámutat arra a lényeges különbségre, ami a nyelvi elemzés és a gépi fordításhoz szükséges elemzés között fennáll: az első főként tartalmi, a második elsősorban formális jellegű. Ez utóbbi először lexikális, azután alakitani, majd mondattani. Bonyolult kód-rendszer fejezi ki az egyes jelenségeket, és teszi képessé a gépet a fordítás elvégzésére. A könnyebb megértést mozdítja elő, hogy példának az oroszról magyarra való fordítást használja fel. A konkrét alkalmazást KIEFER Ferenc cikke szemlélteti, amelyben az *M 3* típusú számítógépen végzett kísérletek eredményeiről számol be. Megismertet bizonyos technikai jellegű problémák (transzliteráció, szótó és szókeresés, ragok felismerése és elemzése stb.) elvi és gyakorlati megoldásával. Módszertanilag és tartalmilag is lényeges KIEFER másik tanulmánya a matematikai nyelvészetről. Kiindulópontja a nyelvi és a matematikai struktúra közötti

bizonyos azonosság. Háttérbe szorul a történetiség szempontja, a nyelv ez esetben adott jelrendszer. A szemantikai szempont másodlagos, a szerkezeti elem dominál, amely a formalizáló törekvéseknek megfelelően a nyelvi jelenségeknek matematikai kifejezést ad. Célja különböző modellek (halmazelméleti, statisztikai, matematikai-logikai stb. modellek) felállítása révén a nyelvi struktúra leképzése. A két befejező tanulmány részletkérdések elemzésével foglalkozik. SÍRÓCZY Győző az orosz homonimák elemzésével, VARGA Dénes pedig a morfológiai elemzés egy sajátos módszerével illusztrálja a terület fölöttébb gazdag tematikáját.

Nagyon öröndetesnek tartom, hogy az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság olyan munkabizottságot hozott létre, amely a dokumentáció gépesítésének és automatizálásának kérdésével foglalkozik, s az ilyen irányú — ezeddig igen szórványos és esetleges — kutatómunkát szervezi és összehangolja.

Ugyancsak fontos lépés e két kötet megjelenítése is. A kérdés magyar nyelvű irodalma megdöbbentően gyér, — a magyar könyvtáros és dokumentátor közvélemény tájékozottsága e területen nagyon sok kívánnivalót hagy maga után.

Semmi esetre sem törődhetünk bele abba, hogy az elektronikus számítógépek kétségtelenül sajátos világ, a velük való bánásmód, a műveletek programozása, — amely csak látszólag háromszorosant matematikai ákombákom, — terra incognita maradjon a könyvtáros és dokumentátor közvélemény előtt.

Nem lehet elhárítani a kérdést megoldásának, kikísérletezésének magas költségeivel, nagy gépi igényével. Számunkra, magyar dokumentátorok számára sem elérhetetlen az elektronikus számítógép, már végeznek ilyen munkát hazánkban.

Az *Időszerű műszaki dokumentációs kérdések* sorozatának programja kétségtelenül felöleli az elektronikus adatfeldolgozás és visszakeresés kérdését is. Hasonló igényes kötet volna róla szükséges — esetleg több szakember tollából — mint a szóban forgó kettő. Nagy szükség van rá, hiszen a világűr békés felhasználása terén nemcsak távbeszélő vagy televíziós világkapcsolat megoldására vannak tervek műholgyók segítségével, hanem arra is, hogy a világ könyvtárainak elektronikusan tárolt anyagából a kutató számára a kor tempójának megfelelő ütemben világméretű anyagfeltárást lehessen végezni.

Ugyancsak nem elegendő, ha már a gyakorló könyvtárosok és dokumentátorok ismerkednek az elektronika adta lehetőségekkel, komoly formában fel kell vetni

az új könyvtárosgeneráció egyetemi képzése során ezt a problémát, hogy már tanulmányaik során ismerkedjenek meg vele.

WEGER IMRE

Takács József — Veredy Katalin: Az Országgyűlési Könyvtár a jogászai munka segítője. Bp. 1963, Országgyűlési Könyvtár. 70. l.

Ez a kis sokszorosított kiadvány szerény külsejével nem árulja el a tartalom viszonylagos fontosságát és hasznosságát. A broszúra megírására a Magyar Jogász Szövetség 1963 októberében Hévízen tartott kongresszusa adott alkalmat, a célja pedig az, hogy felhívja a gyakorló és elméleti jogászok figyelmét az Országgyűlési Könyvtár szolgáltatásaira. Két nagyobb részre oszlik a szöveg, az elsőben a szerzők ismertetik a könyvtár katalógusait, kiadványait, bibliográfiai és dokumentációs tevékenységét, kézikönyvtárát, gyűjteményrészeit, felhívják a figyelmet a könyvtárközi kölcsönzés lehetőségére stb. A második rész egy igen szerencsés kézzel összeállított kiadványjegyzék, amely a jogászok számára szükséges legfontosabb kb. 200 forrásmunkát, bibliográfiát, hivatalos lapot, jogszabálygyűjteményt, lexikont, szótárt, jogi folyóiratot stb. sorol fel. Észrevételünk csak az első rész szerkezeti összetételével kapcsolatban van, amennyiben talán helyesebb lett volna az egyszerűbbtől a bonyolultig haladás elvét követni, és esetleg olyan részeket mellőzni, amelyek inkább a könyvtárosokat és kevésbé a kutatókat érdeklik.

GOMBOSZT ISTVÁN

Magyar statisztikai zsebkönyv 1963. Bp. 1963. 255 l. — **Budapest statisztikai zsebkönyv 1963.** Bp. 1963. 311 l.

Rövid megskatításokkal 1931 óta jelenik meg a *Magyar statisztikai zsebkönyv*, az 1963. évi a 19. kötet, *Budapest statisztikai zsebkönyv*ének pedig 8. kötete. Kiadta a Központi Statisztikai Hivatal.

Bár a zsebkönyvek — terjedelmüknek fogva — inkább a szélesebb körű érdeklődés kielégítését szolgálják, tanulságos a bennük való böngészés a népművelés munkásainak is.

Szembeszökő a fejlődés a könyvkiadás terén. Az 1950. évi adatokkal összevetve a kép a következő: a kiadott összes művek száma több, mint háromszorosára emelkedett (6441, illetve 22 339), a szorosabban vett könyvek nem egészen kétszeresére (1880, illetve 3483). (A zsebkönyvek könyvnek tekintik a 64 lapnál nagyobb terjedel-

mű műveket, valamint — terjedelemtől függetlenül — a képsorozatok és a képeskönyvek. Az összes kiadott művek példányszáma alig változott (62,3, illetve 64,1 millió), viszont ezen belül a könyvek megduplázódott (20,1, illetve 40,4 millió). Ez azt jelenti, hogy 1950-ben — bár az átlagos példányszám magasabb volt — ennek túlnyomó része a nem-könyv jellegű füzetekre esett. A könyvek átlagos példányszáma viszont emelkedést mutat (10 691, illetve 12 000). Összehasonlításképpen: 1938-ban 3773 a könyvek átlagos példányszáma.

Ugyancsak érdekes a könyvek műfaj szerinti megoszlása: a kiadott szépirodalmi művek száma megkétszereződött, az ifjúságiaké megháromszorozódott 1950 óta, összpeldányszámuk pedig négyszeresére, illetve hatszorosa nőtt. Megemlítené, hogy a szépirodalmon belül csaknem pontosan fele-fele arányban részesednek az eredeti magyar és az idegen nyelvből fordított művek, míg a példányszámban az utóbbiak némileg vezetnek. Csökkenés mutatkozik viszont a tudományos művek példányszámában, ami azzal magyarázható, hogy egyrészt a tudományos és az ismeretterjesztő művek határvonala elmosódó, így korábban valószínűleg a nagy példányszámú ismeretterjesztők közül egyeseket ide számíthattak, másrészt kiadásunk tervszerűbben, a felmerült igényeknek megfelelőbben jelenteti meg a szűkebb köröknek szülő műveket.

Az időszaki sajtó szükségvű adataiból a következőket érdemes kiemelni: a megjelent sajtótermékek száma 1962-ben 634, (ebből 24 napilap és 184 folyóirat), összesen 785,8 millió példányszámban. Az 5 országos (Budapesten megjelenő) napilap közül egyedül a *Népszabadság*ból kerül vidéki terjesztésre több példány, mint Budapesten, míg a másik négy többségben a fővárosban fog el.

Az a tény, hogy a nagykönyvtárak között hiába keresünk a zsebkönyvben vidékieket, következménye az egész-telen centralizáltságnak. Bár néhány vidéki nagykönyvtár — elsősorban az egyetemi — megérdemelte volna, hogy a szerkesztőség közölje adataikat.

Sajnálatos az is, hogy az állományadatok a két zsebkönyvben — magyarázat nélkül — különbözöképpen szerepelnek. (Az egyik összes állományegységet, a másik könyvegységeket közöl. Ez viszont rámutat a könyvtárak belső állományzámlálási egységeinek bizonytalanságára is.)

Érdekesebbek a könyvtárhasználati adatok. Míg a nagykönyvtárak közül az olvasók száma tekintetében 2 (Országos Műszaki és a Budapesti Egyetemi Könyv-

tár) meghaladja az Országos Széchényi Könyvtárat, a forgalmazás terén utóbbi vezet közel 700 000 használt egységgel (egy olvasóra 7,9 egység jut). Nagyarányú a fejlődés a tanácsai és a szakszervezeti könyvtárak vonalán. 1950 óta a tanácsai könyvtárak száma csaknem megháromszorozódott, állományuk közel nyolcszorosára nőtt, 1,2 millió olvasójuk pedig 29 millió könyvet kölcsönzött (1 olvasóra 23,1 kötet jut). A szakszervezetiek valamivel lassúbb fejlődése mellett is kiemelkedő, hogy több, mint félmillió olvasótáboruk 8,6 millió kötetet kölcsönzött 1962-ben.

Bár a zsebkönyvekben kis tér jut a könyvkiadás és a könyvtárak kérdéseinek, a közölt adatok fejlődésünk irányát jelzik.

SCHNELLER KÁROLY

BIBLIOGRÁFIÁK

Ernst, Konrad: *Die Wiegendrucke des Kestner Museums.* Neu bearbeitet, ergänzt von Christian v. HEUSINGER. Hannover, 1963. 4., XXII, 130 l., 39 t.

A hannoveri Kestner-múzeum ősnymtatványai néhány kivételével mind Friedrich CULEMANN (1811—1886) hannoveri nyomdatulajdonostól származnak. A nagy hozzáértéssel és sok fáradsággal évtizedeken át végzett gyűjtésnek csak egy kisebb része az, amit a hannoveri múzeum őriz. 1870-ben ugyanis CULEMANN Londonban elárvereztette a ma is működő SOTHEBY-cégnél az akkor 730 tételt számláló ősnymtatványgyűjteményét. Ennek tulajdonítható, hogy számos más nagy könyvtárban őriznek ma CULEMANNTól származó ősnymtatványt: így az angliai Cambridge-i Egyetemi Könyvtár nem kevesebbet, mint 110 darabot. CULEMANN halála után 415 ősnymtatvány került a hannoveri Kestner-múzeumba, ahol azokat ma a két világháború után is sértetlenül őrzik. A gyűjtemény igen érdekes keresztmetszetet nyújt a XV. század nyomdáirol és az azokban használt betűtípusokról. Ez utóbbi fontos szempont volt a gyűjtésnél a nyomdász CULEMANN szemében. Külön fontos körülmény, hogy a 415 tétel közül nem kevesebb, mint 157 egyleveles (ezekből 64 búcsúlevél), amelyek közül több tucatnyi ma az egész világon az egyetlen ismert példány. A fentiekhez csatlakozik még hat táblanyomat is.

Az értékes gyűjtemény első nyomtatott katalógusát Konrad ERNST rendezte sajtó alá 1909-ben. A mostani kiadás tíz tétellel gyarapította a tételek számát. Különös értéke azonban az új feldolgozásnak a gon-

dos proveniencia-kutatás eredményének közlése, az illusztrációk pontos feltárása, valamint a régi kötések egy részének meghatározása. Miután az új kiadvány megtartotta az ERNST-féle katalógus számozását, a szerző meghatározás, illetve a rendsző vonatkozásban ezert sok esetben eltér a ma már általánosan elfogadott formáktól, illetve a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* gyakorlatától.

Ha a CULEMANN-féle gyűjteményt magyar szempontból vizsgáljuk, úgy első sorban a törökök ellen hirdetett háború érdekében kibocsátott tucatnyi búcsúlevelet kell kiemelni, amelyek közül számos unikum akad. GEORGIUS de HUNGARIA egyik kiadásán kívül (*RMK* III. 81.) még két további érdekes magyar vonatkozású munkát is találhatunk: az egyik Thomas FREMPERGER kis műve *Historia translationis tunicae Christi de Hungaria* (BALLAGI 79) és a *Capitula concordiae inter Fridericum III. Imperatorem et Matthiam Regem Hungariae* német nyelvű kiadása (BALLAGI 33). A magyar szakirodalomban eddig nem került ismertetésre VI. SÁNDOR pápának MIKSA császárhoz intézett és a török elleni harcokról levelek latin és német nyelvű szövege, amelyhez csatlakozik Antonius FABREGNES pápai nuncius két üzenete, amelyet Zenggből, Magyarországon akkori legfontosabb tengeri kikötőjéből datált 1493. szept. 8-án és 13-án, és a bécsi WINTERBURGER-nyomda feltehetően még ugyanennek az évnek a végén állított elő (*GW* 895).

Az értékes kiadványt számos mutató (a meghatározott XV. századi kötések műhelyei, a nyomdák, a proveniencia és a legfontosabb bibliográfiai kiadványok szerint) teszi jól használhatóvá. A kötet végén 39 technikailag igen jól sikerült táblán gazdag képanyag található, közöttük több olyan, amelyet első ízben itt publikáltak.

BORSA GEDEON

Pecsat' zarubezsnüh sztran. Zapadnaja Europa, Amerika, Avsztralia. Moszkva, 1962, Gosz. Izd. Polit. Lit. 416 l.

A világ egyre növekvő sajtótermésének annotált regisztrálása ma már nélkülözhetetlen segédeszköz az újságírók, könyvtárosok és a politikai-kulturális eseményekben tájékozódni kívánó olvasók számára egyaránt. Az eddig megjelent és kurrensen megjelenő nagy nemzetközi sajtóbibliográfiák mellett a Szovjetunióban 1962-ben kiadott könyvészet elsősorban annotációival nyújt többletet és újat.

A többkötetesnek szánt összeállítás első része Nyugat-Európa, Amerika és Ausztrália sajtóorgánumaira terjed ki.

Anyagát világrészek, ezen belül országok szerint csoportosítja. A könyvészeti felsorolást minden esetben rövid, bevezető tájékoztató előzi meg az egyes országok sajtóügyéről. Ez a bevezető elsősorban általános, többnyire politikai jellemzés, de a jelentősebb államok, mint Nagy-Britannia, Franciaország vagy az Amerikai Egyesült Államok esetében több lap terjedelmű, részletes tanulmányra bővül és beható elemzést nyújt a sajtóügyet kézbentartó politikai csoportok tevékenységéről, az újságkiadó vállalatok célkitűzéseiről, a közölt híryananyag jellegéről.

A bevezetőt követi az illető ország folyóiratainak és újságjainak felsorolása az eredeti cím cirillbetűs átírásának betűrendjében. A világ mintegy 30 000 jelenleg élő sajtóorgánumának regisztrálásában a szerzők természetesen nem törekedhettek teljességre, a válogatás szempontjait azonban — bevezető hiányában — sajnos nem közlik. Így nem tűnik ki világosan, hogy az összeállítás mennyiben tűzte ki céljául az elsősorban politikai, közgazdasági és kulturális periodikák mellett a természettudományi, a tudományos műszaki és akadémiai folyóiratok ismertetését. Néhányat ugyanis említ ezek közül, pl. az USA-ban megjelenő *Chemical Engineering*, a *Textile World*-öt vagy *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*-t, — általában azonban az ezekhez hasonló jellegű kiadványokat mellőzi.

A periodika-cím cirillbetűs átírása után közli a címet eredeti, latinbetűs alakjában, valamint orosz nyelvű fordításban is. Talán szerencsésebb lett volna a sorrend felcserélése: a folyóiratok általánosan ismert eredeti címe mellett a — csupán a kiejtés szempontjából jelentős — cirillbetűs átírás szerepelne másodlagos. Az ezt követő orosz címfordítás általában pontos, bár helyenkint zavaró, hogy a különböző, de azonos nyelvet beszélő országok megegyező periodikáinak fordításában az összeállítók nem azonos orosz kifejezéseket alkalmaztak.

A címeket kiegészítő annotációk a kötet legsikerültebb, elismerésre méltó részei. Az annotáció kiterjed a periodika politikai irányvonalának, programjának jellemzésére, felsorolja esetleges mellék- és társlapjait, megjelöli indulásának dátumát, periodicitását, kiadásának helyét és példányszámát (ez utóbbit csak megközelítő pontossággal).

Kiemelkedő érdeme a műnek, hogy az egyes országok hírügynökségeinek jellegét és szerepét is részletesen ismerteti, ezzel is teljesebbé téve a sajtóügy jelenlegi helyzetéről rajzolt képet. De a használhatóság szempontjából célszerűbb lenne, ha inkább

a bevezető részek függelékeként, a periodikák felsorolását megelőzően következnenének betűrendben a hírügynökségek ismertetései, nem pedig a folyóiratok és újságok közé keverve, ami a tájékozódást erősen megnehezíti. Ugyancsak a tájékozódás szempontjából okoz nehézséget a betűrendes címmutató hiánya is.

E rövid ismertetésből is kitűnik, hogy a szerkesztők (Ja. N. ZASZURSZKIJ, N. G. PAL'GUNOV, M. A. HARLAMOV) és munkatársaik tevékenységéből figyelemre méltó úttörő jelentőségű mű látott napvilágot. Az összeállítás és feldolgozás szempontjai, módszere is hozzájárulnak ahhoz, hogy a kiadvány nemzetközileg használható, tudományos tájékoztató segédeszközzé váljék. Az említett hiányosságok és helyenként észlelhető következetlenségek, amelyek az úttörő kezdeményezés velejárói, nem csökkentik az összeállítók érdemét és a munka jelentőségét.

FERENCZYNÉ WENDELIN LIDIA

Hungarian publications on Asia and Africa 1950–1962. A selected bibliography. — Magyar szerzők Ázsiáról és Afrikáról 1950–1962. Válogatott bibliográfia. (Összeáll. APOR ÉVA, ECSEDY Ildikó. Szerk. BESE Lajos.) Bp. 1963. Akadémiai K. 106 l.

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára karöltve a Magyar UNESCO Bizottság Kelet—Nyugat albizottságával tudományos életünk egy oly területét kívánja a bibliográfus rendszerező pontosságával regisztrálni, amely mind ez ideig hiányzott a kutatók asztaláról. Érdeklődési köre az orientalisztika hazai irodalma. A fent említett évkörben íródott és a mind térben, mind időben e témakörbe tartozó munkák jegyzéke. A dicséretes vállalkozás éppen anyaga természeténél fogva, mint minden nagy területet átfogó bibliográfia nem lehet teljes, ezért helyes volt a szerkesztők megjegyzése, amely mint alcím szerepel *Válogatott bibliográfia*. A regisztrálendő művek évkörének megválasztása azonban nem mondható szerencsének. Az orientalisztika hazai történetében nem jelent különösebb fordulópontot a fent említett nyitó év, így természetszerűen egy összefoglaló bibliográfia kezdőpontjának tenni sem indokolt. Talán megfelelőbb lett volna hazánk felszabadulásától mérni a magyar orientalisztika mennyiségében talán kevesebb, de tartalmában és célkitűzéseiben többet mondó irodalmi alkotásainak sorát.

A munka nagyon helyesen nem csupán a hazai közönségnek, könyvtáraknak, kutatóknak nyújt betekintést a magyar orientalisztika jelenlegi eredményeiről, hanem

— mint azt angol nyelvű bevezetője, valamint a tételek angol annotációja is igazolja — a külföld érdeklődésére is számot tart.

A különböző kínálkozó rendszerezési lehetőségek közül a szerkesztők szakavatott kézzel ragadták meg a legmegfelelőbbet. A bibliográfia országok szerint, majd ezen belül a témakörök sorrendjében adja anyagát. Nagyon helyesen, ahol az anyag mennyisége és minősége úgy kívánja, a részletezés követi a tudományág természetét, ahol pedig — mint pl. afrikánisztikánk esetében — nincs számottevő irodalmunk, nem erőlteti a bontást. Ez által az egyes területek a valóságnak megfelelő jelentőséggel bírnak a feldolgozásban.

Külön ki kell emelni az *Európai—ázsiai kapcsolatok* című fejezetet. A bibliográfiai tételek ilyen jellegű csoportosítása a magyar könyvészeti irodalomban talán első alkalommal egy helyre csoportosítja a magyar szerzők hozzájárulását az európai és ázsiai népek kapcsolatainak kutatásához.

A bevezető megemlíti, hogy a szerzők a hazai irodalom javát kívánják gyűjtésükben közreadni, e célkitűzésnek azonban nem minden esetben tudnak eleget tenni. A felsorolt tételek egyike másika, tisztelet természetesen a tudós és a témában járatos kivételnek, illetve jelen esetben többségnek, nem éri el azt a színvonalat, hogy a magyar orientalisztika válogatott bibliográfiájában helyet érdemeljen. E néhány esetben a szerkesztők talán azt a felfogást követték, hogy valaki, aki egy jó könyvet, tudományos témát, ismeretterjesztő cikket már megírt, annak minden alkotása, legyen bár gyöngébb is, az helyt kell kapjon. Ugyanakkor néhány olyan — és ez a terület egyébként is kissé hiányos — politikai jellegű, elvi tartalmú cikk, útleírás hiányzik a gyűjtésből, amely az olvasók szélesebb rétegeit tájékoztatta Ázsia és Afrika jelenlegi gazdasági-politikai helyzetéről. E cikkek, tanulmányok, útleírások éppen úgy szerves részei a választott témának, mint a kötetben szereplő ismeretterjesztő írások. A gyűjtésben szereplő ismeretterjesztő anyag regisztrálása egyébként helyes, és jól szolgálja a bibliográfia célkitűzéseit.

Az előttünk fekvő tetszetős tipográfiai kiadvány kezelését jól segíti elő a pontos és megbízható névmutató.

A kötet célkitűzésének megfelelően, kisebb hibáktól eltekintve a szerkesztők jó munkáját dicséri és öregbíti a magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjteményének tudományos megbecsülését.

A Magyar szerzők Ázsiáról és Afrikáról 1950—1962 válogatott bibliográfiája az UNESCO támogatásával készült és került kiadásra.

DÁN RÓBERT

A Nagyvilág hét esztendeje (1956—1962).
Összeáll. KÖRTÉS Júlia. Bp. 1963, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.

Az elcsépejt jelző, hogy „hézagpótló”, ezúttal túlzás nélkül, szó szerint értendő. KÖRTÉS Júlia olyan jó érzékkel, kiváló igény-fölismeréssel választotta ki bibliografizáló munkájának tárgyát, s olyan jó eredménnyel oldotta is meg, hogy ez önmagában is elismerésre, sőt hálára készíti a recenzenst, aki maga is éveken át nélkülözte a tájékozódást a világirodalmi művek között. Nagyon kíváncsian lenne KOZOCSA Sándor (még ha késedelmesen megjelenő) magyar bibliográfiájának *világirodalmi párját* évről évre közzétenni. Addig is, míg ez megvalósulhat, a hét év óta missziót betöltő *Nagyvilág* anyagának áttekintésével óriási segítséget adott repertóriumával KÖRTÉS Júlia. Munkájának irodalompolitikai tanulságai is fontosak, s ezeket, reméljük, le is vonják majd az illetékesek, a könyvkiadás irányítói, de maguk a *Nagyvilág* szerkesztői is, mi hatáskörünkbe tartozónak csupán a munka bibliográfiai tapasztalatait tartjuk. Elsősorban azért, hogy az előszóban kilátásba helyezett tízéves kumuláció tökéletesítéséhez észrevételeinkkel hozzájárulhassunk, másodjára pedig, hogy a folyóirat-repertóriumok általános kérdéseiről a *Nyugut-repertórium* kapcsán a *Könyv és könyvtár* 3. kötetében (1963) elmondottakat új példán igazoltan, hangsúlyosabban ismételhessük meg.

A dicséretet még fokozhatnám: a felsőoktatásban, a könyvtári tájékoztatásban, a hírlapírásban, a népművelésben és még számos más kulturális poszton a lexikonokkal azonos mértékben forgatják majd ezt a repertóriumot, az élő világirodalom hazai termésének irányítójaként. Az a 650 példány, amit a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár a Könyvtártudományi és Módszertani Központ sokszorosítottjában — izléses, takarékos külsőségekkel — előállított, aligha elégíti ki a szükségletet.

Am ha most már az észrevételekre térünk, elsőbben is az alcímen akadunk föl: *Elemző bibliográfia*. Ezúttal szabatosabb lenne a *repertórium* szó, hiszen itt kifejezetten folyóiraticikkekről van szó, önálló mű egy sincs közte. S mit tesz az, hogy „elemző”? Az elsőző némi következtetéseket enged levonni: „az elemző eljárás” teszi lehetővé, hogy egy-egy név alatt megjel-

jük az illető minden munkáját, akár szerző az illető, akár csak a címben, esetleg az annotációkban esik róla szó.

Ez valóban üdvös, a használatot megkönnyítő, tetszetős módszer, de kérdés: gazdaságos-e? Ugyanezt az „elemzést” nem érhetjük-e el egységes névmutatóval is? Igaz, kicsit többet kellene lapoznia a keresőnek, de tételek számok segítségével játszva összekereshetné egy szerző cikkei vagy egy író, költő alkotásait, a róluk szóló irodalmat. *S* ezzel lényegesen — félére? — csökkenthetnék a terjedelmet! Hiszen most majd minden tétel két helyt szerepel: annak a nevének, aki írta, s annál, akiről írták. Sőt: UJFALUSSY József egyik cikke a magáén kívül LISZT, BARTÓK és KODÁLY nevének is szerepel; BASCH Lóránt *Franz Kafka Adyról és Karinthyról* című közleményének szintén négy helyen kellene ismétlődnie, ha KAFKA és KARINTHY nevének véletlenül ki nem marad. BÁRD Miklós ismerteti KLANICZAY—SZABOLCSI—SZAUDER *Kis magyar irodalomtörténetét*: négyszer fordul elő a cím. Egy pályázatról szóló beszámolóban a bírálóbizottság és a nyertesek névsora alapján pontosan tíz helyen kellene — nyolc sort újból és újból elfoglalva — előfordulnia, ha néhány helyen el nem spórolta volna előlünk az összeállító.

A *Nyugat-repertórium*ban időrendi előadásmódot szerettem volna; itt az anyag természeténél fogva föltétlenül teszi ezt szükségessé, bár elképzelhető lenne, hiszen világirodalmi tájékozódásunk folyamatának reprodukálása is tanulságos. Az alkotók betűrendjében való közlés elvét tehát elfogadhatónak tartom, de a fordítók, méltatók, kritikusok nevének megörökülését a tétel teljes megismétlése helyett a névmutatóra bízom. Annál inkább, mert a mostani rendben elsikkad a tárgyi, tartalmi „elemzés”, különösen, ha nem tapad konkrét névhez. A betűrend mechanikus elve miatt az ilyen jellegű anyag megtalálhatatlanul rejtezik a bibliográfiában szétszórva! Ki keres úgy orosz népköltészeti alkotásokat, hogy „*Aj...*”, „*Ha...*” — vagy éppen: „*Haj...*”, „*Hej...*”? Márpedig, ha nem tudom rólok, hogy RAB Zsuzsa fordította őket, másként nem találom meg. Keresném a népköltészet vagy a folklór tárgyszava alatt, de csak akkor találom a román, bolgár, ukrán, indián stb. folklórt, ha tudom, hogy KÖPECZI Béla, DÉGH Linda, RADÓ György, PASSUTH László írt gyűjteményükről, tehát nevéknél keresem. Ugyanígy: angol vagy francia elbeszélőkről, a spanyol költészetéről, a kongói irodalomról is csak akkor találom valamit, ha a gyűjtemények összeállítójának vagy ismertetőjének nevét már

tudom. A NOBEL-díjról is esik szó, de „*Akik...*” rendsző alatt vajon ki keresi azokat, „*akik nem kaptak díjat*”? Ez annál furcsább, mert a kevésbé ismert FORMENTOR-díj viszont „*ki van ugratva*”. De keresném a tv-játék irodalmát — csak CSERÉSZ Miklós neve alatt lelem; Kubáról szóló cikket akkor találom, ha tudom, hogy GUILLÉN a szerzője.

Ellenzem a *Nyugat-repertórium* módszerét, amely — szintén sok ismétlésre kényszerülve — bonyolult, részletekig tagolt tárgyrend alapján adta közre az anyagot, s ezzel a keresőt majd mindig dilemma elé állította: hol is keressem? Am ugyanakkor elengedhetetlennek tartom ezt a tüzetesen kidolgozott tárgyi csoportosítást mint mutatót, amely viszont megkönnyíti a kutató dolgát! A tárgymutatóban egy tételek nagyobb pazarlás nélkül akár tízszer is leírható, ha az illető közlemény bonyolult, gazdag, sokágú tartalma éppen úgy kívánna.

Pen Club van ugyan, de pl. a Rio de Janeiro-i kongresszusról szóló interjú nem itt találjuk, hanem a „*Békes...*” rendsző alatt — de vajon keresi ott valaki? BÖLÖNI Györgynek a londoni kongresszusról szóló beszámolója is hiányzik, csak a nevének van. Az nem elég, ha a bibliográfia úgy utal, hogy „*szerzőknél is*” van idevágó írás; föl kell sorolnia — itt a neveket, ha számozva lennének a tételek, a tételek számokat. Ha az olvasók leveleire vagyok kíváncsi, eleve tudom, hogy SZEGEDI Pál vagy VERESS Dániel nevének kell keresnem? Ha a német könyvkidásról akarok olvasni, hiába nézem a *Kiadók* rendsző alatt, ott nincs; véletlenül rábukkanhatok a „*Haladó...*” cím alatt, mert így kezdődik az erről szóló cikk címe.

Nagyon helyesen sok címet magyaráz annotáció. Sajnos, nem szerencsés módon, mert a címet rögtön követi és — a sokszorosító technika egyetlen érvényesülő fogyatékosságaként — egyenes (nem pedig szögletes) zárójelben, így nem különböztethető meg a címben előforduló zárójel szövegektől. Helyesebb lenne az annotációt a címleírás végére, tehát a lapszám után tenni, sőt gondolatjellel is választani.

Meg kellene különböztetni a műfaji kategorizálást (vers, novella, ismertetés, történeti méltatás, irodalomtörténeti tanulmány stb.) az annotációtól. Ezeket rövidíteni is lehetne. Néhány kategóriát következtlenül fölváltva használna (bírálat, kritika, ismertetés), ezt egységesíteni kellene. Takarékoskodni lehetne még a hellyel úgy is, hogy a kiadvány elején (a tartalommutatóval együtt) föl lehetne sorolni a naptári év és az évfolyam összefüggését (1: 1956, 2: 1957 stb.), s a címleírásokban csak

az évfolyamot idézni. Ki lehetne számítani, mennyi helyet, munkát takarítanánk meg, ha négy betű helyett egyet írnánk!

Egyazon szerző munkáit most — minden funkció nélkül — a címek betűrendjének sorrendjében kapjuk. Sokkal logikusabb lenne először is megkülönböztetni a róla szóló és a tőle való írásokat, azon belül pedig a megjelenés időrendjét követni. Így egy-egy író vagy tudós fejlődését, érdeklődésének folyamatát is nyomon lehetne követni.

Az idegen nyelvre fordított versek magyar címeit is meg kellene adni az annotációban. A semmitmondó vagy fölösleges annotációkat el kellene hagyni. (Pl. UNGVÁRI Tamás *Vázlat Franz Kafkáról* című cikke után tautológia odaírni, hogy „irodalomtörténeti vázlat”).

A repertórium pontosságáról csak használat közben győződhetünk majd meg. Egyelőre egyetlen elírást találtam: FÁBRY Zoltán *Palackpostája* nem verseskönyv, hanem tanulmánykötet. Monogramokkal nem sok gondja volt az összeállítónak, ezért meglep, hogy az egyetlen nem oldotta föl, a Bölönről író G. L.-t, aki pedig nyilvánvalóan nem más, mint a szerkesztő, Gereblyés László. Így ezt a kis megemlékezést is az ő neve alá kell rónunk.

PÉTER LÁSZLÓ

Bibliography of proceedings of international meetings held in 1957. Brussels, 1963, Union of International Associations. 388 l.

A nemzetközi konferenciák, összejövetelek, szimpóziumok, kongresszusok, szemináriumok stb. egyre növekvő száma és a tanácskozássokról kiadott jegyzőkönyvek, kiadványok, tárgyalási anyag írási mennyisége már régen gondot okoz a kutatóknak és könyvtáraknak egyaránt. Szinte valamennyi nemzetközi találkozó megjelenített valamiféle összefoglaló jelentést a munkájáról, és nem kell külön hangsúlyozni, hogy ezek mennyire fontosak. Rendszerint nem a hagyományos könyv formáját öltik, beszerzésük, feldolgozásuk, könyvtári feltárásuk ezért sokszor idegenkedéssel találkozik, bár a kereslet és érdeklődés irántuk egyaránt fokozódik. A Nemzetközi Szervezetek Uniója tehát fontos munkát végzett azzal, hogy elhatározta a nemzetközi összejövetelek és azok kiadványainak évenként történő regisztrálását. Az első, az 1957. évre vonatkozó kötet nemrég jelent meg, és jól egészíti ki az Unió egyéb, ugyancsak a nemzetközi szervezetekre vonatkozó, igen használható, de Magyarországon nem kellően ismert kiadványait. A kötet időrendben, hónapról hónapra sorolja fel az 1957. évi konferen-

ciákat, még a hónapokon belül is követi a kronologikus sorrendet. A címszó a konferenciát szervező vagy a kiadványt kibocsátó szervezet neve, amelyet a kiadvány bibliográfiai adatai követnek. Legfelül a gyors megtalálás kedvéért szerepel a konferencia ideje és helye, valamint a téma ETO számszáma. A cím után következik a kiadvány legfontosabb tartalmi elemeinek felsorolása és egyéb, a kiadvány nyelvére, esetleg a konferencia résztvevőire vonatkozó fontos megjegyzés. A mintegy 1600 nemzetközi találkozót, illetőleg kiadványt regisztráló könyvből az ellenőrzésképpen kikeresett varsói szocialista bibliográfiai konferencia adatai sem hiányoznak. Az ETO szerinti szakmutató és egy kombinált szerzői-tárgyszavas mutató zárják le a kötetet.

GOMBOCZ ISTVÁN

Gesamtverzeichnis der in den Dokumentationsstellen der DDR ausgewerteten Zeitschriften. Technik, Naturwissenschaften und einige Randgebiete. 2. erw. verb. Aufl. Leipzig, 1963, Verl. f. Buch- und Bibliothekswesen. 528 l. (Bücherei der Dokumentalisten 12.)

A Német Tudományos Akadémia Dokumentációs Intézete vaskos kötetben, már másodízben foglalta jegyzékbe azokat a műszaki, természettudományi és határterületi folyóiratokat, amelyeket a dokumentációs hálózat rendszeresen feldolgoz. A jegyzék új kiadása az előzőben szereplő 4000 folyóirattal szemben már 6294 tételt tartalmaz. Ez a számbeli növekedés is jelzi, hogy a német dokumentációs hálózat az utóbbi években nagy ütemben fejlődött.

A jegyzék fő része tartalmazza a folyóiratok leírását betűrendben. Az egyes leírások legfontosabb adatai: a cím, annak német fordítása, ha a folyóirat nem német nyelvű, a dokumentációs munkában használt rövidítési forma, a megjelenési hely, végül a feldolgozó dokumentációs intézmény számjele. A leírás szükség esetén még további adatokkal bővül (pl. a folyóirat nyelve stb.). A címléírás után következnek a lelőhelyek felsorolása állományadatokkal. A kötet végén háromféle mutató található: az első a dokumentált témák szerint sorolja fel a folyóiratokat, a második a dokumentációt végző intézményeket tartalmazza számjeleik sorrendjében, a harmadik pedig a lelőhelyadatokban használt kódjeleket oldja fel.

A jegyzéknek nyilván igen jó hasznát veszik a német kutatók, akiknek a kivonat alapján az eredeti közleményre is szükségük lehet.

Dr.

Új amerikai közgazdasági referálólap.

A tőkés országok főként elméleti közgazdasági folyóiratait figyelemmel kísérő szakemberek hasznos segédesszékhez jutottak a *Journal of Economic Abstracts* c. amerikai referálólap megjelenésével. A referálólap, amelyet az amerikai Közgazdasági Társaság égisze alatt adnak ki, első évfolyamában a tőkés országok 33 legismertebb közgazdasági folyóiratát dolgozza fel, négy füzetben közölt, több mint félezer referátumban. A feldolgozott folyóiratok országok szerinti megoszlása a következő: USA 8, Anglia 5, Nyugat-Németország és a skandináv országok 3—3, Franciaország, Japán, Olaszország, Svájc 2—2, Ausztrália, Ausztria, Dél-Afrika, India, Kanada 1—1 folyóirattal szerepel. A folyóiratok kiválasztásával helyenként vitába lehetne szállni. Még ha elfogadjuk is azt az alapot, hogy csak polgári közgazdasági folyóiratokat dolgoznak fel, akkor sem érthető, miért hiányzik a referált folyóiratok köréből a nagymúltú *Schmoller's Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft* vagy a színvonalas francia *Revue Economique*, miért nem szerepel egyetlen folyóirat sem a spanyol—portugál nyelvterületről, viszont elengedhetetlen volt-e a *South African Journal of Economics* felvétele a referált folyóiratok körébe.

A referált folyóiratok kiválasztásában tapasztalható némi önkényességet messzemenően ellensúlyozta az a körülmény, hogy a feldolgozott folyóiratokat viszont teljességre törekvően referálják. (Csak a szemle-cikkek, ismertetések, beszámolók a kivételek). Ez módszertani szempontból figyelemre méltó tény. A tekintélyes közreadó testület, az amerikai szakkörökben jól ismert szerkesztő (A. SMITHES) sem vállalja a felelősséget a legfontosabb folyóiratok cikkeinek szelektált feldolgozásáért. Ez a tudomány specializációjának mai fokán teljességgel érthető és helyeselhető. Gyakorlatilag azzal az előnnyel jár, hogy a folyóiratcikkek azon körére nézve, amelyet a referálólap feldolgozásra elvállalt, az olvasó kétségkívül teljes tájékoztatást kap. Amennyire ez a körülmény a szerkesztés érdemű tudható be, annyira hibáztatható a referálólap felépítésének teljesen mechanikus volta. Számonként a folyóiratok betűrendjében és azon belül a cikkek eredeti megjelenési sorrendjében közli a referátumokat. A kutató az öt érdeklő témára vonatkozó cikkek referátumainak megkeresésében semmiféle segítségére nem támaszkodhat. A referálólap apparátusa mindössze a feldolgozott folyóiratok jegyzékéből és a szerzői mutatóból áll. Ez a referátumok adott volumene mellett erősen kifogásolható.

A referátumok terjedelme is figyelmet érdemel. Az átlagos terjedelem 1800—2000 „n” körül van, azonban jócskán találunk 500—1000 „n”-es referátumokat is. Ez összehasonlítva más referálólapokkal (*Economic Abstracts*, *Documentation Economique*) viszonylag bővebb tájékoztatási lehetőséget biztosít. A nálunk szokásos terjedelmet (*Tájékoztató a Külföldi Közgazdasági Irodalomról*, *MNB Referálólap* stb.) azonban nem éri el. Ugy tűnik, hogy a referátumok terjedelmi arányait ennek a referálólapnak megfelelően sikerült kialakítani. A referátumok tartalmilag színvonalasak, bár korántsem egyöntetűek, ami a referálólap összeállításának módjával függ össze. A referátumok többségét ugyanis a folyóiratcikkek szerzői készítik, a referálásról pedig azok a folyóiratok gondoskodnak, amelyeknek anyagát a lap feldolgozza. Megemlítjük még a folyóirat viszonylag alacsony előfizetési árát és a kifogástalan nyomdai előállítását.

Összefoglalás helyett azt a gondolatot vetjük fel, vajon nem érkezett-e már el az ideje annak, hogy a szocialista közgazdasági folyóiratirodalom használatához is hasonló munkaeszköz álljon rendelkezésünkre?

FÖLDI TAMÁS

Index of Indonesian learned periodicals 1961. (Indeks madjalah ilmiah.) Djakarta, 1962. 127 p. (Madjelis Ilmu Pengetahuan Indonesia — Council for Sciences of Indonesia Bulletin 4.)

Az Indonéz Tudományos Tanács Dokumentációs Osztálya másodikban adta ki az indonéz periodikák és a periodikákban megjelent közlemények nemzeti bibliográfiáját. Az 1960-ról beszámoló első kötettel a *Magyar Könyvszemle* már foglalkozott.¹ A most kezünkben levő második kötet az előzővel azonos szempontok szerint készült: első fő részében a tudományos periodikákat, a másodikban pedig a közleményeket sorolja fel az ETO alapján kialakított csoportokban. A bibliográfia most is hat központi tudományos intézmény és könyvtár közreműködésével készült.

A kiadvány alapján némi bepillantást kaphatunk az indonéz folyóiratkiadás helyzetébe. A bibliográfia első részében 115 periodikát ír le a megfelelő bibliográfiai adatokkal (amelyek között most már természetesen szerepel a címváltozás is). Ez azt mutatja, hogy 1960-nal szemben némi csökkenés mutatkozik a periodikák számában, az előző évben ugyanis 135 tudomá-

¹ 1962. 78. évf. 1. sz. 113—114. l.

nyos periodika jelent meg. A bevezetésben sajnálattal állapítják meg, hogy a megszűnt folyóiratok között több értékes kiadvány is van. Az indonéz folyóiratkiadás tehát még nem indult el az egyenletes fejlődés útján, egyelőre az átszerveződés állapotában van. Erre mutat a periodikák kissé aránytalan megoszlása az egyes szakok szerint. Az ETO szakcsoportok alapján a következő képet kapjuk:

általános tárgyú periodikák	15
társadalomtudományi	27
nyelvészeti	1
természettudományi	22
egészségügyi (orvosi és állatorvosi)	13
műszaki és ipari	14
mezőgazdasági	20
földrajzi és történeti	3

Az aránylag sok természettudományi folyóirat között nincsen kémiai kiadvány, viszont a földtannal és társtudományaival (geofizika, hidrológia, oceanográfia) 9, a meteorológiával 4 periodika foglalkozik.

Jellemző, hogy az ország a tudományos elnyomás alól is felszabadult: 16 olyan periodika jelenik meg, amely korábban holland nyelvű volt, ma pedig indonéz vagy valamely világnyelven közli cikkeit. A nemzetközi tudományos életbe való bekapcsolódás szándékát jelzi, hogy a 115 periodika közül csak 50 tisztán indonéz nyelvű, a többi indonéz és angol (néhány német, illetve francia) szöveget tartalmaz, 20 folyóirat kizárólag angol, 2 pedig angol és német nyelvű.

A periodikákban megjelent közleményeket tartalmazó második fő rész az előző évvél szemben jelentéktelen csökkenést mutat: 1960-ból 1075, 1961-ből pedig 1051 közleményt dolgoztak fel.

Dr

Testnevelési és sportszakirodalom. Az 1962. évben megjelent önálló művek, hírlap és folyóiratközlemények. Összeállította a Testnevelési Főiskola Könyvtárának munkaközössége: AMBRUS László vezetésével BALINT Józsefné és RAJOS Ferencné. Bp. 1963, Magyar Testnevelési Főiskola. 88 l. (Testnevelési Főiskola Könyvtára.)

Először 1958-ban jelent meg a Testnevelési Tudományos Tanács gondozásában négy kötetben a testnevelés és sport ma-

gyarországi szakirodalmát (a kezdetektől 1954-ig) feltáró bibliográfiai összeállítás Napjainkban rohamosan szaporodó sportirodalmunk új könyvészeti feldolgozását, az 1962. évit köszönthette fejlődő sport-társadalmunk.

A Sportsokszorosító Üzemében nyomtatott könyvészetet a Magyar Testnevelési Főiskola kéziratként adta ki. A munka rövid, tájékoztató bevezetésében a szerzők rámutatnak arra, hogy az anyag óriási méreteire való tekintettel a folyóiratok és a hírlapok közleményeit (a cikkek jelentősége s nem terjedelme alapján végzett) szelekcióval állították össze, de az önálló művek gyűjtésében teljességre törekedtek. Arra is felhívják a kutatók figyelmét, hogy nemcsak a Magyarországon kiadott anyagot, hanem magyar szerzőknek a külföldi szakajtóban közölt írásait, valamint szocialista testnevelésünkről és sportunkról külföldön megjelent kiadványok, közlemények címanyagát is feldolgozták. A címleírások pontosak, részletesek és világosak. Azokat a címeket, amelyek semmitmondók vagy félreérthetők, rövid annotációval egészítették ki. Az önálló művek a szakcsoportok élén kiemelve és aláhúzva szerepelnek, ezzel a kettős jelöléssel könnyítve a kereső dolgot.

Az összegyűjtött anyagot a következő szakcsoportokba osztották: *Testnevelés és sport, Testneveléstudomány-oktatás, Tömegsport, Sportlétesítmények, sportszerek, gazdasági ügyek, Atlétika, Torna, Verseny- és Téli sportok, szórakoztató játékok, Küzdő sportok, Természettudományok, Vízi sportok, Technikai sportok*. Ezeket a fő csoportokat a hozzájuk tartozó sportágak, valamint a segéd- és alkalmazott tudományok és a szakkutatók alapján felvetődő problémák szerint további bontották alcsoportokra.

Betűrendes névmutató is van a kötetben. Külön jegyzék tájékoztat a feldolgozott magyar (42) és idegen nyelvű (22) folyóiratokról.

A csoportok közé felveendőnek tartjuk azonban az alapvető fizikai képességek és azok fejlesztése irodalmának felvételét. Az összetett sportágak (öttusa, háromtusa) kiemelése az *Atlétika* csoportból, továbbá a verseny- és művészi torna, valamint a mű- és gyorskorcsolyázás szétválasztása is ajánlatos lenne.

KOZCSA ISTVÁN

TARTALOM

<i>Siklós András: Adatok az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak könyvkiadásának történetéhez — Zur Geschichte der Verlagstätigkeit während der ungarischen Revolutionen in den Jahren 1918—1919</i>	113
--	-----

KÖZLEMÉNYEK

<i>Szigeti Kilián: Egy XIV. századbeli énekeskönyvünk továbbélése</i>	125
<i>Bálint Sándor: A szegedi franciskánusok könyvtárának XVI. századi állománya</i> ..	134
<i>Radó György: Egy rejtélyes regény nyomában</i>	141
<i>Móra László: A műegyetemi könyvtár alapítása 1848-ban</i>	146
<i>Kóhalmi Béla: Az Almássy téri Deák Ferenc könyvtár történetéhez</i>	154

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Holl Béla: Régi magyarországi könyvek lengyel könyvtárakban</i>	156
<i>Borsa Gedeon: XVI. századi magyarországi nyomtatványok a bécsi Nationalbibliothekban</i>	162
<i>Kelecsényi Ákos: A Huszár Gál és Török Mihály közötti időszak a debreceni nyomdában</i>	166
<i>Dörnyei Sándor: A XVI. századi simándi nyomda</i>	172

FIGYELŐ

<i>Gergely Pál: Melich János (1872—1963)</i>	175
<i>Kenéz Ernő: Komjáthy Aladár (1894—1963)</i>	176
<i>Zádor Anna: Varró István emléke</i>	177
<i>Berza László: Budapest történetének bibliográfiája II. kötete</i>	179
<i>Molnár Nándor: Az örmény és grúz címek átírásáról</i>	181

HÍREK: Elkészült „A régi magyarországi nyomtatványok” című kiadvány első kötetének (1473—1600) kézirata — Külföldi vendégek könyvtárainkban — A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában folyó tudományos munkáról — Zala megye sajtótörténete és bibliográfiája — Az Egri csillagok örmény nyelven — Megszűnt a New York Mirror — Héber kézirat facsimile kiadásban — Az Ármány és szerelem sugópéldányát kiadták — A Korán új kiadása orosz nyelven

SZEMLE

Falvy Zoltán — Mezey László: Codex Albensis (Ism. <i>Szigeti Kilián</i>)	186
Bogdán István: A magyarországi papíripar története (Ism. <i>Kőhegyi Mihály</i>)	187
Bland, David: The illustration of books (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	188
Schwencke, Johan: Het exlibris in Duitsland (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	189
Knizsnije znaki Alekszeja Jupatova (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	190
Bibliotecsno-bibliograficeszkaja klaszszifikacija (Ism. <i>F. Z.—M. L.</i>)	190
Szalai Sándor: Gépi kivonatkészítés — Gépi fordítás (Ism. <i>Weger Imre</i>)	191
Takács József — Veredy Katalin: Az Országgyűlési Könyvtár a jogászai munka segítője (Ism. <i>Gombocz István</i>)	193
Magyar statisztikai zsebkönyv 1963 — Budapest statisztikai zsebkönyve 1963 (Ism. <i>Schneller Károly</i>)	193

BIBLIOGRÁFIÁK

Ernst, Konrad: Die Wiegendrucke des Kestner- Museums (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>) ...	194
Pecsat' zarubezsnüh sztran (Ism. <i>Ferenczyne Wendelin Lidia</i>)	194
Hungarian publications on Asia and Africa (Ism. <i>Dán Róbert</i>)	195
A Nagyvilág hét esztendeje (Ism. <i>Péter László</i>)	196
Bibliography of proceedings of international meetings (Ism. <i>Gombocz István</i>)	198
Gesamtverzeichnis der in den Dokumentationsstellen der DDR ausgewerteten Zeitschriften (Ism. <i>Dr</i>)	198
Új amerikai közgazdasági referálólapp (Ism. <i>Földi Tamás</i>)	199
Index of Indonesian learned periodicals (Ism. <i>Dr</i>)	199
Testnevelési és sportszakirodalom (Ism. <i>Kozocsa István</i>)	200

TABLE DES MATIERES

<i>A. Siklós:</i> Contributions historiques à l'édition du livre à l'époque des révolutions hongroises de 1918—1919 (Avec résumé en allemand)	113
---	-----

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>K. Szigeti:</i> La survivance d'un graduel du XIV ^e siècle	125
<i>S. Bálint:</i> Les livres de la bibliothèque franciscaine à Szeged au XVI ^e siècle ...	134
<i>Gy. Radó:</i> A la recherche d'un livre énigmatique	141
<i>L. Móra:</i> La fondation de la Bibliothèque de l'Université Technique à Budapest en 1848	146
<i>B. Kóhalmi:</i> Le cinquantenaire de la première bibliothèque d'arrondissement de Budapest	154

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>B. Holl:</i> Anciens livres de Hongrie dans les bibliothèques de Pologne	156
<i>G. Borsa:</i> Imprimés hongrois du XVI ^e siècle dans la Nationalbibliothek de Vienne ...	162
<i>A. Kelecsényi:</i> L'imprimerie de Debrecen à l'époque écoulée entre l'activité de Gál Huszár et de Mihály Török	166
<i>S. Dörnyei:</i> Une typographie de XVI ^e siècle à Simánd	172

CHRONIQUE

<i>P. Gergely:</i> János Melich	175
<i>E. Kenézé:</i> Aladár Komjáthy	176
<i>A. Zádor:</i> István Varró	177
<i>L. Berza:</i> La bibliographie de l'histoire de Budapest	179
<i>N. Molnár:</i> Translittération des titres en caractères arméniens et géorgiens	181
NOUVELLES	183

COMPTES RENDUS CRITIQUES

Falvy Zoltán—Mezey László: Codex Albensis (<i>K. Szigeti</i>)	186
Bogdán István: A magyarországi papírpapír története (<i>M. Kőhegyi</i>)	187
Bland, David: The illustration of books (<i>M. Takács</i>)	188
Schwencke, Johan: Het exlibris in Duitsland (<i>F. Galambos</i>)	189
Knižne znaki Alekseja Yupatova (<i>F. Galambos</i>)	190
Bibliotečno-bibliografičeskaya klassifikacija (<i>F. Z. — M. L.</i>)	190
Szalai Sándor: Gépi kivonatkészítés — Gépi fordítás (<i>I. Weger</i>)	191
Takács József — Veredy Katalin: Az Országgyűlési Könyvtár a jogászai munka segítője (<i>I. Gombocz</i>)	193
Magyar statisztikai zsebkönyv 1963 — Budapest statisztikai zsebkönyve 1963 (<i>K. Schneller</i>)	193

BIBLIOGRAPHIES

Ernst Konrad: Die Wiegendrucke des Kestner-Museums (<i>G. Borsa</i>)	194
Pečat' zarubezhnyh stran (<i>L. Ferenczy-Wendelin</i>)	194
A Nagyvilág repertórium (L. Péter)	195
Hungarian publications on Asia and Africa (<i>R. Dán</i>)	196
Bibliography of proceedings of international meetings (<i>L. Gombocz</i>)	198
Gesamtverzeichnis der in den Dokumentationsstellen der DDR ausgewerteten Zeitschriften (<i>Dr</i>)	198
Une nouvelle revue analytique de l'économie paraît en Amérique (<i>T. Földi</i>)	199
Index of Indonesian learned periodicals (<i>Dr</i>)	199
Testnevelési és sportszakirodalom (<i>I. Kozocsa</i>)	200